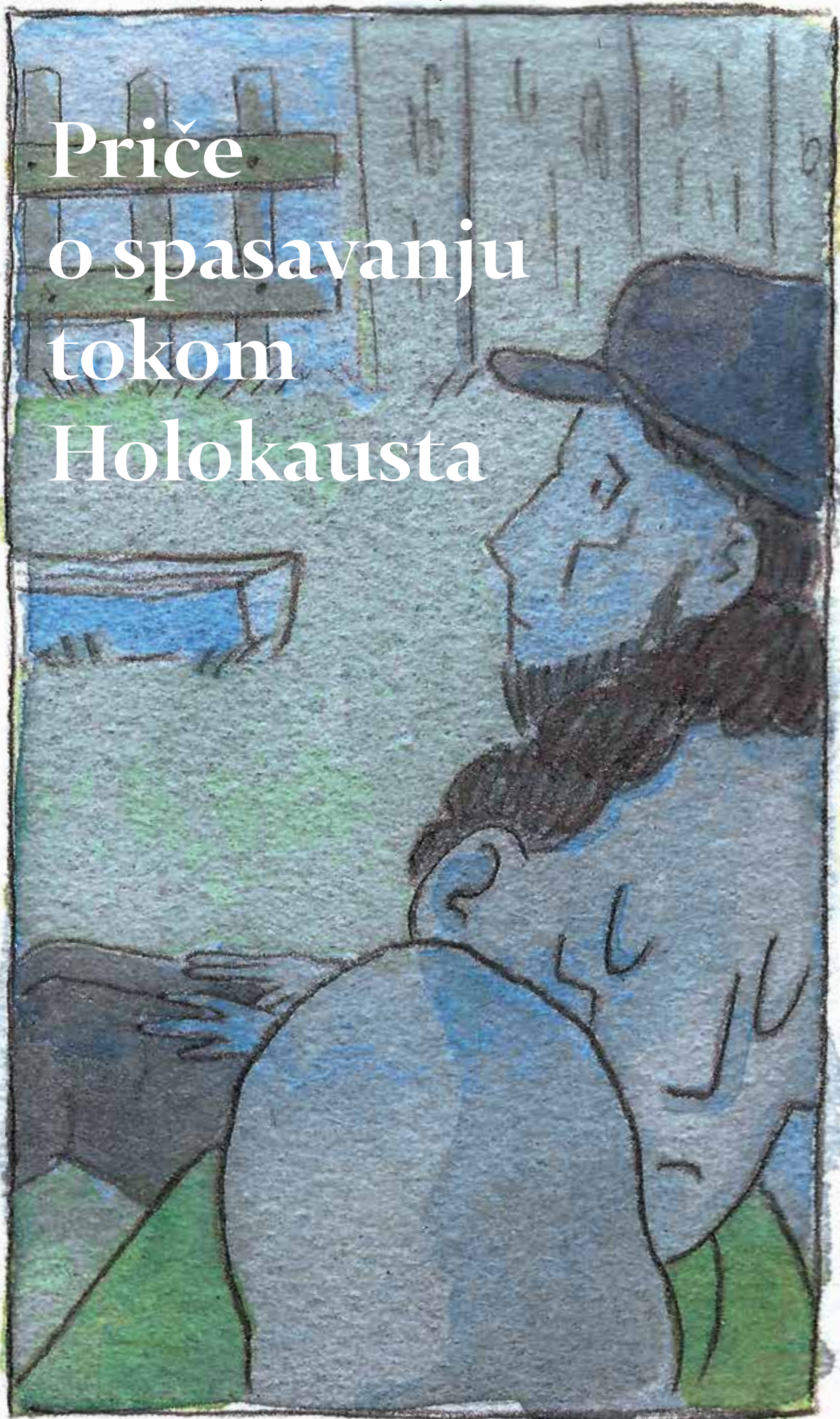

Ucrtavanje istorije

Price
o spasavanju
tokom
Holokausta

Ucrtavanje istorije

Priče o spasavanju tokom Holokausta

Centar za primenjenu istoriju

Ucrtavanje istorije - Priče o spasavanju tokom Holokausta

- © Dragana Radanović
- © Danica Jevdović
- © Boris Stanić
- © Vladimir Pajić
- © Jelena Đorđević-Maksimović
- © za: Centar za primenjenu istoriju, 2021

Ucrtavanje istorije – Priče o spasavanju tokom Holokausta

Izdavač:

Centar za primenjenu istoriju

Glavni urednik:

Vladimir Arsenić

Ko-urednica i koordinatorica projekta:

Ružica Dević

Autori/ke stripova:

Dragana Radanović, Boris Stanić, Vladimir Pajić,
Danica Jevdović i Jelena Đorđević-Maksimović

Istraživači:

Ivana Vranašević, Vojkan Trifunović i Dragan Stojmenović

Recenzija:

Milovan Pisarri

Lektura i korektura:

Vesna Kalabić

Dizajn i prelom:

mkart

Štampa:

Standard 2

Tiraž:

500

Beograd, 2021.

ISBN 978-86-81386-02-6

Projekat je podržala Ambasada SAD u Beogradu

Stavovi izneti u knjizi ni na koji način ne predstavljaju stavove Vlade SAD već isključivo autora

SADRŽAJ:

Predgovor.....4

Priča o Driti, Dragana Radanović.....7

Priča o Teodoru, Boris Stanić.....29

Priča o doktoru Savi, Vladimir Pajić.....51

Priča o Raki, Danica Jevđović.....73

Priča o Novaku, Jelena Đorđević-Maksimović.....95

Izvori i literatura.....112

Predgovor

Pred vama se nalazi pet priča o spasavanju Roma i Jevreja tokom Drugog svetskog rata. Pripadnici obeju manjinskih grupa našli su se nakon Aprilskog rata pod udarom nacističkog režima, kome je kolaboracionistička vlada Milana Nedića zdušno pomagala da nad njima izvrši genocid. Poznato je da su antisemitski zakoni doneti i pre 1941. godine, kao i da se položaj Roma tek danas neznatno popravio. Za prikazivanje priča o spasavanju tokom Drugog svetskog rata odlučili smo se jer je važno ponavljati primere iz istorije kako bismo se na njima učili i kako se ugrožavanje pojedinih grupa u društvu, ali i čitavog društva, ne bi ponovilo. Istovremeno, bitno je shvatiti da se u svakom vremenu i na svakom mestu među nama nalaze i pojedinci koji su spremni da svojom hrabrošću, dovitljivošću, mudrošću i nesebičnošću spasu nevine od nepravednog stradanja, da pomognu onima kojima je pomoć potrebna i da se žrtvuju kako bi se izgradilo bolje i pravednije sutra. Potrebno je shvatiti da su se obični ljudi pretvarali u neočekivane spasioce. Kasnije su mnogi od njih zasluženo poneli i titulu Pravednika među narodima, najveće priznanje koje država Izrael dodeljuje pojedincima koji su pomagali Jevrejima tokom Drugog svetskog rata. Još je važnije prikazati individualne činiove hrabrosti koji su nekada spasavali i čitave zajednice. Biti čovek u smutnim i teškim vremenima mnogo je teže nego što se misli.

Odluka da se priče o spasavanju Jevreja i Roma iz čeljusti užasa koji su se pripadnicima njihovih zajednica događali tokom Drugog svetskog rata predstave u formi stripa pokazala se kao opravdana još davne 1992. godine kada je Art Špigelman dobio Pulicerovu nagradu za svoj roman *Maus*. Strip je umetnost koja neposredno, slikom i rečju, komunicira sa svojim čitaocima, a posebno je drag savremenim generacijama naviknutim na slike. Različiti pristupi koje su autorke i autori primenili svedoče i o bogatstvu savremene strip-scene u Srbiji, a posebno smo ponosni što smo mogli da predstavimo strip autorke i autore uglavnom mlađe generacije.

U stripovima koji su pred vama bilo nam je važno da prikažemo život jevrejske i romske zajednice pre Drugog svetskog rata. Želeli smo da pokažemo da su one bile ukorenjene u društvu, da su bile deo njegovog razvoja i rasta, a neretko i sam pokretač. Zbog toga smo se i odlučili da priče u knjizi potiču iz različitih krajeva tadašnje Srbije. Osim toga, bilo nam je važno i da naglasimo istorijske okolnosti njihovog stradanja i spasavanja koje se često podrazumevaju. Stripovi su zasnovani na

pričama samih učesnika. Njihovo svedočanstvo bitno je baš zato što bi hrabri ljudi koji su im pomogli ostali zaboravljeni i nikada se za njih ne bi znalo.

Priča koja se izdvaja jeste ona o Stevanu Đorđeviću Novaku, jedinom Romu koji je proglašen narodnim herojem. Suočeni s problemom nedovoljne istraženosti stradanja Roma u Drugom svetskom ratu, izabrali smo priču o Novaku kao primer aktivnog učešća Roma u narodnooslobodilačkom pokretu. Novakov životni put dokaz je borbe koju pripadnik manjinske grupe mora da prođe kako bi postao uvažen i poštovan član jedne zajednice. On služi kao podsetnik na to koliko je važno boriti se za društvo u kojem će se razlike među ljudima obrisati i u kojem će svakom pojedincu biti pružena jednaka šansa bez obzira na pol, boju kože, uzrast i izbore koje čini. Pritom, Novakova hrabrost i nesebičnost služe kao primer svakome od nas.

Ovaj projekat koji je podržala Ambasada SAD u Srbiji ne bi bio moguć bez zaista svesrdne pomoći Milovana Pisarija, Ivane Vranešević, Dragana Stojmenovića i Vojkana Trifunovića, čiji je stručan i istraživački doprinos nemerljiv. Naravno, zahvalnost dugujemo i svima koji su direktno bili uključeni u izradu stripova, Dragani, Borisu, Jeleni, Vladimiru i Danici, koji su svojom predanošću, razumevanjem, strpljenjem i umetničkim *credom* učinili da ova publikacija bude zaista na ponos i diku svima. Konačno, lektorica Vesna Kalabić i dizajner Đorđe Balmazović dali su svoj izuzetan doprinos izgledu ove knjige. Svima njima dugujemo zahvalnost, a sve moguće greške i propusti pripadaju samo nama.

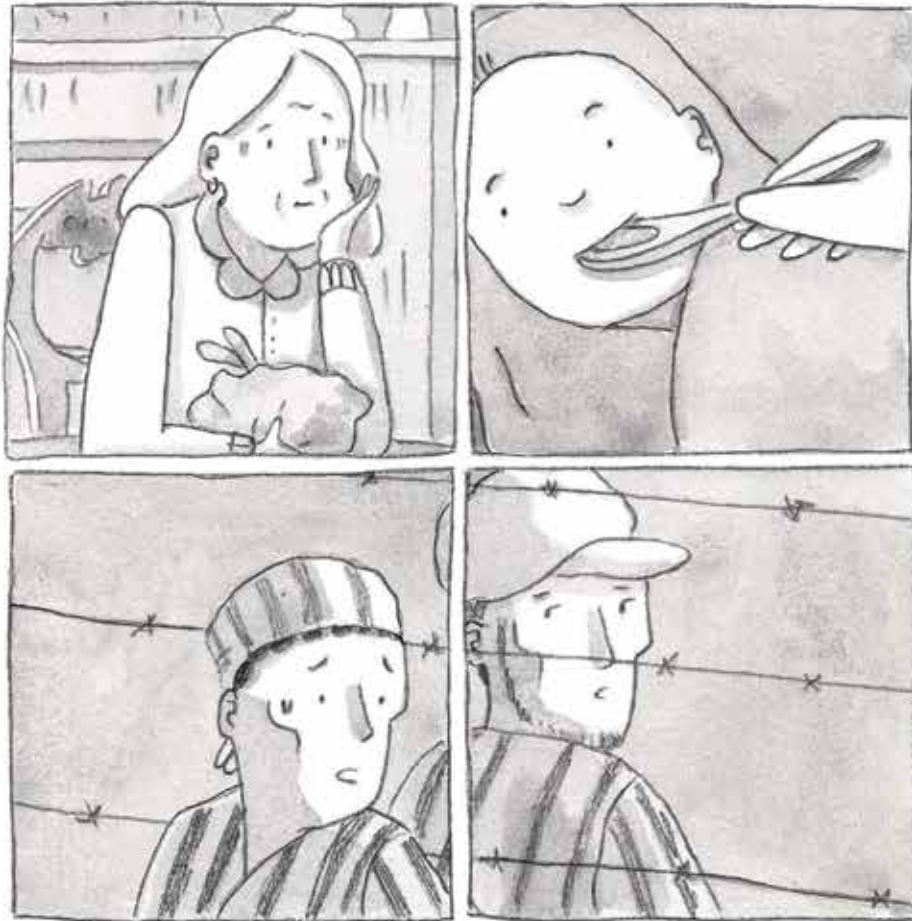
U Beogradu, maja 2021. godine
Ružica Dević i Vladimir Arsenić

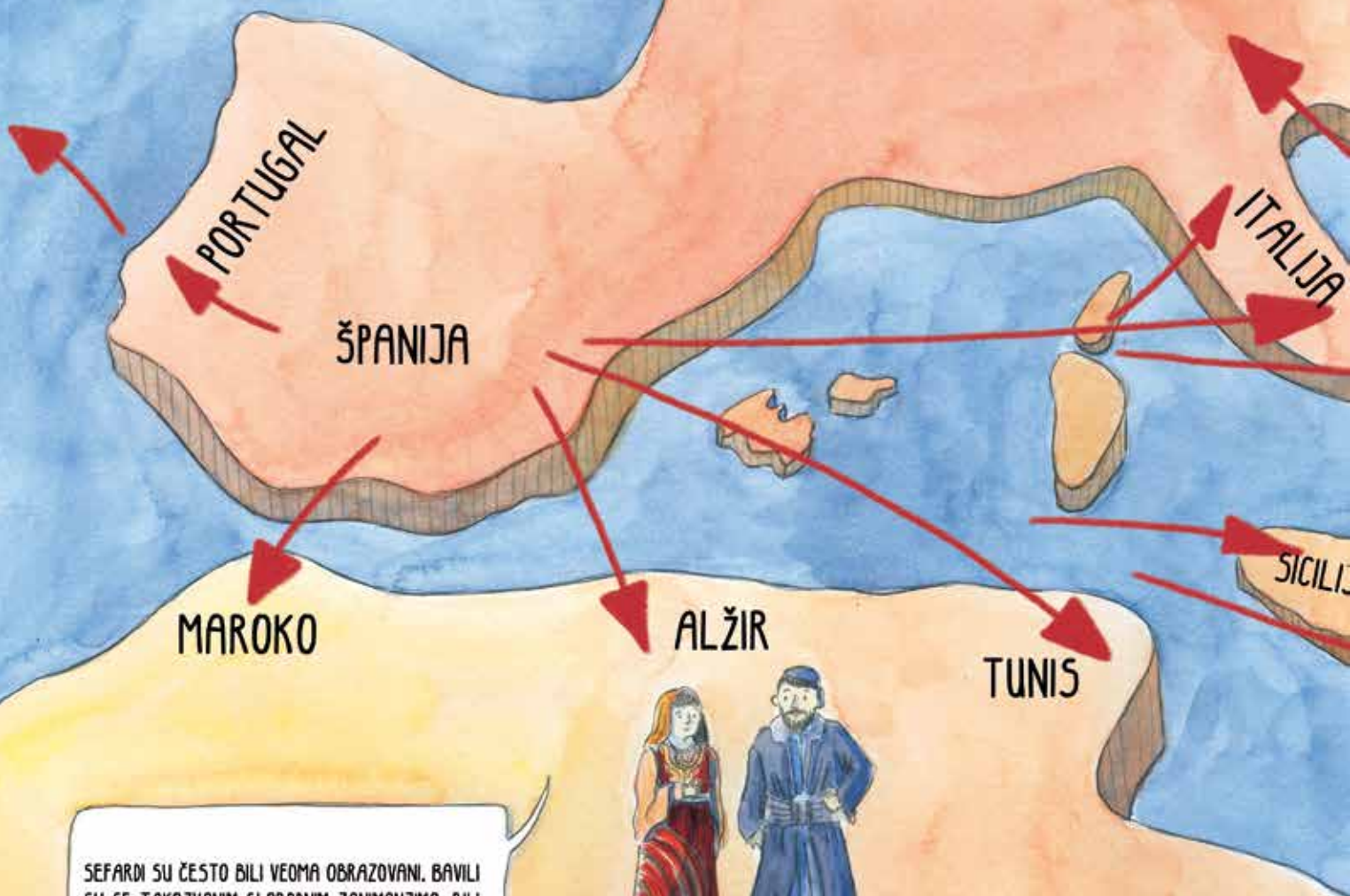
Dragana Radanović

Priča o Driti

JEVREJI SEFARDI

POREKLO VOĐE OD ZAJEDNICA NA PIRINEJSKOM POLUOSTRUVU (DANAŠNJA ŠPANIJA I PORTUGALIJA). SFARAD JE HEBREJSKI NAZIV ZA ŠPANIJU. NAKON ŠTO SU GOTOVO MILJADU GODINA ŽIVELI NA TERITORIJI ŠPANIJE, ODATLE SU PROTERANI 1492. GODINE, A VRLO BRZO, 1497. I IZ PORTUGALIJE.

SEFARDI SU ČESTO BILI VEOMA OBRAZOVANI. BAVILI SU SE TAKOZVANIM SLOBODNIM ZANIMANJIMA. BILI SU LEKARI, VIDARI, ZANATLIJE I TRGOVCI.

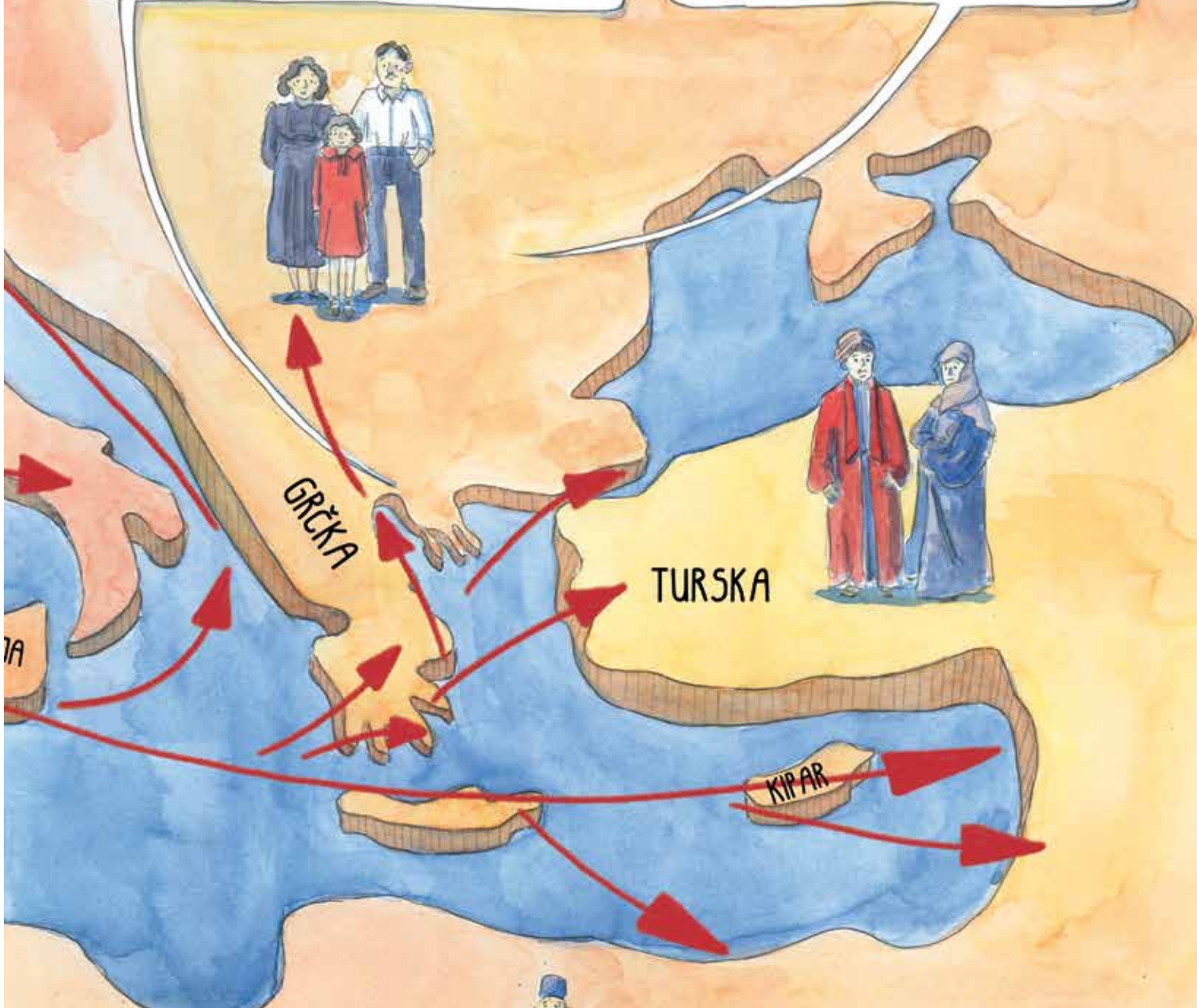
NASTANILI SU SE UGLAVNOM U SEVERNOJ AFRICI – DANAŠNJEM MAROKU, ALŽIRU, TUNISU, LIBIJI I EGIPTU; JUGOISTOČNOJ I JUŽNOJ EVROPI – DANAŠNJOJ FRANCUSKOJ, ITALIJI, GRČKOJ, BUGARSKOJ, SEVERNOJ MAKEDONIJI I TURSKOJ; NA BLISKOM ISTOKU – LIBANU, SIRIJI, IRAKU I IRANU; KAO I U AMERICI. JEVREJI SU NA TERITORIJI DANAŠNJE SRBIJE TADA VEROVATNO DOŠLI PREKO FRANCUSKE, ITALIJE I GRČKE (SOLUNA).

GOVORILI SU JEDINSTVENI NARODNI JEZIK – JEVREJSKO-ŠPANSKI (EL JUDEO-ESPAÑOL) ILI LADINO.

SEFARDI NA TERITORIJU DANAŠNJE GRČKE, U TADAŠNJE OTOMANSKO CARSTVO, STIŽU UGLAVNOM PREKO ITALIJE. ONO JE PROGNANICIMA PRUŽALO ZAŠTITU, ŠTO JE PODSTAKLO PRIDOŠLICE DA SE NASELE NA NJEGOVIM TERITORIJAMA. MNOGI SEFARDI NASTANILI SU SE U SOLUNU, GDE SU RAZVIJALI SVOJU ZAJEDNICU I KULTURU. U 19. VEKU JEVIJE SU DOLAZILI IZ ZAPADNE EVROPE DA BI RAZVILI ŠKOLE I INDUSTRIJU. ODATLE SU DONELI SAVREMENE IDEJE KOJE SU PROMENILE KULTURU GRADA.

IAKO POSTOJE TRAGOVI DA SU JEVIJE TERITORIJU SRBIJE NASTANJIVALI JOŠ U 15. VEKU, SA SIGURNOSTU SE ZNA DA U 19. VEKU PRVO PRIŠTINU, A ZATIM I KOSOVSKU MITROVICU, NASELJAVA VELIKI BROJ JEVIJEJSKIH PORODICA IZ SOLUNA, SKOPLJA, BITOLJA I SUSEDNIM TERITORIJA. DOSELJAVANJE PRIŠTINSKIH JEVIJE U KOSOVSKU MITROVICU UBRZALA JE IZGRADNJA ŽELEZNIČKE PRUGE 1873. GODINE. ONA JE POVEZIVALA TU VAROŠICU SA SKOPLJEM I POSREDNO SA SOLUNOM, KAO I KASNIJE AKTIVIRANIM RUDNIKOM TREPČA. TAKO JE U SRBIJU DOŠLA I MOJA PORODICA.

GDE GOD DA SU SE DOSELJAVALI, SA SOBOM SU DONOSILI I SVOJU KNJIŽEVNOST I MUZIKU, KOJE SU SE U POČETKU PRENSILE ISKLJUČIVO USMENO.

IAKO DALEKO OD DOMOVINE, SEFARDI SU NASTAVILI DA POSTUJU OBICAJE I PRAZNIKE. OD SAČUVANIH SEFARDESKIH BLAGA JEDNO OD NAJZNAČAJNIJH JE SARAJEVSKA HAGADA, KOJA JE TEK U 19. VEKU PRONAŠLA SVOJ PUT DO SARAJEVA, GDE SE I DAN-DANAS NALAZI HAGADA JE RIZNICA SEFARDESKOG MINIJATURNOG SLIKARSTVA, ZBORNIK PRIČA, STIHOVA I MOLITAVA ZA VELIKI JEVIJEJSKI PRAZNIK PESAH.

PESAH JE MOŽDA I NAJOMILJENIJI PRAZNIK JEVREJA. TADA SE PORODICA I PRIJATELJI OKUPLJAJU NA SEDER VEČERI I PRIČAJU PRIČE O OSLOBODENJU JEVREJA IZ EGIPATSKOG ROPSTVA.

TADA NE JEDEMO HRANU KOJA SADRŽI CHAMETZ (KVASAC). UMESTO TOGA JEDEMO MATZU, DA SE PODSETIMO DA SU JEVREJI, KADA SU KONAČNO BILI OSLOBODENI ROPSTVA I MOGLI DA NAPUSTE EGIPAT, OTIŠLI U TAKVOJ ŽURBI DA NISU IMALI VREMENA DA SAČEKAJU NI DA IM SE HLEB DIGNE!

OBAVEZNO JE I DA SE POPIJU ČETIRI ČAŠE VINA.

NAKON KOJIM UJAK OBAVEZNO POMEŠA REČI U PESMAMA.

TU JE I SEDER TANJIR, NA KOJEM SVAKA HRANA IMA SVOJE SIMBOLIČNO ZNAČENJE.

MOJA PORODICA POŠTUJE OBIČAJE IZ RAZLIČITIH KRAJEVA.

MOJA BAKA RAHELA RODILA SE U SOLUNU, U TRGOVAČKOJ PORODICI BEŽA. OBRACALA NAM SE, PEVALA I PRIČALA NA JEVREJSKO-ŠPANSKOM. TO JE BIO PRVI JEZIK KOJI SAM NAUČILA, ZAHVALJUJUĆI NJOJ.

I MOJA MAJKA MATILDA RODENA JE U SOLUNU. IMALA JE ČETIRI GODINE KADA SE S MAJKOM PRIDRUŽILA OCU U PRISTINI.

DEDA AVRAM JE U PRISTINI OTVORIO RADNJU MEŠOVITE ROBE, SA ŽELJOM DA SE OSAMOSTALI JER JE U SOLUNU RADIO SA SVOJIM TASTOM DAVIDOM. DEDA JE NAJVIŠE VOLEO PRAZNIK PURIM.

U NAŠOJ KUĆI TETKA BELA BILA JE ZADUŽENA ZA PEVANJE. OČARAVALA ME JE NJENA RADOZNALOST I VEDRINA. ČESTO BI ME POPELA NA HOKLICU, A ZATIM KLIMNULA GLAVOM DA SE POKLONIM I POČNEM DA PEVAM.

PURIM JE JEDAN OD NAJRADOSNIJIM I NAJZABAVNIJIM PRAZNIKA! TADA OBELEŽAVAMO OSLOBODENJE JEVREJSKOG NARODA ZA VREME PROGONSTVA U PERSIJI.

ZA PURIM ČITAMO SVITAK O ESTER U SINAGOGAMA, ŠALJEMO POKLONE U VIDU HRANE, DARUJEMO SIROMAŠNE! TADA SE MASKIRAMO, ZBIJAMO ŠALE, IZVODIMO KOMIČNE PREDSTAVE POD MASKAMA.

BAKA MI JE PRIČALA

DA SE JEDNE GODINE TETKA ERMOZA MASKIRALA U ESTER, KRALJEVU ŽENU KOJA JE JEVREJE SPASLA OD ISTREBLJENJA. KAD GLEDAM SLIKE, VIDIM DA JE I BILA LEPA POPUT KRALJICE.

TE GODINE UJAK SE MASKIRAO U KRALJA AMAŠVEROŠA I CELU NOĆ PONAVLJAO KAKO JE BORE NA LICU GODINAMA PRIPREMAO ZA TU ULOGU.

A JEDAN DALJI ROĐAK POJAVIO SE NA VRATIMA OBUČEN U ZLIKOVCA HAMANA. BAKA KAŽE DA JE ON BIO STVOREN ZA TU ULOGU I MIMO PRAZNIKA.

HANUKU SLAVIMO U ZNAK SEĆANJA NA OSLOBODENJE JERUSALIMA OD HELENA, KADA JE JUDA MAKABEJAC JEVREJIMA VRATIO HRAM, CENTRALNO MESTO JEVREJSKOG BOGOSLUŽENJA. HRAM JE TREBALO PONOVO UREDITI I PRIPREMITI ZA SLUŽBU, ALI NIJE BILO DOVOLJNO ULJA ZA SVEĆNJAK - MENORU. KOLIČINA KOJU SU IMALI BILA JE DOVOLJNA ZA SAMO JEDAN DAN. MEĐUTIM, LEGENDA KAŽE DA JE POSTOJEĆE ULJE GORELO ČAK OSAM PUTA DUŽE, PUNIH OSAM DANA, I TO ČUDO OMOGUĆILO JE POSVEĆENJE HRAMA!

ZA VREME HANUKE PALIMO SVEĆE, OKUPLJAMO SE OKO STOLA, PRAVI SE HRANA PRŽENA U ULJU (INSPIRISANO ČUDOM KOJE SE DESILO U HRAMU). JEDU SE NAŠE OMILJENE SLANE PALAČINKE (KASOLA) I PRŽENI UŠTIPCI OD TESTA (ŠAMILJAS). KROFNE SU NA SVAKOM STOLU ZA VREME HANUKE! UVEČE, POKRAJ SVETLA SVEĆA IGRA SE I IGRA SPECIFIČNO OBLIKOVANOM KOCKICOM KOJA SE ZOVE SEVIVON, A KOJU DECA POSEBNO VOLE.

*MOJ VOLJENI, MOJA ŽELJO...

**KO ZNA DE SI SADA TI...

El buen rey está - ba-ba-xi-no

***„ALEKSANDROVA SMRT“ NA JEVREJSKO-ŠPANSKOM JEDINA JE PREZIVELA/SAČUVANA ROMANSA KOJU JE NEBRIHA NAVEO 1492; MUZIČKA TRANSKRIPCija M. MANRIKE DE LARA.

UN REY ESTABA MASINO DE DOLOR DE KORAZON

TA MANDAN POR LOS DOCTORES CUANTOS POR EL MUNDO

UNO ENTRA Y UNO SALE, NINGUNO NO DICE MEJOR... *

OD SVIH OBIČAJA U NAJLEPSEM SEĆANJU
OSTALE SU MI PESME I POSLOVICE! U
NAŠOJ KUĆI PEVALO SE I KAD NIJE BILO
PRAZNIKA.

POSLOVICE SU, KAO RIZNICE MUDROSTI, BILE
DEO SVAKODNEVNOG GOVORA. NIJE BILO
OSOBE KOJA SE NIJE SLUŽILA NJIMA.

*KRALJ SE OD BOLESTI SRCA RAZBOLEO, IZ CELOG SVETA LEKARE POZVAŠE
JEDAN ULAZI, DRUGI IZLAZI, NI JEDAN NE KAŽE, BOLJE JE...

TETA FLORA NAKON CELODNEVNOG RADA U KUĆI...

YA ME VINO EL AMIGO
MAS KERIDO DE MI
MARIDO.

*DOŠAO MI JE PRIJATELJ KOJEG VOLIM VIŠE OD MUŽA (SAN).

... UJAK JAKOV KADA BI SE OBRĆAO NAMA DECI...

GRANDE MAL ES NO SAVER.

*NEZNANJE JE VELIKO ZLO.

... KOMŠIJA DAVID U PRODAVNICI.

KEN LAZDRA, ALKANSA!

*KO MNOGO RADI... POSTIŽE!

BAŠ SVI!

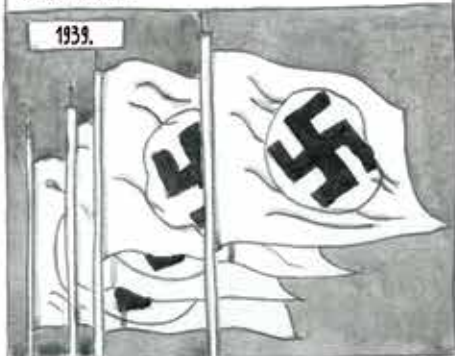
EL MAL ENTRA POR LA PUERTA DE LA
KAYE, SALI POR EL OJO DE L'AGUJA.

*ZLO ULAZI NA OTVORENA VRATA, A IZLAZI KROZ
IGLENE UŠI.

OVA POSLOVICA OSTAĆE
ZAUVEK UPAMĆENA U
JEVREJSKOM NARODU. ALI DA
POČNEM PRIČU IZ POČETKA...

ZLO JE NA NAŠA VRATA UŠLO PRE NEGO ŠTO SAM SE JA RODILA.

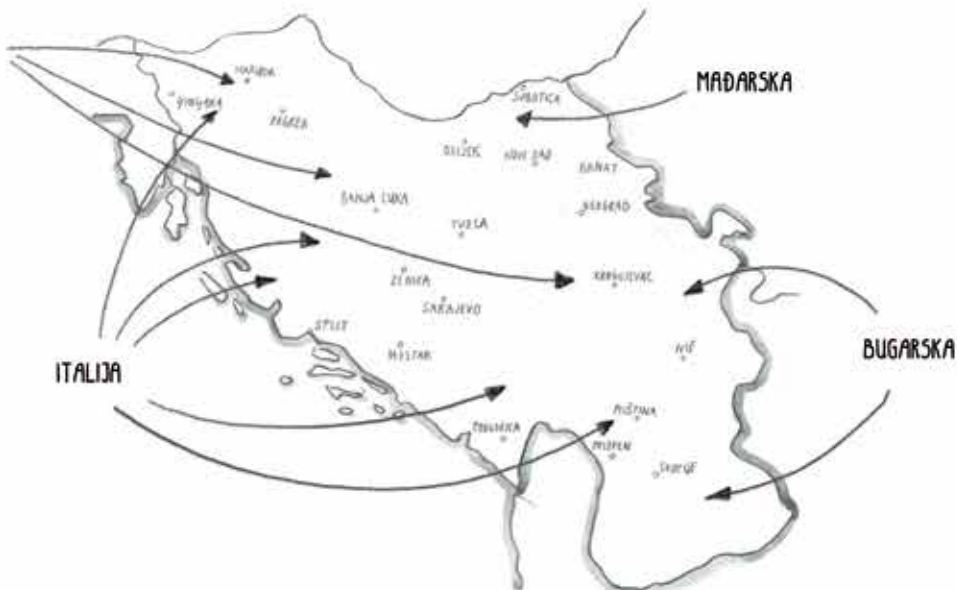
DRUGI SVETSKI RAT POČEO JE 1. SEPTEMBRA 1939. GODINE, ALI SU ZA JEVREJE NEVOLJE I PROGON POČELI JOŠ RANIJE. PRVI ANTISEMITSKI ZAKONI BILI SU PRIPREMA ZA MASOVNA UBIJANJA JEVREJA I LOGORE SMRTI UKINUTA SU IM OSNOVNA LJUDSKA PRAVA, ISKLJUČENI SU IZ JAVNOG ŽIVOTA I BILI SU PRIMORANI DA NOSE ŽUTE TRAKE KAKO BI SE RAZLIKOVALI OD OSTALIH STANOVNIKA. I SRBIJA JE UBRZO NAKON NEMAČKE UVELA TE ISTE ZAKONE.

U APRILU 1941. GODINE OKUPIRANA JE I TADAŠNJA KRALJEVINA JUGOSLAVIJA. TERITORIJA SRBIJE JE PODELJENA, A PRIŠTINA I KOSOVO, GDE JE ŽIVELA MOJA PORODICA, PALI SU POD ITALIJANSKU VLAST.

NEMAČKA

MAĐARSKA

U SRBIJI SU PRVE ANTISEMITSKÉ UREDBE UVEDENE I PRE OKUPACIJE, JOŠ 1940. GODINE, I OD TADA JEVREJSKA DECA VIŠE NISU MOGLA DA SE UPISUJU U SREDNJE I VIŠE ŠKOLE. A NAKON KAPITULACIJE DONETI SU I DRUGI ANTIJEVREJSKI ZAKONI KOJI SU DODATNO OGRANIČAVALI SLOBODE JEVREJA U SRBIJI.

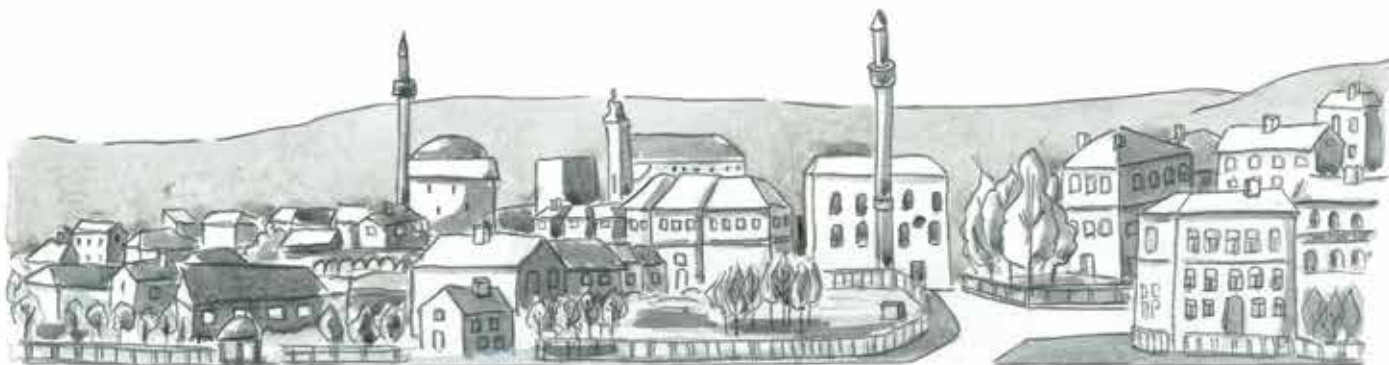
MOJA PORODICA U PRIŠTINI TAKOĐE JE MORALA DA NOSI ŽUTE TRAKE I DA SE OGRANIČENO KREĆE...

... ALI SE SITUACIJA DODATNO POGORŠALA NAKON ŠTO SE ITALIJA PREDALA U RATU 1943. GODINE, A NEMAČKA PREUZELA KONTROLU NAD TERITORIJOM KOSOVA.

NEMCI SU DOŠLI U PRIŠTINU, U KOJOO SE TADA ZATEKLA PORODICA MOJE MAJKE. U TO VREME U PRIŠTINI JE ŽIVELO SKORO 400 JEVREJA. PO NAREĐENJU GESTAPOA, SAČINJEN JE SPISAK NA OSNOVU KOJEG SU SVI PRIŠTINSKI JEVREJI UHAŠPŠENI I ODVEDENI U KASARNU.

ODATLE JE VEĆINA NJIH BILA POSLATA ZA SAJMIŠTE U BEOGRADU, A POTOM U LOGOR BERGEN-BELZEN* NA SEVERU NEMAČKE.

*BERGEN-BELZEN OSTAJE UPIKMEĆEN PO TOJE STO JE POSTAO MOŽDA I NAJSMRTONOŠNIJI LOGOR PRED SAM KRAJ RATA, IAKO JE PRVOTIČNO BAO PREDVIĐEN ZA OKO 10 000 ZATOČENIKA, PRED SAM KRAJ RATA U NJEMU JE BILO OKO 60 000 LJUDI. PRENATAPANOST JE DOVELA DO BOLESTI I OGROMNOG BROJA SMRTNIH SLUČAJEVA, POSEBNO OD TIFUSA, POTOM I OD TUBERKULOZE, DIZENTERIJE I NEHRAĐENOSTI.

MNOGI OD NJIH SE VIŠE NIKADA NISU VRATILI KUĆI.

LOGOR NA SAJMIŠTU NALAZIO SE U NEPOSREDNOJ BLIZINI CENTRA BEOGRADA, NA LEVOJ OBALI SAVE. OD DECEMBRA 1941. DO MAJA 1942. GODINE, U NJEMU SU BILI ZATVARANI JEVREJI I ROMI, UGLAVNOM ŽENE I DECA.

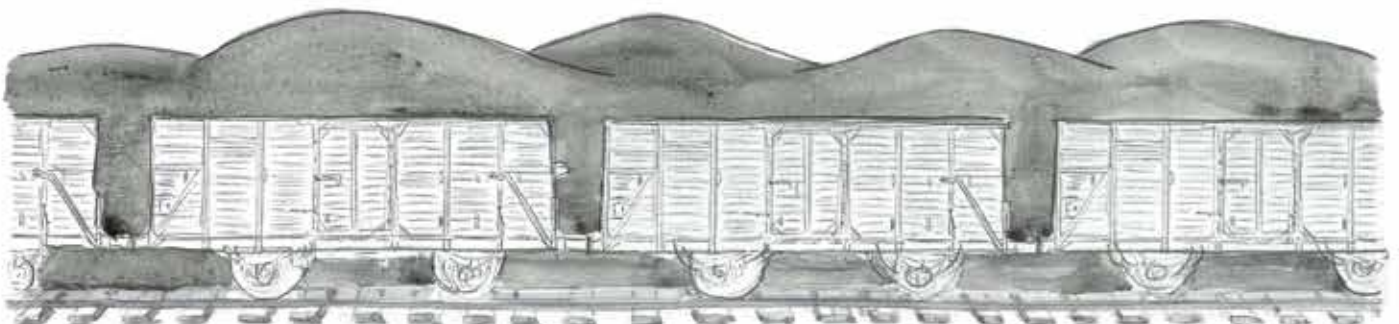
OKO 6.300 JEVREJA I NEKOLIKO STOTINA ROMA UBIJENO JE U GASNOM KAMIONU ILI DUŠEGUPKI.

ZATOČENICI SU OBMANJIVANI DA ĆE BITI PREVEZENI U NEKI DRUGI LOGOR NE BI LI SE U GRUPAMA OD PO 50 LJUDI UKRCAVALI U KAMION. ZATIM BI SE VOZAČI ZAUSTAVILI NA POLA PUTA I PRESPOJILI CEVI, TAKO DA SU IZDUVNI GASOVI ULAZILI U HERMETIČKI ZATVORENI KAMION I GUŠILI ZATOČENIKE.

NAKON TOGA, TAJ LOGOR SLUŽIO JE UGLAVNOM ZA INTERNIRANJE PRIPADNIKA POKRETA OTPORA I RATNIH ZAROBLJENIKA, SVE DO 1944. POSLEDNJI ZATOČENICI LOGORA NA SAJMIŠTU BILI SU JEVREJI SA TERITORIJE KOSOVA KOJI SU BILI NA PUTU KA LOGORU BERGEN-BELZEN.

U SRBIJI JE 1940. GODINE ŽIVELO OKO 33 000 JEVREJA, OKO 85% UBIJENO JE U HOLOKAUSTU. NA TERITORIJI KOSOVA UBIJENO JE 210 OD UKUPNO 551 JEVREJA KOJI SU TAMO ŽIVELI.

PORODICA MOJE MAME TAKOĐE JE ODVEDENA,

ALI ONA NIJE BILA U KUĆI KADA SU NACISTI DOŠLI DA VOĐE L. JUDE U LOGOR.

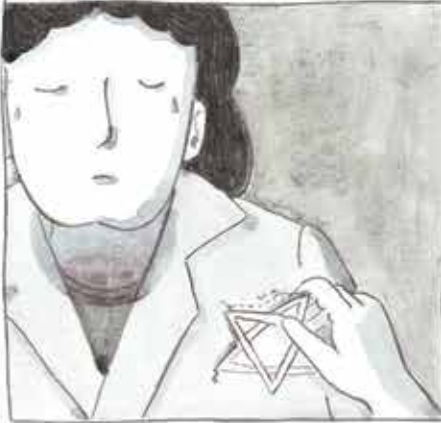
BRZO UNUTRA, PROVERAVAJU SVUDA!

ZNATE, VRLO MLADA SE PRIDRUŽILA NARODNOOSLOBODILAČKOM POKRETU, PA SE TAKO I DESILO DA SE TOG DANA NIJE ZATEKLA U KUĆI.

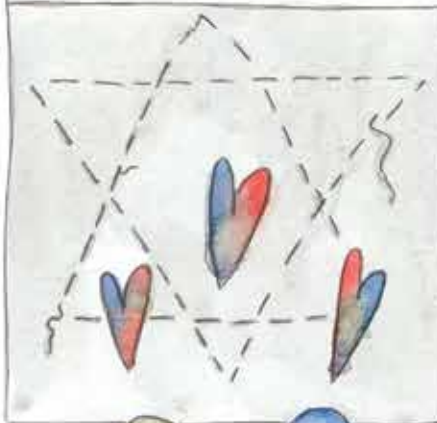

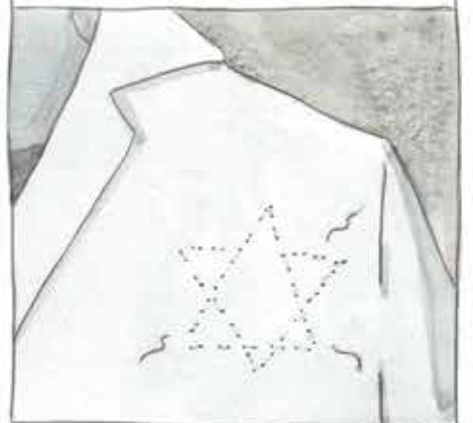
KADA JOJ JE PORODICA ODVEDENA,

MOJ TATA KEMAL, TURČIN IZ PRIZRENA,

OŽENIO SE MOJOM MAJKOM.

TAKO JOJ JE SPASAO ŽIVOT

DA ZBOG TOGA ŠTO JE JEVREJKA

NE BUDE ODVEDENA U LOGOR.

I STVARNO, MAMA NIJE ODVEDENA U LOGOR.

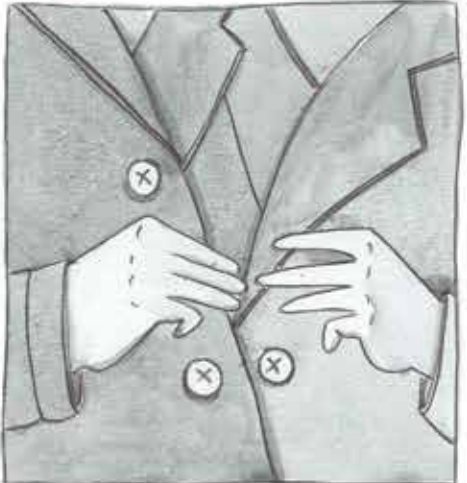
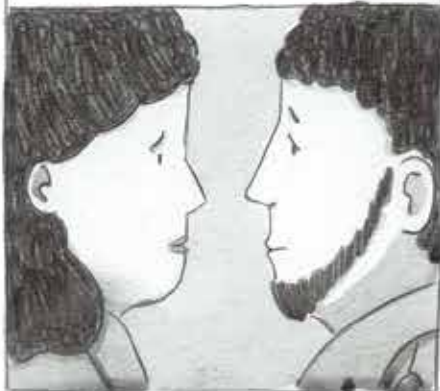
MEĐUTIM, NACISTI SU OTKRILI RAD GRUPE ILEGALACA U PRISTINI.

PREVRNULI SU CEO GRAD DA PRONAĐU NJENE ČLANOVE.

MAMA I TATA ODVEDENI SU U RADNI LOGOR KC-16, U BEČU.

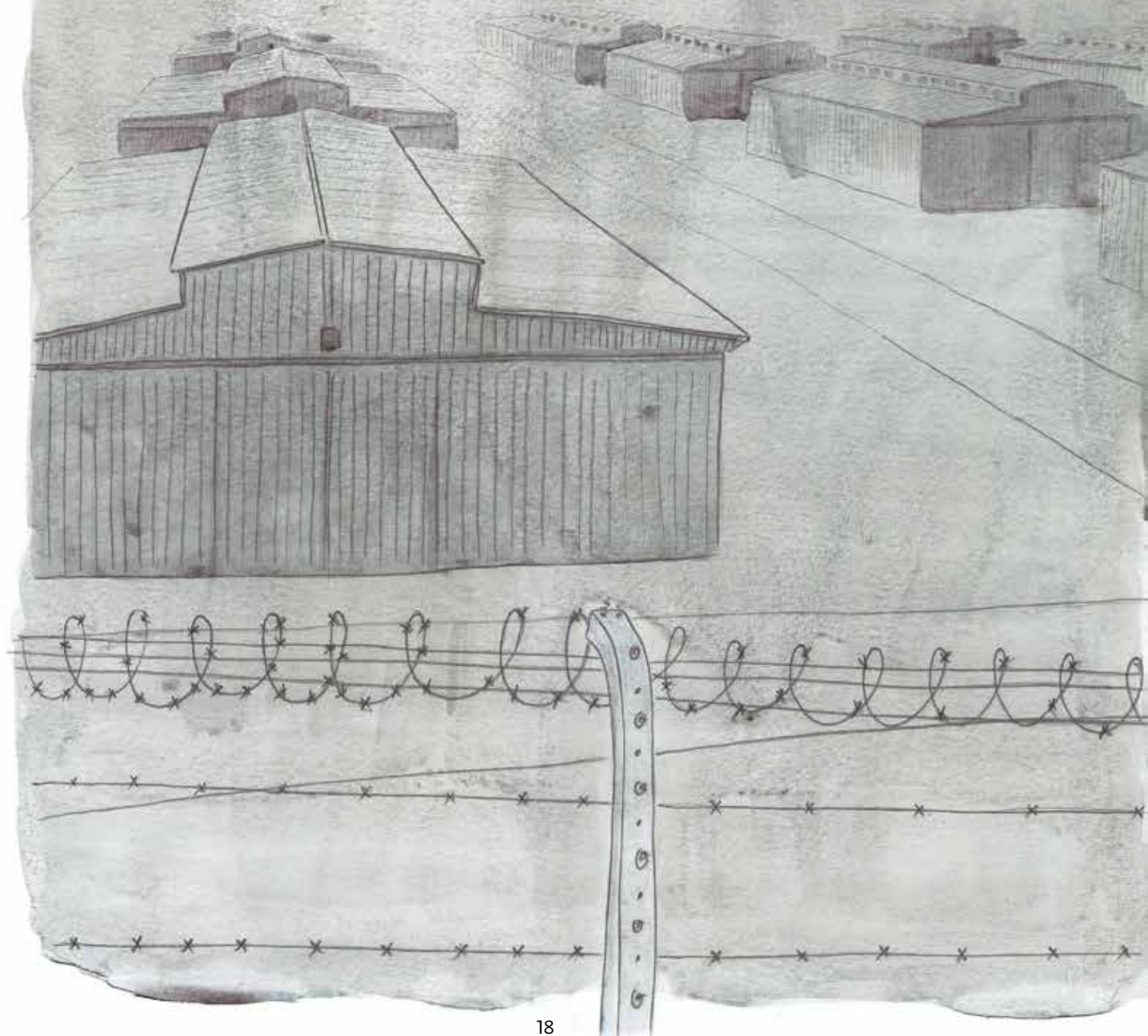

U TO VREME MAMA ME JE VEĆ ŠEST MESECI NOSILA U STOMAKU.

JA SAM SE RODILA NA NAJGOREM MESTU* I U
NAJGOREM TRENUTKU, U SUBOTU UVEČE 22.
JULA 1944. GODINE.

BUAAAAAAAA BUAAAAA

*LOGOR KC-16 BIO JE JEDAN OD MNOGIH RADNIH LOGORA NA TERITORIJI BEČA, U KOJEM SU UGLAVNOM BILI ZATOČENI CIVILI IZ DRUGIH ZEMALJA. USLOVI SU BILI VEOMA LOŠI, SPAVALO SE U BARAKAMA, POMOĆNIM OBJEKTIMA ILI TAVANIMA, ODAKLE SU ZATOČENICI TERANI NA RAD U FABRIKAMA ILI NA POSLOVE POPUT RAŠČIŠĆAVANJA EKSPLOZIVNIH NAPRAVA. HRANE NIJE BILO U DOVOLJNIM KOLIČINAMA, PA SU ZATOČENICI BILI NEUHRANJENI I SLABI. IZMUČENE I ONEMOĆALE, STANOVNICI BEČA MOGLI SU IH VIDETI SVAKODNEVNO, JER SU LOGORI BILI RASPOREĐENI SVUDA PO GRADU, A ZATOČENICI BI DO MESTA ZA PRINUDNI RAD NAJČEŠĆE IŠLI PEŠKE. O VEĆINI TIH LOGORA I DAN-DANAS MALO SE ZNA.

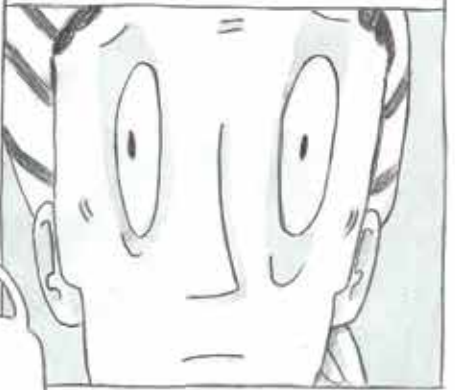
SVI KOJI SU ZNALI ZA MOJE POSTOJANJE O TOME SU ČUTALI. TETA MARIJA, KOJA JE PRE RATA RADILA KAO BABICA, POMAGALA JE MAMI DA SE BRINE O MENI.

KRILI SU ME NEKOLIKO DANA KAKO SU ZNALI I UMELI.

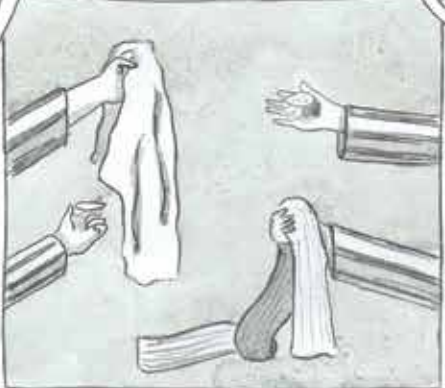
ALI MAMA NIJE MOGLA DA ME HRANI, BILA JE GLADNA I MRŠAVA, BEZ MLEKA, BEZ IKAKVIH MOGUĆNOSTI.

A KAKO BEBA MOŽE DA SE SAKRIJE?

SVI OKO NJE SU JOJ POMAGALI, DAVALI I POSLEDNJE ŠTO SU IMALI.

NEKI ČOVEK IMAO JE NEKOLIKO KOČKICA ŠEĆERA, KOJE SU RASTAPALI U VODI I DAVALI MENI.

KAO I SVI OKO MENE, BILA SAM VRLO GLADNA. STALNO SAM PLAKALA...

... 555...
... TIHO MILA...

SKRIVANJE NIJE MOGLA DUGO DA POTRAJE.

4. AVGUST 1944.

BIAAAAA

ODNELI SU ME U BOLNICU U BEČU. BILO JE UOBIČAJENO DA SE BEBE IZ LOGORA ODNESU U BOLNICU, PA AKO PREŽIVE, USVAJALE BI IH NEMAČKE ILI AUSTRIJSKE PORODICE.

ALI NACISTI NISU MARILI NI ZA ČIJU BOL. TEŽAK RAD NIJE SE ZAUSTAVLJAO.

BAŠ KAO NI UMOR, BOL I NEPREKIDAN OSEĆAJ GLADI.

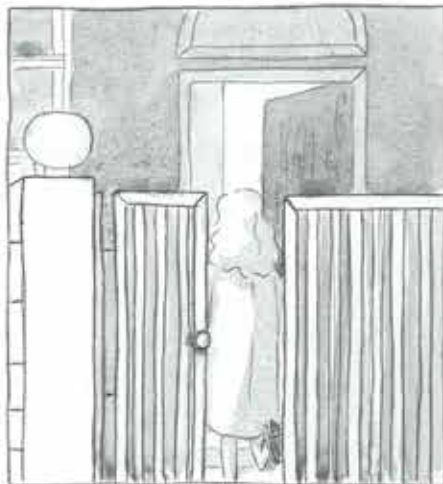
I BAŠ JEDNOG TAKVOG, UŽASNO TEŠKOG DANA, MAMA SE U KOLONI VRAĆALA S PRINUDNOG RADA. NA DRUGOJ STRANI ULICE UGLEDALA JE ŽENU KAKO SE MUČI DA UDE U DVORIŠTE KUĆE.

VETAR JE ZALUPIO VRATA I ZATVORIO REZU S UNUTRAŠNJE STRANE KAPIJE.

MAMA JE PRITRČALA, I KAKO JE BILA VRLO MRŠAVA, ZAVUKLA JE SVOJU RUKU I OTVORILA VRATA.

NE, HVALA.

CZY TY JESTEŚ POLKA?*

* DA LI SI TI POLJAKINJA?

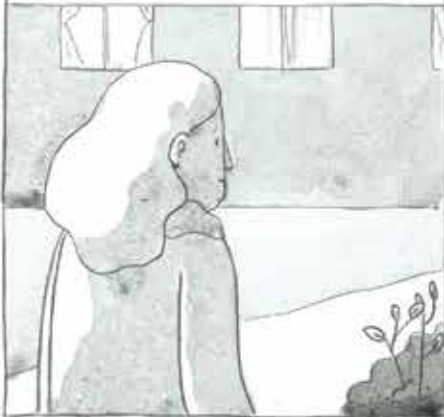
NE, JA SAM IZ JUGOSLAVIJE.

VERONIKA JE BILA UGLEDNA BEČLIJKA ČIJI JE MUŽ BIO DIPLOMATA.

BUDUĆI DA SE KRETALA U VISOKOM DRUŠTVU, POZNAVALA JE MNOGO UTICAJNIH LJUDI.

BOLNICA

PRONAŠLA JE DOKTORKU KOJU JE ZNALA ODRANIJE I REKLA JOJ DA JE ZAINTERESOVANA DA USVOJI DEVOJČICU IZ LOGORA KC-16.

TADA JE SAZNALA DA JE DEVOJČICA VEĆ OBEĆANA JEDNOJ PORODICI.

HMMM... MORA POSTOJATI BAR NEKI NAČIN DA TA PORODICA ODUSTANE OD USVAJANJA...

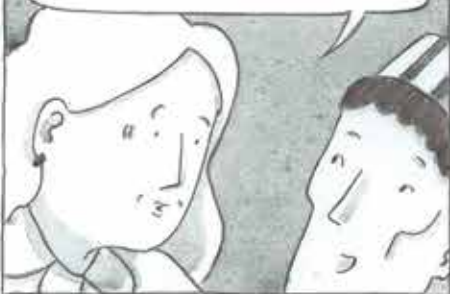
VERONIKIN UGLED I UTICAJ PRESUDILI SU DA NAREDNIM DANA NE ZAVRŠIM U RUKAMA JEDNOG NEMAČKOG PARA.

NAŽALOST, BEBA JE RAZVILA TEŠKU INFEKCIJU. ČINIMO SVE ŠTO MOŽEMO, ALI KAKO STVARI STOJE, NEĆE PREŽIVETI.

TAKO SAM ZADRŽANA JOŠ NEKO VREME, KAKO BIH SE OPORAVILA I IMALA DOVOLJNO SNAGE DA VERONIKA MOŽE DA ME UZME.

UZEĆU JE, VRATIĆU JE TEBI, ALI ONA NE MOŽE DA SE VRATI U LOGOR. TI I MUŽ MORATE DA POBEGNETE S NJOM, DETE NEMA ŠANSE U LOGORU.

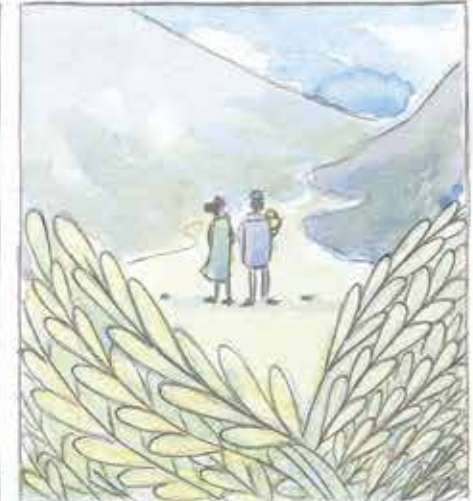
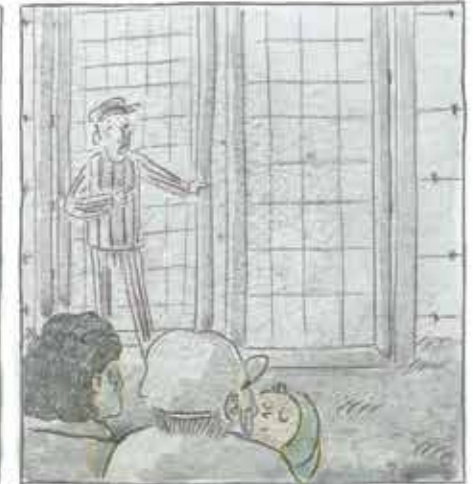
ŠTA DA RADIMO?

PRISTANI!

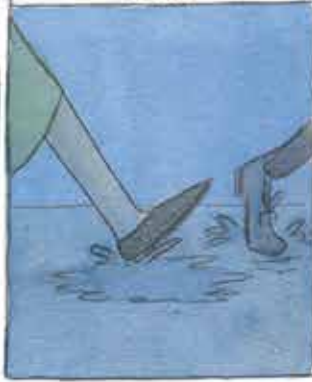
DUG PUT JE BIO PRED NAMA. MAMA I TATA SU ZNALI DA MORAJU DA IZBEGAVAJU GRADOVE, NACISTI SU BILI SVUDA OKO NAS.

HODALI SU KROZ ŠUME I NJIVE, A ODMARALI SE U NAPUŠTENIM SEOSKIM ŠTALAMA.

KAD GOD BI SMOGLI SNAGE, NASTAVLJALI BI DALJE, KA SLOBODI.

DANI SU PROLAZILI, BILI SU ISCRPLJENI I GLADNI.

UPRKOS SVEMU, BODRILI SU JEDNO DRUGO.

OD BEČA SU IŠLI PEŠKE SEDAMNAEST DANA I NOĆI NOSEĆI MENE U NARUČJU. SEDAMNAESTOG DANA KONAČNO SU STIGLI DO MILANA I SVOJE SLOBODE.

U MILANU SU OSTALI NEKO VREME, A ZATIM SU PREBAČENI U BARI, PA IZ BARIJA U JUGOSLAVIJU. ODLUČILI SU DA PRVO ODU U PRIZREN, ODAKLE JE DRITIN OTAC BIO POREKLOM. ŽELELI SU DA SAZNAJU SUDBINU SVOJIM BLIŽNIM. KEMALOVA PORODICA JE PREŽIVELA (OSIM JEDNOG NJEGOVOG BRATA). PREKO CRVENOG KRSTA SAZNALI SU DA SU BAKA RAHELA I TETKE PREŽIVELE, ALI I DA DEDA AVRAM NIJE. BILE SU U TRANSPORTU KOJI SU NEMCI OSTAVILI NA OTVORENOJ PRUZI BEŽEĆI PRED NADIRANJEM SOVJETSKE ARMIJE. MNOGO LJUDI ZATVORENIH U STOČNIM VAGONIMA UMRLO JE NE DOČEKAVŠI RUSKE VOJNIKE I DUGO OČEKIVANJU I ŽELJENU SLOBODU. BAKA RAHELA I TETKE PREŽIVELE SU ZAHVALJUJUĆI VELIKOJ SREĆI ŠTO SE NA KROVU TOG VAGONA NALAZILA RUPA KROZ KOJU JE UPADALA KIŠA, PA NISU UMRLE OD ŽEĐI KAO ZAROBLJENICI U DRUGIM VAGONIMA KOJI NISU MOGLI DA NABAVE VODU JER SU SVI VAGONI BILI ZABRAVLJENI SPOLJA.

DRITA MALOKU TUTUNOVIĆ RODENA JE 22. JULA 1944. GODINE U LOGORU U BEČU OD OCA KEMALA MALOKUA I MAJKE MATILDE BUKIĆ (BAHAR). OSNOVNU ŠKOLU, GIMNAZIJU I FILOLOŠKI FAKULTET ZAVRŠILA JE U BEOGRADU. IMA DVA BRATA, AGIMA I ERVINA, I SESTRU MERITU. ŽIVI U BEOGRADU, A SVE DO PENZIJE RADILA JE NA FILOLOŠKOM FAKULTETU KAO PREDAVAČ. PRVENSTVENO SE BAVI JEVREJSKO-ŠPANSKIM, SVOJIM MATERNJIM JEZIKOM, I KNJIŽEVNOM BAŠTINOM JEVREJA SEFARDA. AUTOR JE LADINO-SRPSKOG REČNIKA, IZDANJE „NOVA“, BEOGRAD, 1992, ZBIRKE PESAMA, PRIČA I POSLOVICA „YA SPONTO LA LUNA“ (IZGREVA MESEC), S KASETOM SA SVIH 25 PESAMA U IZDANJU „NARODNE KNJIGE“, BEOGRAD, 1997, „KANTIKAS DEL KORASON“ U IZDANJU AMBASADE ŠPANIJE U BEOGRADU, 2003. U BRAKU S VLADIMIROM TUTUNOVIĆEM IMA SINA BOJANA.

POSLE RATA, 1951. GODINE, KEMAL SE ZAPOSLIO U FRANCUSKOJ KOMPANJI „VAGON-LI KUK“, PA JE ZAHVALJUJUĆI TOME MNOGO PUTOVAO. PUTOVAO JE I U BEČ I NA SVE NAČINE POKUŠAVAO DA PRONAĐE GOSPOĐU VERONIKU, ALI BEZUSPEŠNO. MATILDA BUKIĆ MALOKU RAZBOLELA SE JOŠ U LOGORU, GDE NIJE MOGLA DA SE LEŽI, PA SU POSLEDICE BILE NEMINOVNE. TEŠKE POSLERATNE GODINE, BRIGE I USLOVI ŽIVOTA U TO VREME ZNATNO SU POGORŠALI NJENO ZDRAVLJE. BOLEST JU JE SAVLADALA 1967. GODINE.

MATILDA I KEMAL SU GOSPOĐU VERONIKU TRAZILI I PREKO CRVENOG KRSTA, ORGANIZACIJE KOJA JE U TO VREME MNOGIMA POMOGLA DA PRONAĐU SVOJE NAJMILJE. OD CRVENOG KRSTA SU SAZNALI DA SE VODI KAO NESTALA. TRAZILI SU JE JOŠ DUGO, ALI BEZUSPEŠNO. NIKADA NISU SAZNALI ŠTA SE DOGODILO ŽENI KOJA IM JE SAČUVALA PORODICU.

O ZATOČENICIMA KOJI SU IM POMOGLI U LOGORU VEOMA SE MALO ZNA. NJIHOVA DOBROTA I PLEMITOST OSTAJE UPAMĆENE KROZ PRIČE KOJE SU MATILDA I KEMAL PRIČALI SVOJJOJ DECI, A DECA PRENOSILA DALJE, S KOLENA NA KOLENO.

NAKON RATA, BAKA RAHELA JE OD CRVENOG KRSTA DOBILA OBAVEŠTENJE DA JE NJENA CELA PORODICA U SOLUNU STRADALA, ALI DA JE NJENA KĆERKA MATILDA ŽIVA. BAKA JE S MATILDINIM SESTRAMA BELOM I ERMOZOM ODLUČILA DA DOĐE U BEOGRAD. KAKO SU U POSLERATNOM PERIODU SVI BILI ZAOKUPLJENI RADOM NA OBNOVI GRADA, BAKA RAHELA, DRITIN MLADI BRAT I DRITA OSTAJALI SU KOD KUĆE. BAKA RAHELA NIJE ZNALA SRPSKI, PA SE U NJIHOVOJ KUĆI GOVORIO EL. ĐUDEZMIJU. OD NJE JE DRITA NAUČILA JEZIK SVOJIM PREDAKA KOJI I DAN-DANAS NEGUJE.

Boris Stanić

Priča o Teodoru

ZOVEM SE TEODOR KOVAČ.

ROĐEN SAM U APRILU 1923. GODINE U NOVOM KNEŽEVCU.
TO JE JEDNA VARDŠIČA, MOŽDA BOLJE REČI VELIKO SELO,
UJEDNO I SEDIŠTE NAJSEVERNIJEG BANATSKOG SREZA.

U KNEŽEVCU SU
BILA SAMO 4 RAZREDA
OSNOVNE ŠKOLE.

U NOVOM SADU SU ŽIVELI
MAJČINI OTAC I MAJKA,
PA SAM DOŠAO TUDA STANUJEM
I IDEM U GIMNAZIJU.

KADA JE IZBIO APRILSKI RAT 1941.*
BIO SAM MATURANT. KAO JEVIJINU NIJE
MI BIL DOZVOLJENO DA UPISEM FAKULTET.
MAĐARSKA JE BILA PRVA DRŽAVA
U EVROPI KOJA JE UVELA NUMERUS CLAUSUS...
NA 200 UPISANIH STUDENATA 1 JEVIJIN

TAKO SAM OTIŠAO DA ŠERTUJEM
U CINKOGRAFIJI.

NAPAD NEMAČKE I NJENIH SAVEZNIKA NA KRALJEVINU JUGOSLAVIJU
DESIO SE 6. APRILA 1941. GODINE, ČIME JE DRUGI SVETSKI RAT
POČEO I U SRBIJI. NAKON KRATKOTRAJNOG APRILSKOG RATA,
JUGOSLOVENSKA VOJSKA SE PREDALA 17. APRILA I USLEDILA JE
OKUPACIJA CELE ZEMLJE, UKLJUČUJUĆI I SRBIJU, KOJA JE
PODELEJENA NA VIŠE OKUPACIONIH ZONA.

RODITELJI SU OSTALI KOD KUĆE u BANATU
u KOJEM SU VLAST DRŽALI NEMCI, DOK
JE NOVI SAD BIO POD MAĐARSKOM
UPRAVOM I ŽIVOT JEVREJA JE
BIO SNOŠLJIVIJI...

BANAT ĆE USKORO POSTATI
JEDNA OD PRVIH
OBLASTI OKUPIRANE EVROPE
KOJE SU POSTALE „JUDENFREI“
ILI „JUDENREIN“, OČIŠĆENE
OD JEVREJA.

ČETRNAESTOG AVGUSTA 1941.
POČELE SU DEPORTACIJE
IZ BANATA U BEOGRAD.
ŽENAMA I DECI
BILO JE DOZVOLJENO DA
SE SMESTE U GRADU
KAKO ZNAJU I UMEJU,
S TIM ŠTO IM JE BILo
ZABRANJENO DA GA
NAPUŠTE.

MUŠKARCI SU ZATVORENI u LOGOR TOPOVSKE ŠUPE.

NAKON NEMAČKE INVAZIJE NA JUGOSLAVIJU, BANAT JE
IMAO STATUS AUTONOMNE ADMINISTRATIVNE OBLASTI u
OKVIRU OKUPIRANE SRBIJE, POD UPRAVOM LOKALNIH
NEMACA ILI „FOLKSDOŽDERA“. JEVREJI IZ BANATA
BILI SU MEĐU PRVIM JEVRJIMA u SRBiji KOJI SU
PODVRGnuti MASOVNIM DEPORTACIJAMA I UBIJANJIMA,
VEĆ SREDINOM AVGUSTA 1941.

TOPOVSKE ŠUPE SU BILE LOGOR ZA JEVRJEJE I ROME KOJI SE NALAZIO u
PROMETNOM I NASELJENOM DELU BEOGRADA, BLIZU AUTOKOMANDE I STADIONA,
PRVI ZATOČENICI BILI SU MUŠKARCI JEVRJEJI IZ BANATA KOJI SU TA DEPORTOVANI
SREDINOM AVGUSTA '41, A POTOM I JEVRJEJI IZ BEOGRADA I IZ DRUGIH DELOVA
NEMAČKE OKUPACIONE ZONE. PORED JEVRJEJA, u LOGORU TOPOVSKE ŠUPE
BIO JE ZATOČEN I VELIKI BROJ ROMA IZ BEOGRADSKIH NASELJA. DO NOVEMBRA
1941. GODINE VEĆINA NIJI JE UBIJENA u MASOVNIM STRELJANJIMA KOJA
SU VRŠENA u OKOLINI BEOGRADA. PROCENJUJE SE DA JE KROZ TAJ LOGOR
PROŠLA OKO 5.000 JEVRJEJA I OKO 1.500 ROMA. DANAS SU TOPOVSKE
ŠUPE ZAPUŠTENE I ZABORAVLJENE.

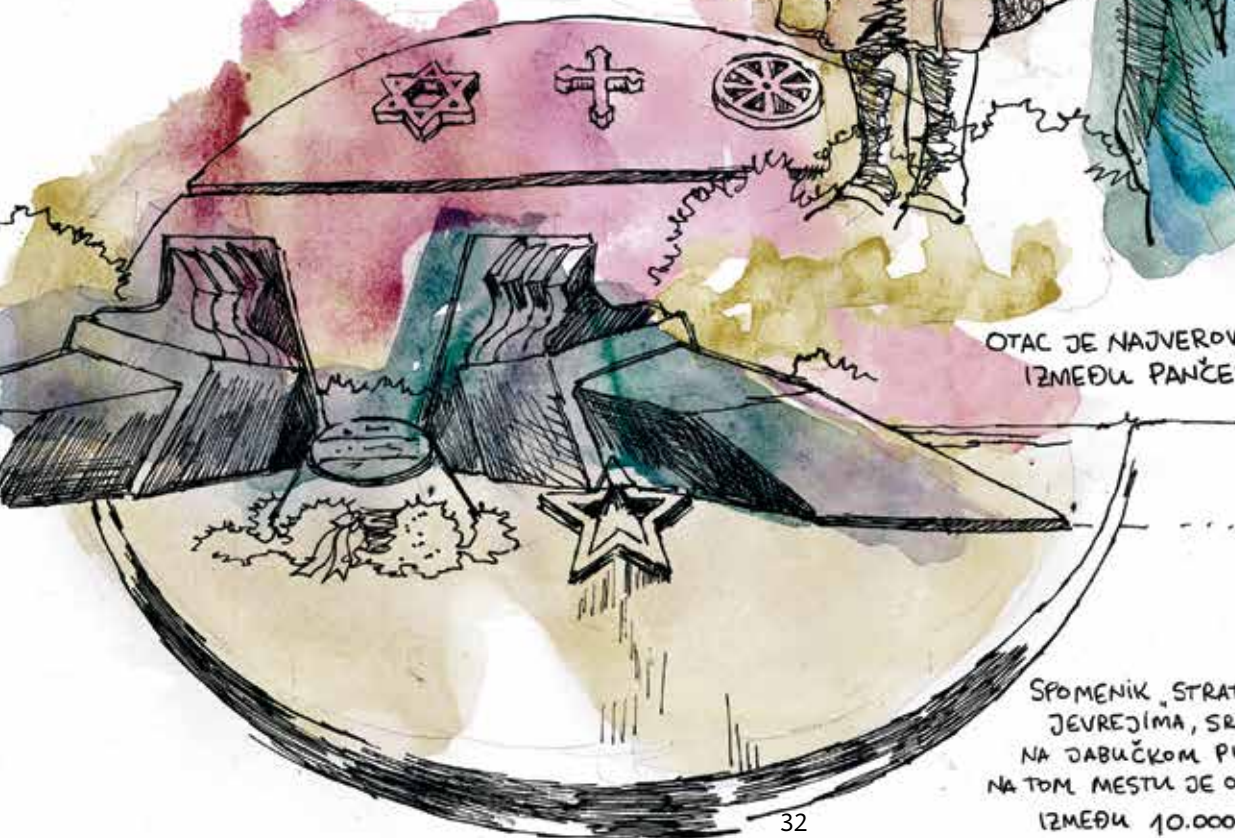
OCA SU NAM UBIĻI
12. OKTOBRA...

I TOGA DANA MAJKA I DRUGE ŽENE
ZATOČENIKA U TOPOVSKIM ŠUPAMA
DONELE SU RUČAK SVOJIM
MUŽEVIMA, ALI IM JE REČENO DA
VIŠE NE TREBA DA DONOSE HRANU...

OTAC JE NAJVEROVATNIJE STRELJAN
IZMEĐU PANČEVA I SELA JABUKA.

SPOMENIK "STRATIŠTE" STRELJANIM
JEVREJIMA, SRBIMA I ROMIMA,
NA JABUČKOM PUTU KOD PANČEVA.
NA TOM MESTU JE OD '41. DO '44. UBIJENO
IZMEĐU 10.000 I 12.000 LJUDI.

OTPRILIKE U ISTO
VREME OPOČELO
JE INTENZIVNO
KRIDUMČARENJE JEVREJKI
IZ BEOGRADA U MAĐARSKU
(BAČKU POD MAĐARSKOM
OKUPACIJOM). TIME SU
SE BAVILI LAĐARI,
ŽELEZNIČARI, ALI I
NEMAČKI VOJNICI
NARAVNO ZA
VELIKI NOVAC.

SAZNALI SMO MAJČINU
ADRESU U BEOGRADU
I BRAT JE NAŠAO
JEDNOG LAĐARA KOJI JE
TREBALO DA NAŠU MAJKA
PROKRIDUMČARI
U NOVI SAD.

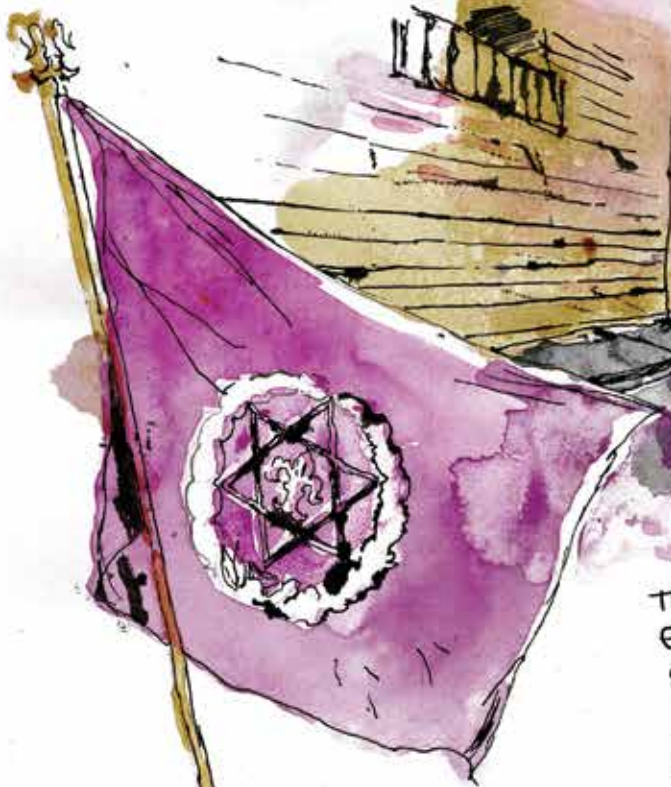
BAKA NIJE IMALA ONOLIKO NOVCA KOLIKO JE
KRIDUMČAR TRAJIO I BILO JE POTREBNO DOŠTA
VREMENA DA NOVAC BUDE OBEZBEDEN...
TAKO JE PROPAO NAŠ PRVI POKUŠAJ DA SPASEMO MAMU.

SMRT FAŠIZMU

BRAT I JA SMO KAO ČLANOVI POKRETA
HAŠOMER HACAIR MESECIMA POMAGALI
PREDSTAVNICIMA KOMUNISTIČKE
OMLADINE U ISPISIVANJU
PAROLA PO ZIDOVIMA KUĆA,
BACALI SMO EKSERE PO ULICAMA
KAKO BI SE OŠTETILA VOJNA VOZILA.

HAŠOMER HACAIR ZNAČI MLADI STRAŽAR,
TO JE JEVREJSKA OMLADINSKA ORGANIZACIJA
FORMIRANA NAKON PRVOG
SVETSKOG RATA U POLJSKOJ.
U JUGOSLAVIJI SE JAVLJA TRIDESETIH
GODINA. KAO IZRAŽITI PRIPADNIK
LEVOG KRILA SVETKE CIONISTIČKE
ORGANIZACIJE, PODSTAKNUT
NASTUPAJUĆIM FAŠIZMOM U
NEMAČKOJ, HAŠOMER HACAIR
SMATRAO JE DA SE JEVREJSKO
PITANJE MOŽE REŠITI JEDINO
MIROLJUBIVOM IZGRADNOM
BIVONACIONALNE, SOCIJALISTIČKE
DOMOVINE JEVREJA I
PALESTINSKIH ARAPA.

UHAPŠEN SAM 28. OKTOBRA 1941. GODINE. VRAĆAO SAM SE BICIKLOM IZ ŠTAMPARIJE, U DVORIŠTU OSTAVIO BICIKL I UŠAO U RADIONICU.

TADA JE GAZDA REKAO NEKOM NEPOZNATOM DUGAČLIJI:

TO JE ON...

ODJEDNOM SE IZA MENE STVORIO JOŠ JEDAN NEPOZNATI, I REČENO MI JE DA SAM UHAPŠEN... PREDAO SAM MATERIJAL KOJI SAM DONEO, POZDRAVIO SE S GAZDOM I KALFAMA I KRENULO.

NISAM ZNAD ZAŠTO ME HAPSE, ALI SAM PRETPOSTAVLJAO DA JE RAZLOG MOJA VEZA SA KOMUNISTIMA.

AGENT KOJI JE SASTAVLJAO ZAPISNIK PITAO ME JE ZAŠTO SAM POBEGAO IZ BANATA, A NIJE NIŠTA PITAO U VEZI SA SARADNOM S KOMUNISTIMA...

REKAO JE SASVIM OVLAŠNO DA SAM UHAPŠEN JER SAM POBEGAO PRED DEPORTACIJOM ŽEVREDA IZ BANATA.

IZJAVIO SAM DA JE OPTUŽNICA BESMISLENA, POŠTO JE DOVOLJNO DA OKRENE BROJ TELEFONA GIMNAZIJE DA BI ČUO DA SE NALAZIM U NOVOM SADU BEZ PREKIDA OD POČETKA OKUPACIJE. NIJE GA TO ZANIMALO...

...TAMAN SAM STIGAO U ZATVOR, ZA MNOM STIŽE BRAT.

POSLE TRI DANA PROVEDENA U NOVOSADSKOM ZATVORU IZRUČENI SMO NEMCIMA
U NOVOM KNEŽEVCU. DOK SU NAS VODILI U ZATVOR, NA OBALI TISE GDE SU NAS
PREUZIMALI, SASVIM SLUČAJNO NAS JE SREO JEDAN POZNAK, TRGOVAČ
IZ MEŠTA.

SEĆAM SE DA SE GOTVO SKAMENIO KAD JE VIDEO
DA NAS VODE... POSLE SMO ČULI KAKO JE TA
SLUČAJNOST IMALA FATALNE POSLEDICE.
TAJ TRGOVAČ JE ISTE NOĆI POSLOM OTIŠAO
U BEOGRAD I TAMO SREO NAŠU MAJKA.
REKAO JOJ JE DA JE U NOVOM KNEŽEVCU
VIDEO KAKO NAS VODE U ZATVOR.

KOJI DAN KASNIJE PO
MAJKA JE DOŠAO LAĐAR
KRIJUMČAR KOGA JE
BRAT ANGAŽOVAO DA
JE PREBACI U NOVI SAD.
NA NJEGOVO IZNENAĐE-
NJE, A TO MU SE DO
TADA NIJE NIKAD
DESILO, NAŠA MATI
JE ODBILA DA POĐE.
REKLA MU JE DA ĆE
USKORO STIĆI NJENA
DECA, PA AKO ONA
ODE, NEĆE BITI
NIKOGA DA IM
DONOSI HRANU...

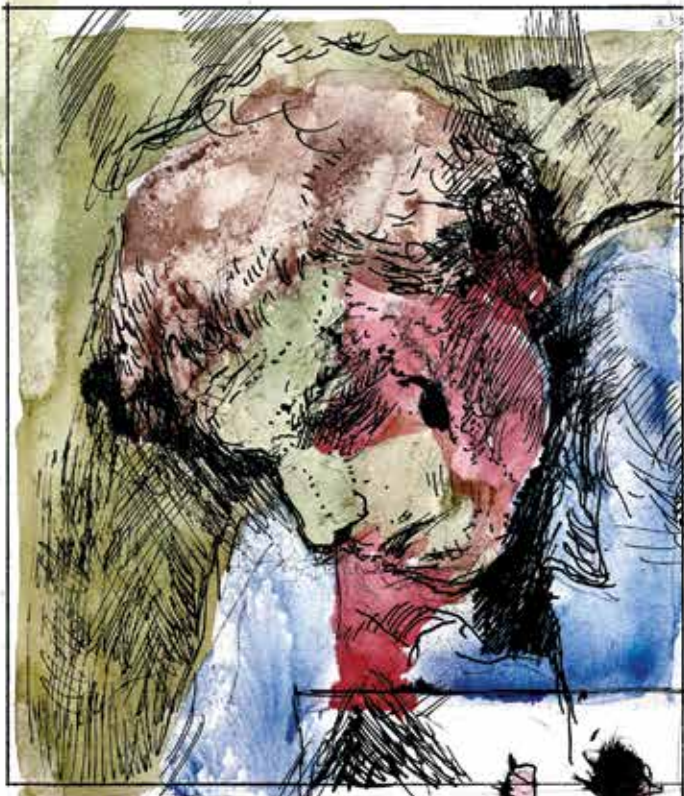
MAJKA JE OSTALA U BEOGRADU, PRETPOSTAVIJAMO
S ČERKOM NAŠEG STRICA. ŠEST NEDELJA PO NAŠEM
ODNOŠENJU U BANAT, INTERNIRANA JE U LOGOR
SAJMIŠTE. TA ZIMA, '41-'42. BILA JE JEDNA OD
NAJHLADNIJIH U DVADESETOM VEKU...

NA SAJMIŠTU, SVAKI DAN UMIRALO SE
OD ZIME, GLADI I BOLESTI. U MARTU JE DOŠAO
KAMION DUŠEGUPKA, AUSPUH SU VEZALI
ZA UNUTRAŠNOST
KABINE... GAS JE
UBIJAO SPORO,
DESETAK-PEJNAEST
MINUTA, GUŠIŠ SE,
NEMOČAN SI,
ZATVOREN HERMETIČKI.

DA LI JE MATI PREŽIVELA
ZIMU, NE ZNAM, MOŽDA SE
SMRZNULA, MOŽDA SE
RAZBOLELA, MOŽDA JE UMRLA OD
GLADI... KO ZNA ŠTA SVE NISU
IZDRŽALI, A ONDA SU UMRLI TAKO
MUČKI...

NA MESTU NEKADAŠNJEG BEOGRADSKOG SAJMIŠTA, NA LEVOJ OBALI SANE, OSNOVAN JE LOGOR ZA JEVIJE, POD UPRAVOM NEMAČKE
VLASTI. U DECEMBRU 1941. GODINE TU JE DNEĐENA PRVA GRUPA JEVIJEJA, UGLAVNOM ŽENA I DECE IZ BEOGRADA I
BANATA, A VRLO BRZO LOGOR JE NAPUNĐEN I PREOSTALIM JEVIJEJSKIM STANOVNIŠTVOM OKUPIRANE SRBIJE. PROCENĐUJE
SE DA JE DO MAJA 1942. GODINE, KADA SU POSLEDNJE GRUPE JEVIJEJA ODVEĐENE U SMRT, KROZ LOGOR PROŠLO OKO
6.300 JEVIJEJA I 600 ROMA. O USLOVIMA U LOGORU KOĐI SU BILI VRLO TEŠKI, SNEĐOĐE I PREŽIVELA PISMA
KOJA JE MLADA JEVIJEJKA HILDA DAVĐE IZ LOGORA SLALA SVOJIM PRIDATELJICAMA. NAKON MAJA 1942.
KADA VIŠE NIĐE BILU JEVIJEJA, LOGOR JE NASTAVIO DA PRIMA POLITIČKE NEPRIDATELJE I KOMUNISTE, SVE DO
1944. GODINE.

U NOVOM KNEŽEVCU SMO DOBILI BATINE...
PANTALONE SU MI SE NA TURU RASPALE OD
UDARACA TAKO DA SE VIDEO DONJI VEŠ.
NAKON TRI DANA ODVELI SU NAS U PETROVGRAD,
DANAŠNJI ŽRENJANIN. IZNENADILI SMO SE
KAD SMO U SUDSKOM ZATVORU ZATEKLI
DVADESETAK JEVREJA I NEŠTO VEĆI BROJ
JEVREJKI. SVI SU BEŽALI IZ BANATA,
ILI SE KRILI, TE BILI UHVAĆENI PRILIKOM
POKUŠAJA DA SE PREBACE U MAĐARSKU.

NEGDE SREDINOM JANUARA 1942. NAČULI SMO DA ĆE NAS SASLUŠAVATI;
DOČOVORILI SMO SE DA INSISTIRAMO NA TOME DA SMO MAĐARSKI
DRŽAVLJANI, NADAJUĆI SE DA ĆE NAS PREBACITI U MAĐARSKU.

ZAISTA, DESETAK DANA KASNIJE POZVANI SMO NA SASLUŠANJE. NA BRZINU SU SASTAVILI ZAPISNIK O NAŠOJ TVRDNJI DA SMO GREŠKOM STIGLI U BANAT. IZHENADA, 10. FEBRUARA POSLALI SU NAS S RADA U ZATVOR DA SE SPAKUJEMO POŠTO UVEČE KREĆEMO VOZOM U NOVI BEČEĐ, GDE ĆE NAS PREDATI MAĐARSKIM VLASTIMA. BILO NAS JE OSMORO, SEDAM MUŠKARACA I JEDNA ŽENA. REKLI SU NAM DA SMO MI PRVA GRUPA, A OSTALI ĆE USKORO STIĆI ZA NAMA... NAŽALOST, BILI SMO NE SAMO PRVA NEGO I JEDINA GRUPA JER SU SVI OSTALI STRELJANI...

NIKAD NISMO SAZNALI ZAŠTO SU ODABRALI NAS OSMORO,
A NE NEKE DRUGE KAD SMO SVI TVRDILI DA
SMO IZ MAĐARSKE...

NAKON ŠTO SU NAS PREUZELE MAĐARSKE VLASTI, ODVEDENI SMO U LOGOR GARANO, 300 KM OD PEŠTE...
U SEPTEMBRU SMO PREBAČENI U LOGOR ČERGE...

GOVORKALO SE DA ĆE ODREĐENA GODIŠTA BITI MOBILISANA U RADNE ČETE KOLOKVIDALNO NAZVANE
„MUSOŠI“ DA BI GRADILI UTVRĐENJA NA RUSKOM FRONTU.

BRATOVLJEVO GODIŠTE JE BILO OBUHVAĆENO, A MOJE NIJE...

JAVILI SMO BAKI U NOVOM SADU DA BRAT ODLAZI, DA JE MOBILISAN
I VEĆ SLEDEĆE VEČERI JE STIGLA...

U SVIBNJU 67. GODINI, ZA JEDAN
DAN JE ŽELEZNICOM PREVALILA
VIŠE OD 600 KILOMETARA
DA VIDI UNUKE.
PRVI PUT SMO JE TADA VIDELI
OTKAKO SMO UHAPŠENI.

MOJ BRAT JE SUTRADAN KRENUO ... U JEDNOM OBLIŽNJEM GRADU
 STALI SU DA SAČEKAJU JOŠ JEDNU ČETU „MUSOŠA“ IZ PEŠTE.
 S TOM GRUPOM DOŠAO JE I ZASTAVNIK MAČAŠOVSKI, INAČE PRAVA
 ANTISEMITSKA BITANGA ...

ZAKOJI DAN ĆEMO NA
 FRONT... ŠTO ĆETE VI TAMO
 CRČI, BAŠ ME BRIGA, BOLJE
 NISTE NI ZASLUŽILI ...

ALI NA FRONTU
 MOGU I DA DA
 POGINEM, A MENI
 SE NE GINE ...

NATERAO JE JEVREJE IZ ČETE DA
 SKUPE NOVAC KAKO BI SE DOKTOR PODMITIO
 I PROGLASIO EPIDEMIJU PEGAVCA ...
 UVEDEN JE ŠESTONEDELJNI KARANTIN, A KRAJEM JANUARA
 TO SE PONOVILO ... U MEĐUVREMENU MAĐARSKI FRONT SE
 SASVIM RASPAO, ČETA „MUSOŠA“ JE RASFORMIRANA, A BRATA
 SU VRATILI U LOGOR GARANO.

IZ LOGORA ČERGE OTPUŠTEN SAM SREDINOM JUNA 1943. GODINE UZ OBAVEŽU DA SE JAVIM
POLICIJI U PEČUJU. JAVIO SAM SE TAMOŠNJOJ JEVREJSKOJ OPŠTINI, PA SU MI
NAŠLI SMEŠTAD. ODRŽAVAO SAM ZELENILU I CVEĆE NA JEVREJSKOM GROBLJU.

NEMCI SU OKUPIRALI MAĐARSKU
19. MARTA 1944, A ISTE VEČERI
STIGAO MI JE BRAT U PEČUJ.

ČIM SU USPOSTAVILI VLAST
U OKUPIRANOJ MAĐARSKOJ, NEMCI SU
ZAPOČELI DEPORTACIJE
JEVREJA.

NOVI SAD BIO JE MEĐU PRVIM
GRADOVIMA IZ KOJIH SU
DEPORTOVALI JEVREJE.

POSLE RATA SAZNALI SMO DA JE BAKA
ŽIVA STIGLA U AUSVIC, ALI SE ODANDE
NIJE VRATILA.

NASTRADALA JE
SVA NAŠA
MNOGOBROJNA
RODBINA...

...
JEDINO SE
SPASLA
OČEVA SESTRA SA
PORODICOM
KRIJUĆI SE PO
MAĐARSKOJ.

MAĐARSKA JE BILA SAVEZNIK NEMAČKE U DRUGOM SVETSKOM RATU I AKTIVNO JE UČESTVOVALA U SVIM RATNIM AKCIJAMA,
UKLJUČUJUĆI I NAPAD NA KRALJEVINU JUŽOSLAVIJU, SVE DO SKLAPANJA MIRA SA SAVEZNICIMA 1944. GODINE. JEVREJI SU
NA TERITORIJAMA POD MAĐARSKOM VLAŠTU BILI U NEŠTO Povoljnijem položaju nego u oblastima pod Nemačkom
okupacijom, jer tamo nisu masovno ubijani i proterivani u logore, iako im je većina
osnovnih prava i dalje bila uskraćena. Zbog toga je Veliki Brod Jevreja sa drugih okupiranih terito-
rija pokušavao da se sakrije u Mađarskoj, nadajući se da će tako izbeći smrt. Nakon što je 1944.
Nemačka okupirala Mađarsku, ta situacija se drastično promenila i počele su masovne
deportacije Mađarskih Jevreja u logore.

IZENENADA, 10. MAJA 1944. GODINE
SU ME UHAPSILI.

PRONAŠLI SU MENA SPISKU „STRANACA“.
BIO SAM TRI DANA U ZATVORU KADA SAM
POZVAN KOD ISLEDNIKA, I TAMO ZATE-
KAO BRATA. DONET JE HITAN ZAHTEV
ZA ODLAZAK U „MUSOŠE“.

UPUĆENI SMO U MOHAČ I
SUTRADAN SMO KRENULI.

BILI SMO SMEŠTENI U KRUGU JEDNE
NEDOVRŠENE FABRIKE. SVAKOŠ
DANA DOLAZILO JE NA DESETINE
NOVOMOBILISANIH... RADILI SMO
NA PRAZNEJ KUĆA JEVREJ-
SKIH PORODICA ODVEDENIH U
GETO...

SREDINOM SEPTEMBRA NAŠA RADNA ČETA PREKOMANDOVANA JE U BUDIMPEŠTU. U NEDELJU, 15. OKTOBRA 1944. MAĐARSKA JE ZVANIČNO ZATRAŽILA PRIMIRJE OD SAVEZNIKA, ALI SU NEMCI PROMENILI TU ODLUKU POSTAVIVŠI NA VLAST PREMIJERA SALAŠIDA, ODANOŠ HITLERU.

SITUACIJA SE POGORŠALA ZA JEVREJE.

NAŠOM ČETOM U BUDIMPEŠTI KOMANDOVAO JE REZERVNI PORUČNIK, BOLEŠIJV SEOSKI UČITELJ, A NJEGOV ZAMENIK JE BIO NESVRŠENI STUDENT RUDARSTVA U PEŠTI, POREKLOM IZ JEDNOG MESTA NA SEVERU MAĐARSKE.

ZVAO SE ĐULA VAGNER.

STIGLO JE NAREĐENJE DA SE SVE JEVREJSKE ČETE PREBACE NA TADAŠNJU GRANICU MAĐARSKE I NEMAČKE. RUSI SU VEĆ BILI PREŠLI NA MAĐARSKU TERITORIJU, A NAREĐENJE DA SE IDE NA ZAPAD ZNAČILO JE DA SE UDALJAVAMO OD RUSA I DA ĆEMO USKORO BITI U NEMAČKIM RUKAMA.

TE VEČERI VAGNER JE POZVAO DESETAK STARIJIH „MUSOŠA“ I REKAO DA MORAMO KRENUTI 28. OKTOBRA. KO ŽELI DA POBEGNE I DA SE KRIJE U PEŠTI, MOŽE SLOBODNO DA IDE, A ZA OSTALE ŽAMČI SVOJIM ŽIVOTOM DA NEĆE BITI PREDATI NEMCIMA.

SUTRADAN SMO KRENULI PREMA ZAPADU
I DO VEČERI PREPEŠACILI
VIŠE OD 40KM PO JESENJOJ KIŠI.

STIGLI SMO U SELO MANDI, I U MRKLOM MRAKU SMESTILI SE NA
ŠKOLSKI TAVAN. SKINUO SAM CIPELE, IZLIO IZ NJIH VODU I
ZASPAO.

ISPOD NAS SE TE ISTE NOĆI SMESTILA I JEDNA NEMAČKA JEDINICA.
KUTRO, BLO JE JOŠ MRAK, NEMCI SU SAZNALI DA SE NA
TAVANU NALAZE DEGREJI, POPELI SE I POČELI NAS ŠUTIRATI
I GURATI S TAVANA.

ODJEDNOM SE TU STVORIO VAGNER; NE ZNAM
GDE JE DO TAD BLO, VIKAO JE NA NJIH NEKOM
MEŠAVINOM MAĐARSKOG I NEMAČKOG JEZIKA...

ONI U POLUMRAKU NISU VIDELI KAKAV ĆIN IMA
VAGNER KAD SE TAKO ODNOSI PREMA NJIMA, PASU
NAS OSTAVILI NA MIRU.

VAGNER NAM JE IZLOŽIO SVOJ PLAN: KAO DOBAR
POZNAVALAC PEŠTANSKOG KAFANSKOG ŽIVOTA
LIČNO JE ZNAO NEKE OD UPRAVNIKA PUSTI
KOJE SU PRIPADALE OKOLNIM VLASTELINSTVIMA.
ONI SU ČESTO SVRAČALI U KAFANE
KADA BI DOLAZILI U PEŠTU POSLOM.

REKAO IM JE
NEKA ONI SADA SPASU JEVREJE,
A JEVREJI ĆE SPASTI NJIH
KADA DODU RUSI... PRISTALI SU.

PODELIO NAS JE U NEKOLIKO GRUPE, A BOLEŠLIVOG
KOMANDANTA JE "DEMOBILISAO" LAŽNIM DOKUMENTOM,
NATOVARIO GA NA KOLA PUNA HRANE I POSLAO
KUĆI... TAKO JE MOGAO LAKŠE DA ODLUČUJE.

NA SVODU RUKU NAS JE KRIO U OKOLNIM ŠUMAMA. SAČUVALI SMO NEŠTO HRANE OD ONOGA ŠTO SMO DOBILI ZA PUT,
A NEŠTO SU NAM DAVALI UPRAVNIKA PUSTI. VAGNER JE ČAK JEDNOM OTIŠAO U PEŠTU DA SAZNA JESU LI
UOČILI NAŠ NESTANAK. VRATIO SE ZADOVOLJAN: NIKO SE NIJE INTERESOVAO ZA NAS!

U DECEMBRU SMO PREMEŠTENI NA PUSTU I BLIZINI PUTA KOJI JE POVEZIVAO BUDIM SA BEČOM.
IZ PRAVCA BUDIMA PREMA BEČU NEPREKIDNO SU IŠLE KOLONE RAZNIH VOJSKI, I CIVILA.

24. DECEMBRA 1944. GODINE PROBUDILI SMO SE U POTPUNOJ
TIŠINI... DANIMA SE TIM PUTEM NIJE KRETAO...

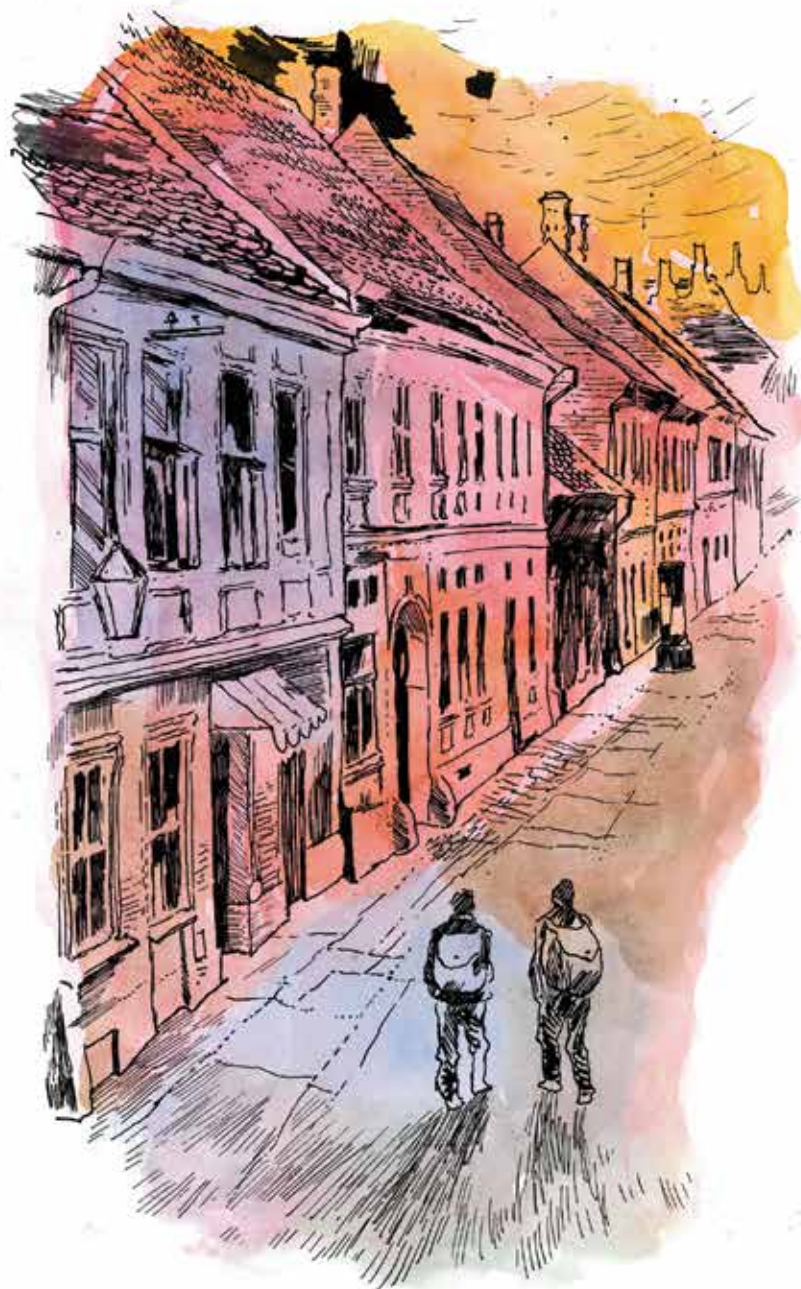
A ONDA SE PRED NAMA POJAVIO
TENK S VELIKOM CRVENOM PETOKRAKOM
NA KUPOLI I NA TENKU - SOVJETSKI VOJNICI!

BILI SMO KONAČNO SLOBODNI.

POSLE DESETAK DANA STIGLI SMO U NOVI SAD,
I TAKO JE ZA BRATA I MENE PROŠLA OPASNOST...

DULA VAGNER JE ODRŽAO REČ:
SVE NAS JE BEZ IZUZETKA SPASAO, BAŠ SVE, CELU ČETU.
POSLE RATA JE U JAD VAŠEMU PROGLAŠEN ZA PRAVEDNIKA,
A NJEGOVO IME UKLESANO JE NA SPOMEN-PLOČU.

TEODOR KOVAČ, UPRKOS SVIM MUKAMA KOJE JE PREŽIVEO, OSTVARIO JE BOGAT PROFESIONALNI ŽIVOT. POSTAO JE JEDAN OD NAŠIH NAJPRIZNATIJIH INTERNISTA-ENDOKRINOLOGA, ČLAN AKADEMIJE MEDICINSKIH NAUKA SRPSKOG LEKARSKOG DRUŠTVA I LAUREAT GODIŠNJE NAGRADE NOVOSADSKOG MEDICINSKOG FAKULTETA ZA NAUČNISTRAŽIVAČKI RAD. NAPISAO JE VELIKI BROJ STRUČNIH KNJIGA I MNOŠTVO ČLANAKA O HOLOKAUSTU. U SVOJJOJ DEVEDESET OSMOJ GODINI I DALJE JE AKTIVAN U JEVREJSKOJ OPŠTINI.

Vladimir Pajić

Priča o doktoru Savi

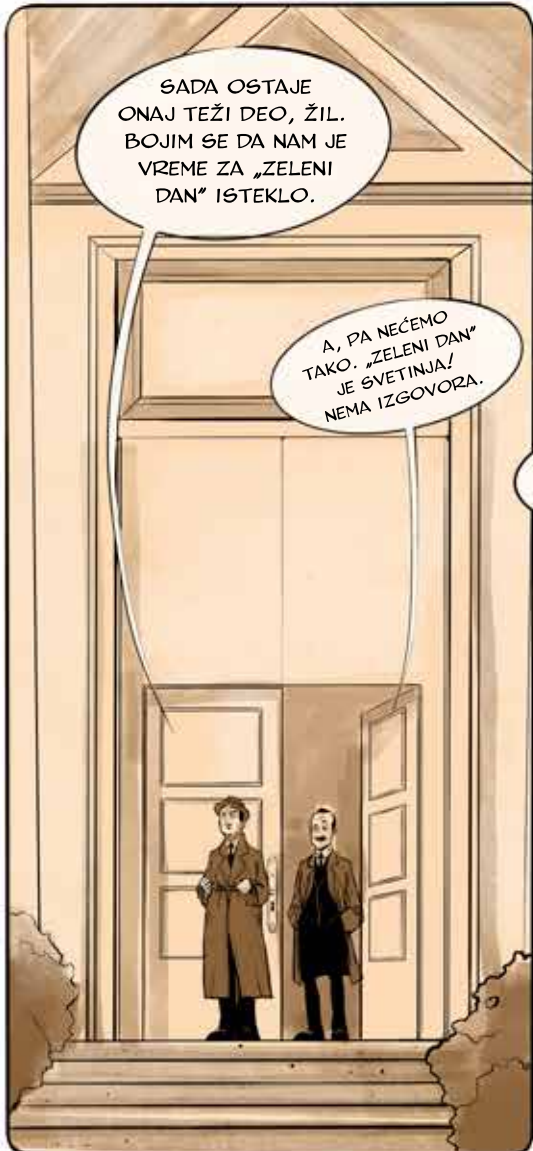
FRANCUSKA, 1924. GODINA

UNIVERZITET SORBONA

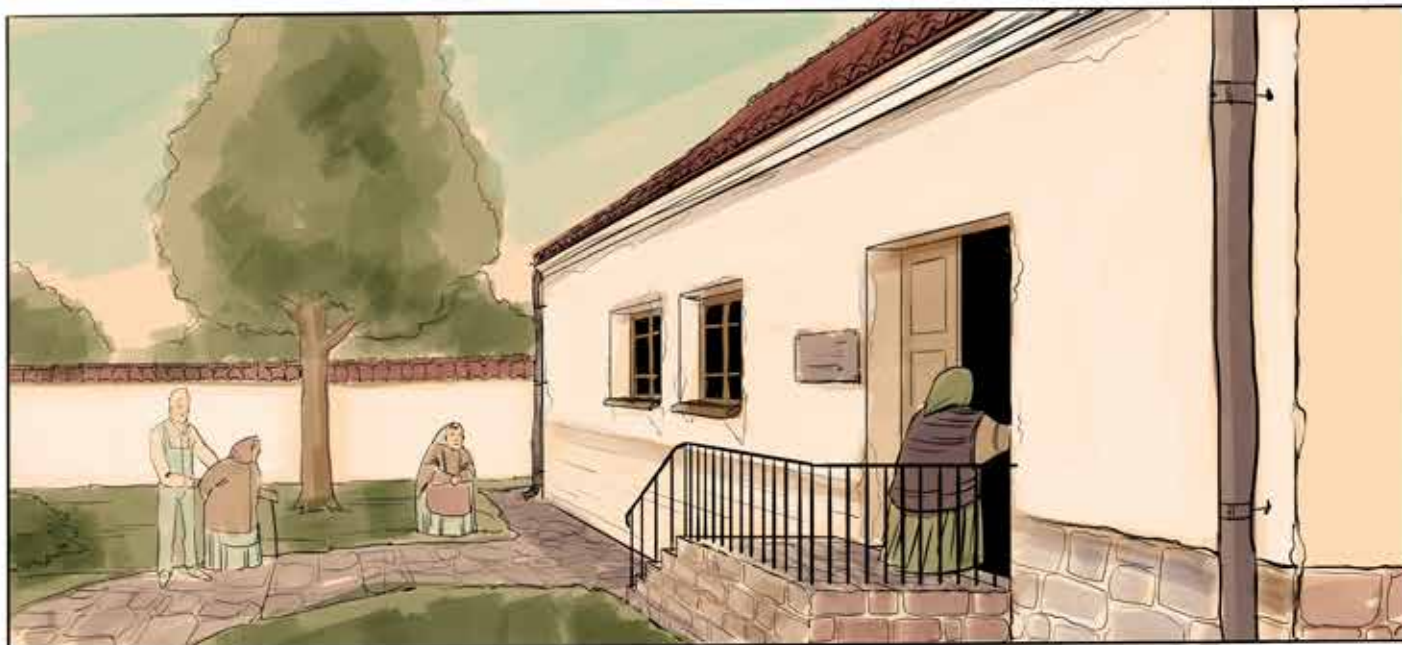

NEMAČKA INVAZIJA NA KRALJEVINU JUGOSLAVIJU POČELA JE 6. APRILA 1941. GODINE. NAKON KRATKOG APRILSKOG RATA, KOJI JE TRAJAO DO 17. APRILA, POČELA JE OKUPACIJA, A TERITORIJE SU PODELJENE. CENTRALNOM SRBIJOM VLADALE SU NEMAČKE VLASTI ZAJEDNO S DOMAĆIM KOLABORACIONISTIMA, TAKOZVANOM VLADOM NACIONALNOG SPAŠA MILANA NEDIĆA. TOKOM DRUGOG SVETSKOG RATA DOKTOR SAVA BIO JE JEDINI LEKAR U TRSTENIČKOM KRAJU I PRAKTIČNO SE SAM BRINJO O ZDRAVLJU LJUDI TOKOM OKUPACIJE. ZBOG TOGA JE BIO VEOMA POŠTOVAN.

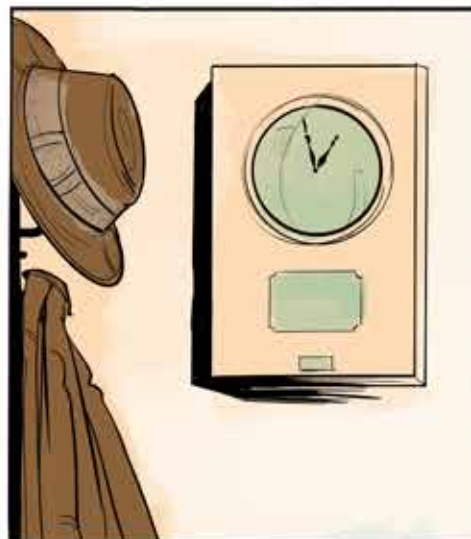
KRALJEVINA JUGOSLAVIJA, TRSTENIK, 1942.

PO DOLASKU NACISTA NA VLAST U NEMAČKOJ 1933. GODINE POČEO JE PROGON ROMA. ONI SU POPUT JEVREJA BILI META NACISTIČKE IDEOLOGIJE, ČIJI JE CILJ BILO NJIHOVO ISTREBLJENJE. TOKOM DRUGOG SVETSKOG RATA, KOJI JE POČEO NAPADOM NA POLJSKU 1939. GODINE, POČELI SU I PROGONI I STRADANJA JEVREJA I ROMA U OKUPIRANIM DELOVIMA EVROPE.

OSAONICA, ROMSKO NASELJE

DECO, VEŽITE OVO NA LEVU RUKU DA VAS NE POHAPSE!

NEDIĆEVA KOLABORACIONISTIČKA VLADA POMAGALA JE NACISTIMA U SPROVOĐENJU GENOCIDA.

ORGANIZOVANE SU MASOVNE DEPORTACIJE I MASOVNA UBIJANJA ROMA I JEVRJEJA ŠIROM SRBIJE. O TOME SVEDOČI NIZ LOGORA POPUT SAJMIŠTA I TOPOVSKIH ŠUPA U BEOGRADU ILI LOGORA CRVENI KRST U NIŠU.

A MOGU LI ONI DA NOSE NA DESNOJ, ONI SU GOSTI?!

NA LEVOJ, REKLA SAM. USKORO ĆE RUČAK!

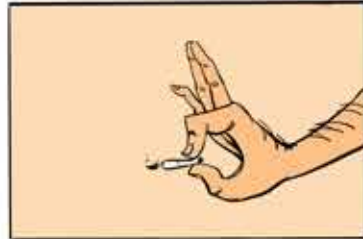

RADE, A ŠTO NAS OBELEŽAVAJU?

MA, NIJE TO NIŠTA.

UVEK NEŠTO IZMIŠLJAJU DA NAS MALTRETIRAJU! IDEM DO VAROŠI.

DA. NIŠTA. ĐAVOLA NIŠTA. LJUDI NEŠTAJU. ČAS TE OBESE KÒ LOVINU.

UVEK, ČERO, NEKA MUKA. ALI OVAKO NIKADA NIJE BILO. JESU NAS I PRE RATA TERALI TAMO I OVAMO, TE NE SMEŠ U GRAD, TE NE SMEŠ OVO, TE NE SMEŠ ONO. DO SADA SMO MAKAR MOGLI DA RADIMO NEŠTO.

SADA NAM NE DAJU DA SVIRAMO, DA ČISTIMO, PEGLAMO, UREĐUJEMO LJUDIMA BAŠTE. NE SMEŠ NI KAZANE DA KALAJIŠEŠ. TO SMO PRE RATA SVE MOGLI DA RADIMO. I KAKO DA PREŽIVIŠ ONDA. JOŠ TE SAMO POKUPE I ODVEDU.

ROMI SU PRE RATA U TRŠTENIKU BILI POZNATI MUZIČARI I ZANATLIJE. OSIM TOGA, RADILI SU KOD IMUĆNIJIH PORODICA BAŠTOVANSKE POSLOVE I KAO POSLUGA.

I NIKO SE NE VRATI!

ČUTI, MAJKO, ČUĆE TE NEKO!

A TOLIKO SMO DALI ZA OVU ZEMLJU. PA JE L'AHMET AHMETOVIĆ IZ LESKOVCA ODLIKOVAN KARADORĐEVOM ZVEZDOM ZA ZASLUGE U VELIKOM RATU!?! HEROJ! ENO SINOVE MU STRELJALI. PA KOLIKO NAS JE SAMO U PARTIZANIMA!

MA NEKA ČUJE!
NEKA SPASE TETKA BIBIJA*
OVU DECU MAKAR OVOG LUDOG
VREMENA. MENI JE IONAKO
PROŠLO VREME!.

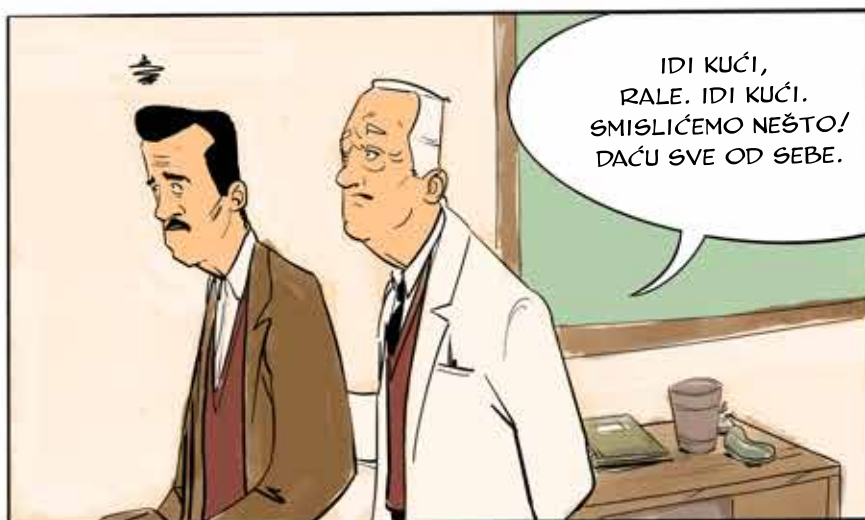
KOD DOKTORA ŠAVE U AMBULANTI

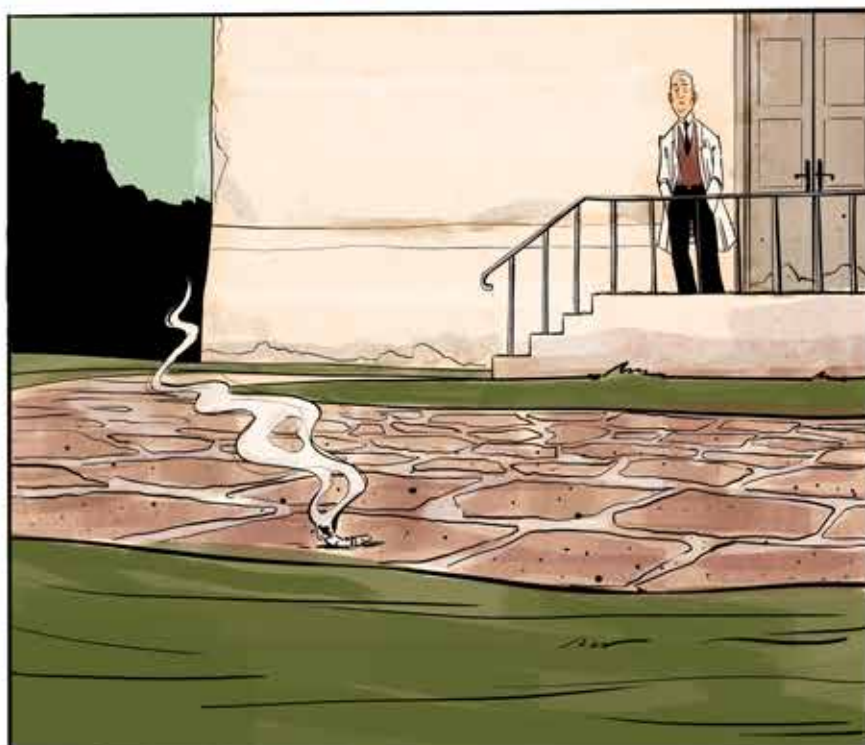
NEMCI ĆE NAS
SVE POBITI.

PRAVOSLAVNI ROMI SLAVE TETKICU BIBIJU, ZAŠTITNICU DECE. Taj praznik obeležava se uoči Uskrsa. Danas se u Beogradu u ulici Gospodara Vučića nalazi i kapela posvećena Bibiji, odmah uz spomenik romskim borcima palim u prvom balkanskom i prvom svetskom ratu. To je jedino spomen-obeležje posvećeno romima koji su doprineli pobedama srpske vojske u tim ratovima. Trenutno ovom spomeniku preči uništenje i zaborav.

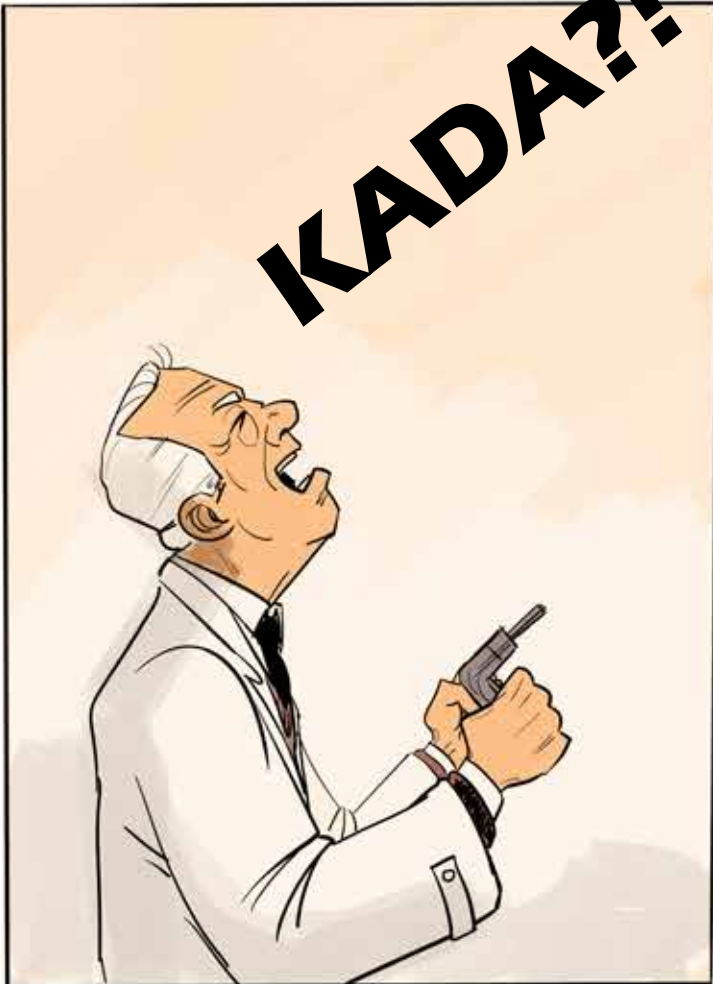

ROMI SU BILI AKTIVNI UČESNICI NARODNOOSLOBODILAČKE BORBE I BRANILI SVOJU ZEMLJU. U PARTIZANIMA SU SE OSEĆALI KAO RAVNOPRAVNI I JEDNAKI.

KADA?!

PROKLETA KVAKA!!

AMBULANTA, UJUTRO

HEJ, ŠTO SE OVA
KVAKA RASPALA?!

MA PUŠTI TO,
NEGO DA TE PITAM...
ONO U MEDVEĐI BEŠE
PEGAVI TIFUS?

DA. ŠTO?

SEDI, MOLIM TE, I NAPIŠI
DOPIS ONOJ PROKLETOJ KOMANDI U KRAGUJEVAC
I ZAVODU U NIŠ, JA IDEM U VAROŠ.
MORAM I DA UVEDEM KARANTIN.

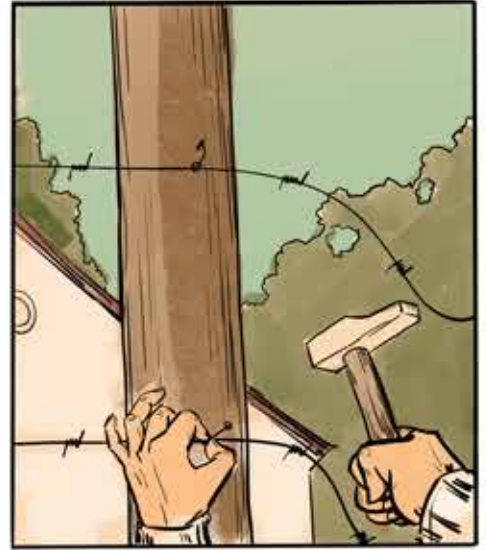
ENO, IZGLEDA DA
SE JAVLJA PO
VAROŠI.

O, BOŽE...

MIRKO,
JE L' TU SVE ŠTO
SAM TI TRAZIO JUČE?

JESTE, DOKTORE,
JEDVA ŠMO NAŠLI
ŠTUBOVE!

NEMAČKA KOMANDA U BLIZINI TRSTENIKA

SPAKUJ MI JEDAN VOD,
IDEMO U „ČIŠĆENJE“!

IDEMO! U KAMIONE!

ŠTA JE
OVO,
DOBAVOLA?

ŠTA JE OVO?

OTKUD OVO OVDE?

ŠTA JE OVO?
JE LI?

KO JE OVO NAREDIO?

SKLANJAJ OVO!

IZLAZI!

IDE LI TA
VOŠTANA
KORNJAČA?

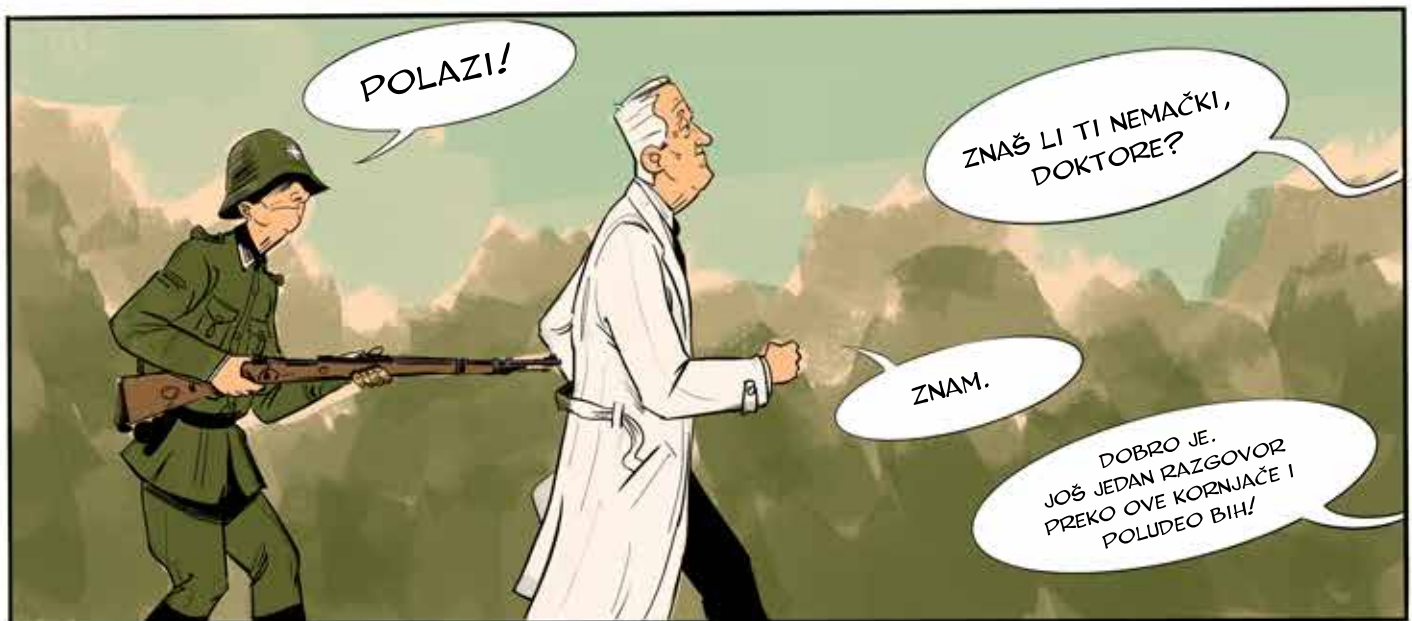
IZVOLITE.

PITAJ IH KO JE NAREDIO
DA SE POSTAVI OGRADA?

TI LI SI NAŠAO ZA SHODNO
DA DIŽEŠ OGRADE, DOKTORE?

OGRADA JE POSTAVLJENA
U SKLADU S KARANTINSKIM
MERAMA PREPORUČENIM ZA TRETMAN
PEGAVOG TIFUSA. ONA MORA OSTATI,
A I NE BI TREBALO DA ULAZITE.

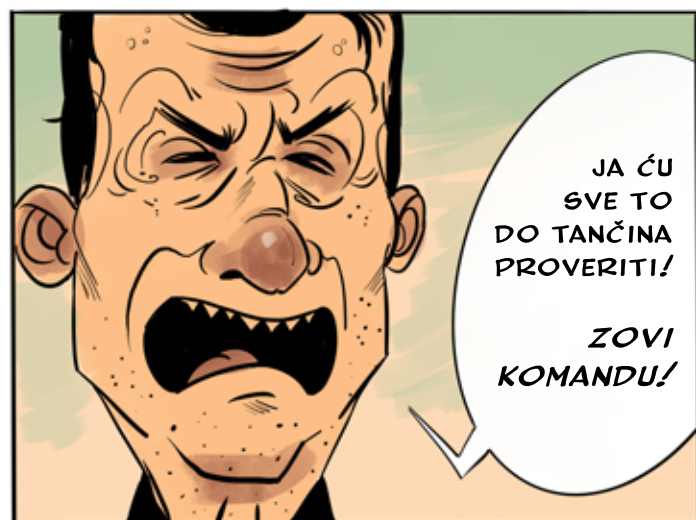
KAKO DA NE ULAZIM?
JA OVE LJUDE
MORAM DA...

PREMESTIM!*

PA NE MOŽETE.
POSLAT JE DOPIS
KOMANDI U KRAGU-
JEVAC I U ZAVOD U
NIŠ. DOVODITE I
SEBE I SVOJE
VOJNIKE U
OPASNOST.

JA ĆU
SVE TO
DO TANCINA
PROVERITI!

**ZOVI
KOMANDU!**

SAMO IZVOLITE!

A KUDA ĆEŠ TI?
PA ŠTA TI MISLIŠ?
KAKO TI SMEŠ DA
ULAZIŠ?

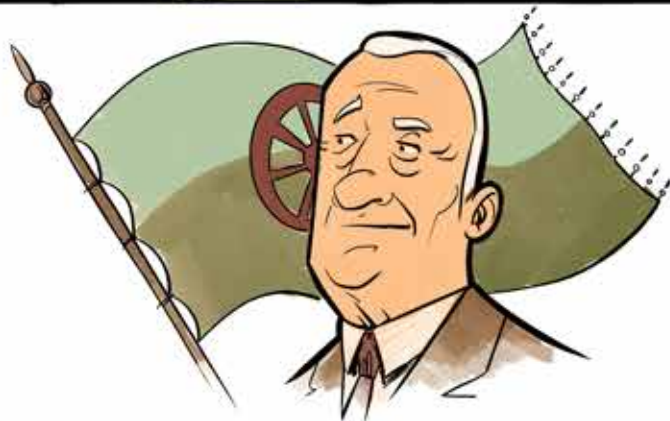

IAKO JE GENOCID NAD ROMSKIM NARODOM JOŠ UVEK NEDOVOLJNO ISTRAŽEN, PROCENJUJE SE DA JE UBIJENO IZMEĐU 250.000 I 500.000 NJEGOVIH PRIPADNIKA. DRUGI AVGUST PROGLAŠEN JE DANOM SEĆANJA NA HOLOKAUST NAD ROMIMA.

„ISTINU O KARANTINU, DOKTOR SAVA JE SVOJIM SU-
 GRAĐANIMA OTKRIO TEK POSLE DRUGOG SVETSKOG
 RATA. ROMI SU SVOM DOBROTVORU ZAHVALILI, A I
 DALJE TO ČINE, NA SEBI SVOJSTVEN NAČIN. SVAKOG 14.
 OKTOBRA IZ ROMSKOG NASELJA U OSAONICI KREĆE
 DUGA POVORKA KA KUĆI DOKTORA SAVE. ONI NOSE UR-
 AMLJENE SLIKE SAVINE NA KOJIMA PIŠE 'SVETI SAVA II' I
 'DOKTOR SAVA - NAŠA SLAVA'. POVORKA BI SE ZAUS-
 TAVILA ISPRED SAVINE KUĆE, DOKTOR SAVA BI SE
 POPEO U ČEZE SA SVOJOM SUPRUGOM DAROM I ROMI
 BI IH ODVEZLI SVE DO CENTRA GRADA.“
 - MA JELENA VUKČEVIĆ

„DJELEM, DJELEM“ JEDNA JE OD NAJPOZNATIJIH ROMSKIH PESAMA. NASTALA JE U KONCENTRACIONOM LOGORU I OPISUJE
 STRADANJE ROMA POD NACISTIMA. AUTOR PESME JE ŽARKO JOVANOVIĆ, KOJI JE I SAM IZGUBIO CELU PORODICU U
 DRUGOM SVETSKOM RATU. NA SVETSKOM KONGRESU ROMA U LONDONU 1971. GODINE TA PESMA USVOJENA JE KAO
 HIMNA ROMSKOG NARODA.

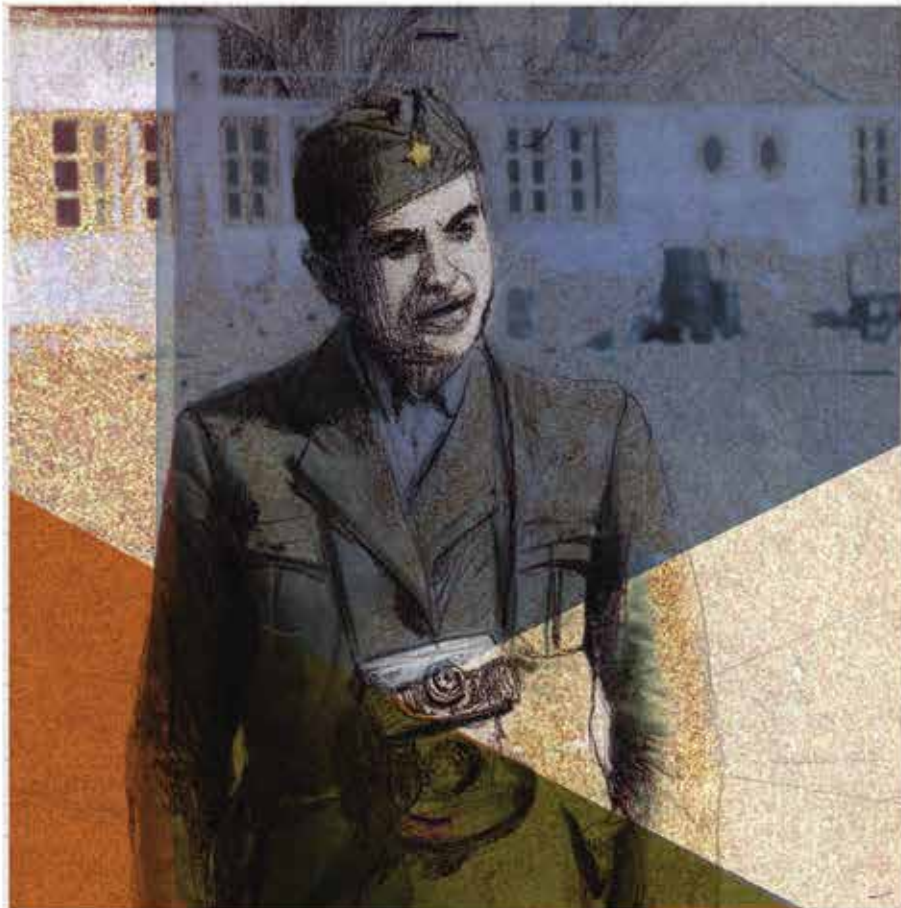

Danica Jevđović

Priča o Raki

I BOG ĆU UZDISANJE NJIHOVO
I OPOMENU SE BOG ZAVETA SVOG
S AVRAMOM, S ISAKOM I S JAKOVOM
I POGLEDA BOG NA SINOVE IZRAILJEVE
I VIDE IH.

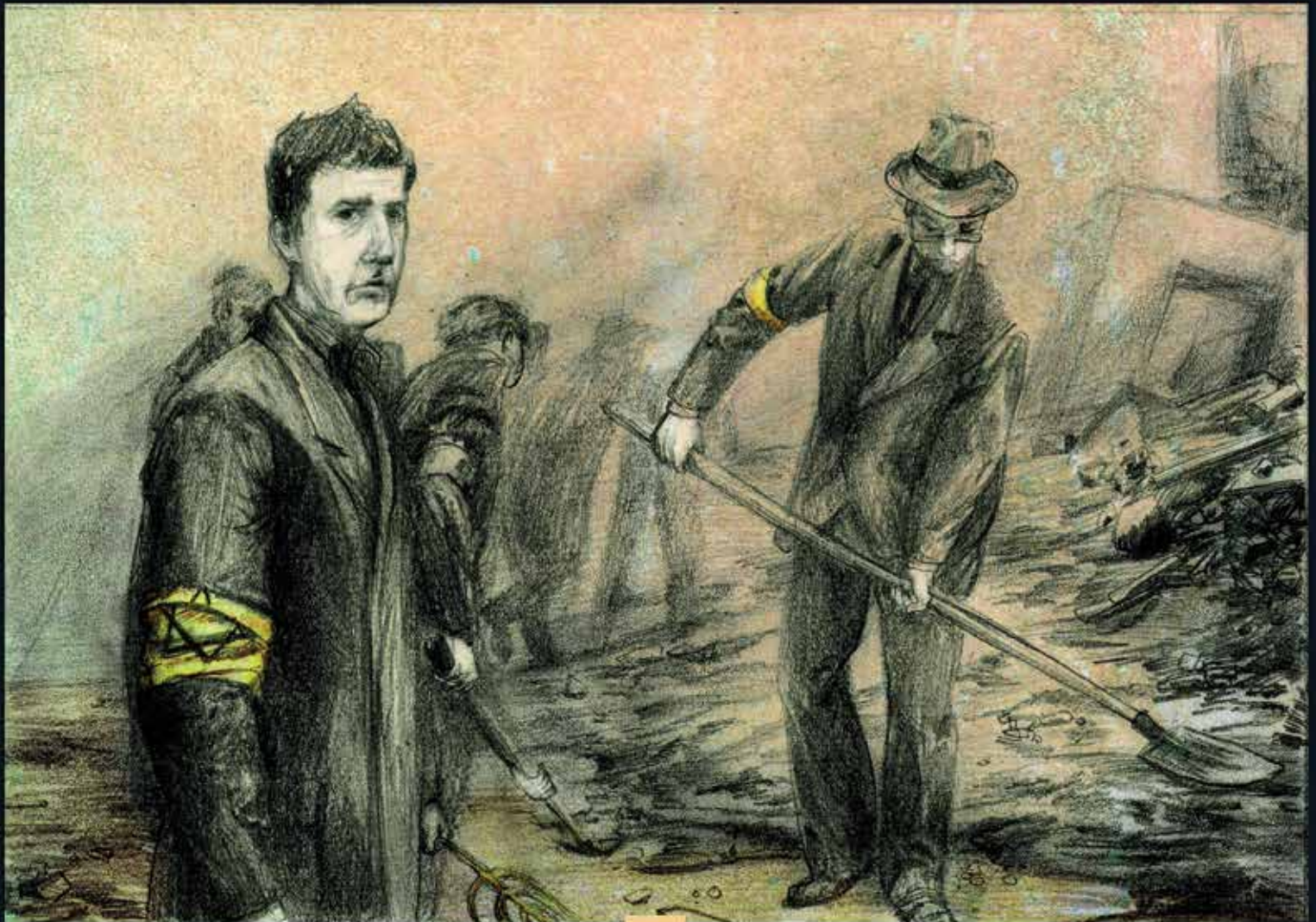
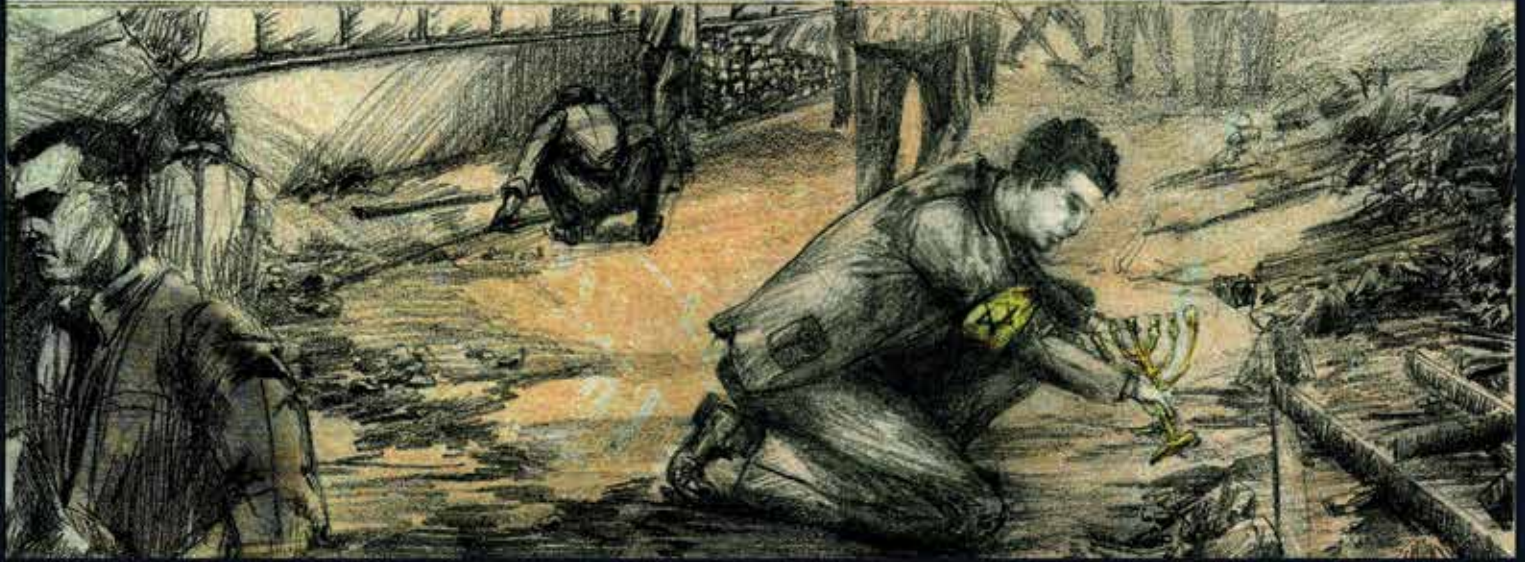
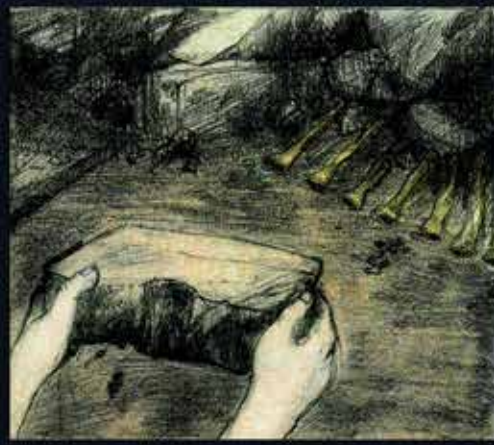
DRUGA KNJIGA MOJSIJEVA, 2:24-25

ŠESTOG
APRILA 1941. GODINE BOMBARDOVAN
JE BEOGRAD. OSIM VOJNIH I STRATESKIH META,
NEMAČKI BOMBARDERI GADALI SU I CIVILNE OBJEKTE.
VELIKU ŠTETU PRETRPEO JE I DOBČOL, DEO GRADA U KOME
JE ŽIVEO NAJVEĆI BROJ BEOGRADSKIH JEVREJA.

PRE ŠESTOG APRILA 1941. GODINE U BEOGRADU
IH JE BILO OKO 16.000.

¹MISLI SE NA AUSTRIJSKE I TORSKE OSUPOBLJU
BEOGRADA U VIŠE NAVRATA, OD 1688. DO
1739. GODINE.

²DEO GRADA, GRADSKA ČETVRT, ZASLAL.

³STARI DEO BEOGRADA.

NAŠ GLAVNI
GRAD NEKADA JE
BIO NEUPOREDIVO
MANJI. JOŠ OD
VREMENA TURSKIH
I AUSTRIJSKIH
OSVAJANJA JEDNA
MAHALA¹ UVEK JE
BILA PRVA NA
UDARU. ZVALA
SE JALIJA.

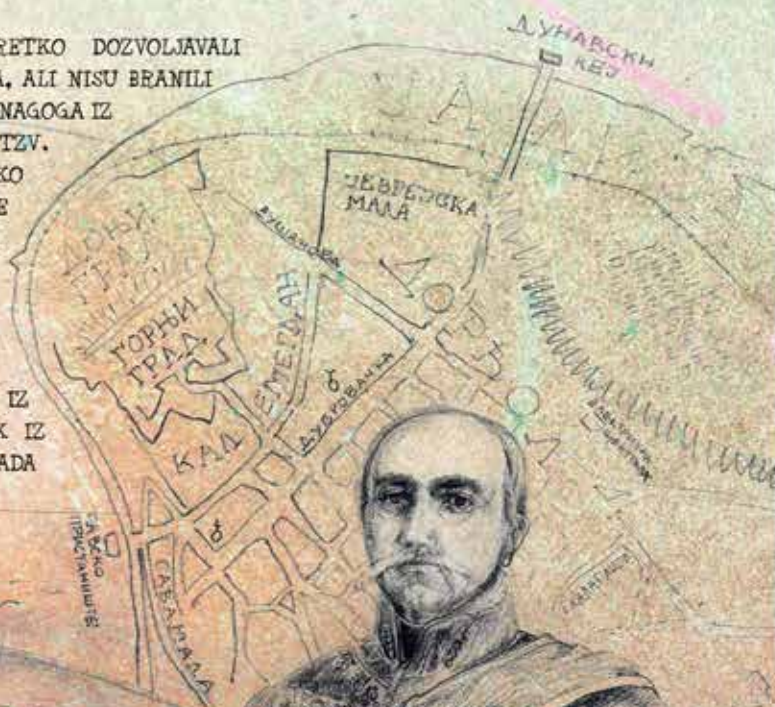
JALIJU SU
ISKLJUČIVO
NASELJAVALI JEVEJLI, ALI
TO JE BILA SAMO JEDNA OD MNOGO
BROJNIH MANJINSKIH MAHALA U PREDGRADU STAROG GRADA². ZATVOREN UNUTAR NJE, NAROD SE OKRETAO VERI I TRADICIJI U
POKUŠAJU DA SAČUVA SOPSTVENU KULTURU POD NALETIMA OKUPATORA KOJI SU PRETILI DA JE IZBEIŠU. PRETEŽNO SU SE BAVILI TRGOVINOM, JER IM JE VEĆINA DRUGIH DELATNOSTI BILA ZAKONOM ZABRANJENA.

TURCI SU RETKO DOZVOLJAVALI
IZGRADNJU NOVIH HRAMOVA, ALI NISU BRANILI
OBNOVU STARIH. NAJSTARIJA SINAGOGA IZ
TOG PERIODA JE EL KAL VIJEŽO, TZV.

STARA SINAGOGA. NJU JE NERETKO
POSEĆIVAO MILOŠ OBRENOVIĆ, KOJI JE
PONEKAD I PRISUSTVOVAO VEŠKIM
SLUŽBAMA ZAJEDNO S DRUGIM PREDSTAVNICIMA
SEPSKOG POLITIČKOG VEHA. STARA SINAGOGA
NADŽIVELA JE NOVU EL KAL NUEVO, KOJA JE SRUŠENA U
PRVOM SVETSKOM RATU.

ZAHVALJUJUĆI UKIDANJU RAZNIH USTAVNIH OGRANIČENJA IZ
1888. KOJA, IZMEĐU OSTALOG, NISU DOZVOLJAVALA IZLAZAK U
JEVREJSKE MAHALE, MNOGI JEVIJEVI SELE SE U „GORNJI“ DEO GRADA
I MEŠAJU SA OSTALIM STANOVNIŠTVOM.

⁴Jevreji Nemačkog porekla.

⁵Jevreji Španskog porekla.

⁶Hebrejski jezik, hebreu ili ivrit jeste semitski jezik
afro-azijske porodice jezika kojim govori 5,3 miliona
ljudi, uglavnom u Izraelu, delovima palestinskih teri-
torija, SAD i jevrejskim zajednicama širom sveta.

⁷Krunisanje kralja Petra I Karadorđevića.

M L A D I

AŠKENAZI⁶, A POTOM I SEFARDI⁵, POČINJU DA POPRIMAJU KULTURNA OBELEŽJA
SREDINE. TE SVE MANJE POŠTUJU TRADICIONALNE OBIČAJE SVOJIH ZAJEDNICA,
MEĐU KOJE JE SPADALO I POSEĆIVANJE HRAMOVA NA PRAZNIKE. MEĐUTIM,
S PORASTOM BROJNOSTI JEVREJSKE ZAJEDNICE JAVLJA SE POTREBA ZA NOVOM
SINAGOGOM. NJU ĆE IZGRADITI SEFARDI U ULICI CARA UROŠA BR. 20
I NAZVAĆE JE BET IZRAEL.

U
NJENIM TEMELJIMA
NALAZILA SE POVELJA
NAPISANA NA SRPSKOM I
HEBREJSKOM⁶ KOJU

JE LIČNO POTPISAO
I POLOŽIO KRALJ
PETAR I KARADORĐEVIĆ.
U TOJ SINAGOGI ODEŽANA JE
SLUŽBA I PROSLAVA POVODOM
KRUNISANJA SEPSKOG KRALJA⁷.

U TOJ SINAGOGI KASNIJE SU SE VENČALI HEROJI NAŠE PRIČE.

- 8 OPŠTINA U MAKEDONIJI.
- 9 JEVREJSKI SVETENIK, VEROVATNIJE.
- 10 DANAŠNJA SEVERNA MAKEDONIJA TADA JE BILA POD OKUPACIONOM BUGARIZACIJOM.
- 11 APRILSKI RAT JE NAZIV ZA NAPAD SILA OSGOVINE NA KRALJEVINU JUGOSLAVIJU KOJI JE POČEO 6. APRILA 1941. GODINE. TA OPERACIJA OZNAČAVA POČETAK DRUGOG SVETSKOG RATA NA TERITORIJI JUGOSLAVIJE.

RAHAMIM RAKA RUBEN I FLORA KOEN VENCALI SU SE 1923. U SINAGOGI BET ISRAEL. RAKA JE TOG DECEMBRA IMAO 20, A FLORA 19 GODINA. VEĆ NAREDNE GODINE DOBILI SU RAHELU, A TRI GODINE KASNIJE BUENU.

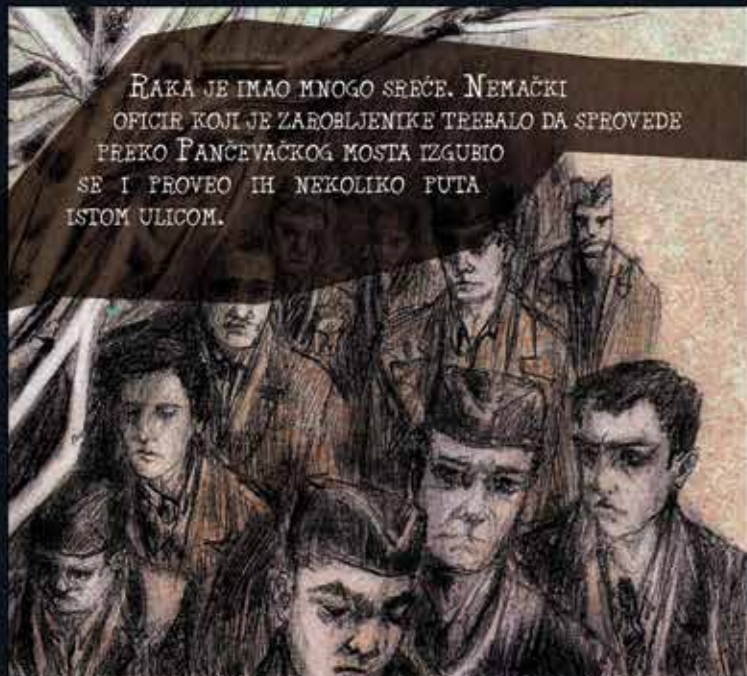

KAO MLADIĆ RAKA RUBEN IZUČAVAO JE FOTO-ZANAT U PIROTU. IAKO JE RODOM BIO IZ PRISTINE, ZAHVALJUJUĆI STARIJEM BRATU SABITAJU, DOJRANSKOM⁸ RABINU⁹, CELA PORODICA OD SEDMORO BRAĆE I SESTARA PRESELILA SE U MAKEDONIJU. MEĐUTIM, ZBOG IZBIJANJA PRVOG SVETSKOG RATA MORALI SU DA SE EVAKUIŠU¹⁰. SABITAJ POSTAJE RABIN U PIROTU 1916, A RAKA, POSLE SMRTI NJIHOVIH RODITELJA, DOLAZI DA ŽIVI S BRATOM.

KAO VEĆ ISKUSAN FOTOGRAF SELI SE U BEOGRAD. JEDNO VREME JE NA DOBROLU IMAO RADNJU FOTO ELA, ALI ONA JE SEUŠENA 1930. KADA SE DOGRAĐIVALO KEILO TADAŠNJE UPRAVE FONDOVA, A DANAŠNJE ZGRADE NARODNOG MUZEJA. ATELJE MU JE POBUŠEN, ALI RAKA NASTAVLJA SVOJU KARIJERU KAO FOTO-REPORTER POLITIKE. BIO JE JEDAN OD PRVIH FOTOGRAFA TOG LISTA. POČETKOM APRILSKOG RATA¹¹ MOBILISAN JE I RASPOREĐEN U CERSKU DIVIZIJU. UBRZO POSLE KAPTULACIJE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE 17. APRILA 1941. GODINE, OKUPATOR GA JE UHAPSIO.

RAKA JE IMAO MNOGO SRČE. NEMAČKI OFICIR KOJI JE ZAROBLJENIKE TREBALO DA SPROVEDE PREKO PANČEVAČKOG MOSTA IZGUBIO SE I PROVEO IH NEKOLIKO PUTA ISTOM ULICOM.

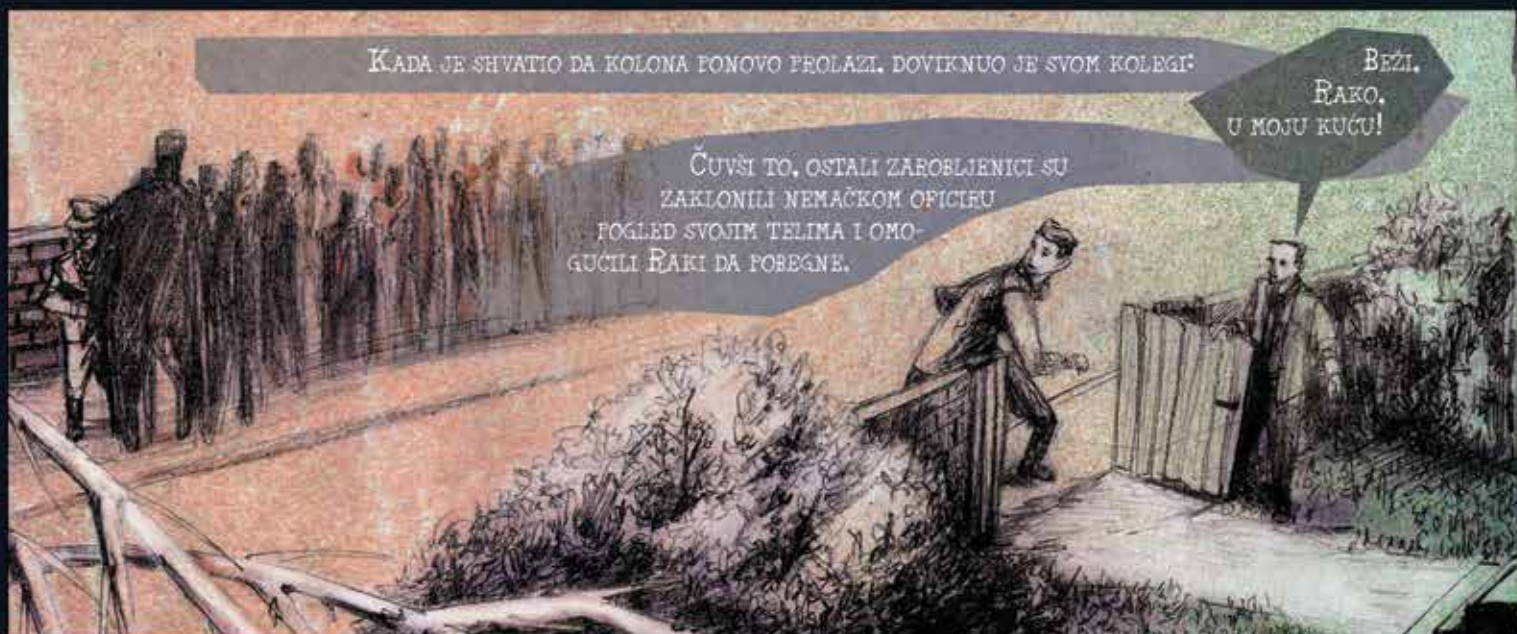
LJUDI SU SE SKUPILI DA VIDE TU ČUDNU KOLONU. MEĐU NJIMA JE BIO I TIPOGRAF POLITIKE. STAJAO JE PRED KAPIJOM SVOJE KUĆE I ONDA UGLEDAO RAKU.

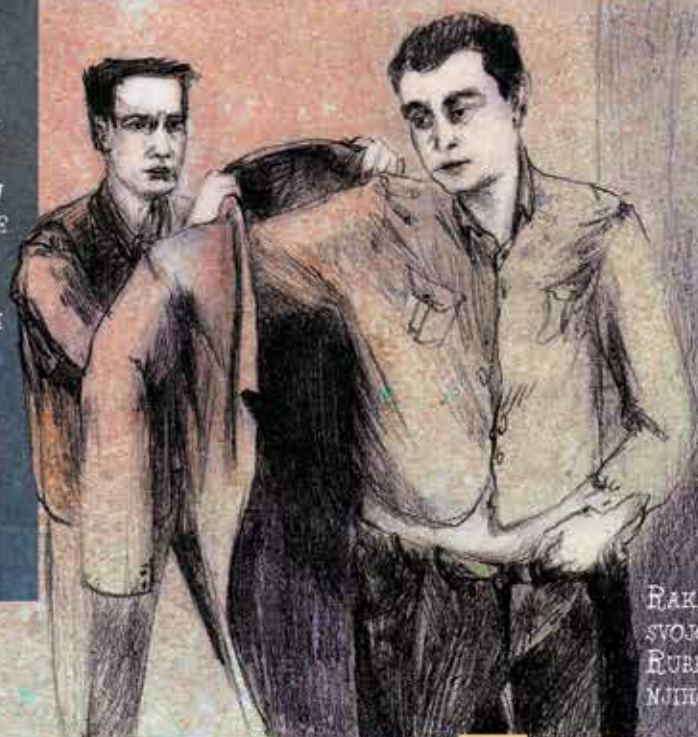
KADA JE SHVATIO DA KOLONA PONOVO PROLAZI, DOVIKNUO JE SVOM KOLEGI:

BEŽI,
RAKO,
U MOJU KUĆU!

ČUŠI TO, OSTALI ZAROBLJENICI SU ZAKLONILI NEMAČKOM OFICIRU POGLED SVOJIM TELIMA I OMOGUĆILI RAKU DA POREGNE.

DOBIO JE OD KOLEGE RADNIČKO ODELO DA SE PRESVUČE. BILI SU DRUGAČIJE GRADE, TE MU JE ODELO BILO MALO. REŠILI SU DA TO PRIKELJU ŠIROKIM ZIMSKIM KAPUTOM, JER BLUZU I PANTALONE NIJE MOGAO DA ZAKOPČA.

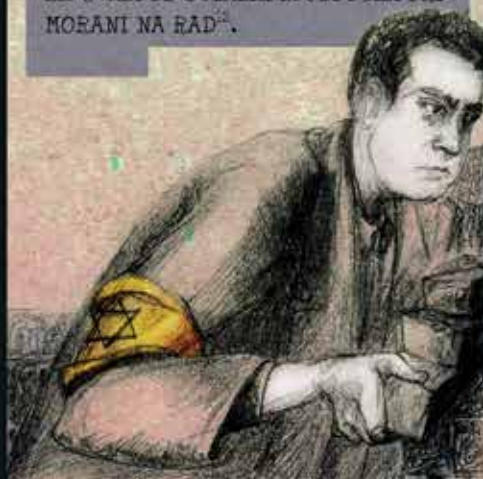
RAKA MU JE ZAHVALIO I POSAO U POTRAGU ZA SVOJOM PORODICOM. ZA VREME BOMBARDOVANJA STAN RUBENOVIH BIO JE UNISTEN. TE JE MORAO DA NAĐE NJIHOVO NOVO PREBIVALIŠTE.

IAKO SU KONAČNO BILI NA OKUPU, NISU MOGLI DA SE OPUSTE.

DOBILI SU ŽUTE TRAKE KOJE SU JE-
VREJI MORALI DA NOSE DA BI SE RAZ-
LIKOVALI OD OSTALIH LJUDI I BILI PRI-
MORANI NA RAD¹⁴.

UGLAVNOM SU MUŠKARCI RADILI
NA RAŠČIŠĆAVANJU KUŠEVINA.

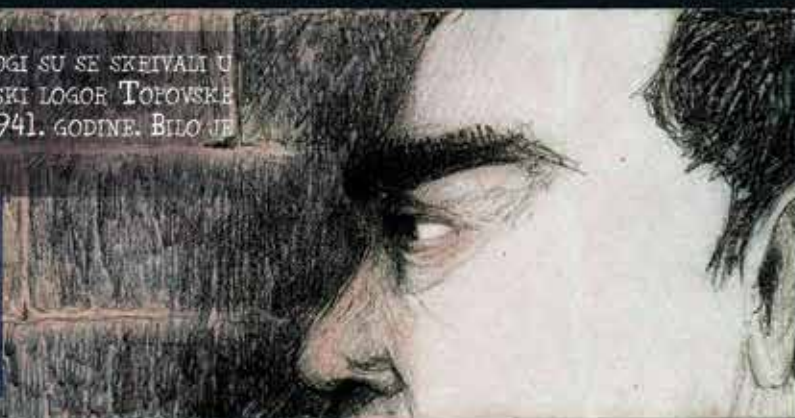

¹⁴MILIONI MUŠKARACA, ŽENA I DECE BILI SU PRISILJENI
DA RADI NA OKUPIRANIM TERITORIJAMA. CELOKUPNA NA-
CIŠTIČKA RATA INDUSTRIJA ZASNIVALA SE NA PRINUDNOM
RADU OTVILA I RATNIH ZAKOBLJENIKA, OD KOJEGA JE PRO-
FITIRALA I SILELA SE. U SRBIJI, JEVIJEJI SU BILI PRI-
MORANI NA PRINUDNI RAD, IMALI SU DORABIČEM PRISTUP
HRANI I SVARODNEVNIM ŽIVOTNIM POTREBŠTINAMA, BILU
IM JE ZABRANJENO KORISĆENJE JAVNOG PREVOZA I MORALI
SU DA POSTOJE POLICIJSKI ČAS.

MEĐUTIM, NA ULICAMA JE BILO SVE MANJE JEVIJEJA. MNOGI SU SE SKEIVALI U
STRAHU OD PROGONA I ODVOĐENJA U LOGORE¹⁵. BEOGRADSKI LOGOR TOPOVSKE
ŠUPE¹⁶ PRIMIO JE PRVU GRUPE ZATVORENIKA U AVUGSTU 1941. GODINE. BILU JE
PITANJE TRENUTKA KADA ĆE ODVESTI RAKU.

¹⁵KONCENTRACIONI ILI SABIJNI LOGOR JE VRŠTA ZATVORA ZA POLITIČKE PROTIVNIKE,
PRIPADNIKE POJEDINIJE ETNIČKIH ILI RELIĐIJSKIH GRUPE, CIVILNE IZ OKUPIRANOG POD-
RUČJA ILI NEKU DRUGU GRUPE LJUDI.

¹⁶NAČISTIČKI LOGOR TOPOVSKE ŠUPE BILU JE AKTIVAN IZMEĐU AVUGSTA I NOVEMBRA
1941. GODINE. NALAZIO SE U VEĆMA NASELJENOM DELU GRADA. KROZ NJEGA JE
PROŠLO OKO 6.800 MUŠKARACA, 5.000 JEVIJEJA I 1.500 ROMA. BILU JE JEDAN OD
PRVIH LOGORA SAMO ZA JEVIJEJE I ROME U DRUGOM SVETSKOM RATU.

MORALI SU DA KUPE JOŠ MALU VREMENA. RUBENOVU SU BILI PRIJATELJI SA
DR ĐORĐEM MARINKOVIĆEM, HIRURGOM NA ORTOPEDSKOJ KLINICI, I
NJEVOJOM SUPREGOM STANKOM.

DOKTOR
MARINKOVIĆ
PRIMIO JE RAKU
NA KLENIKU I
STAVIO MU GIPS
NA ZDRAVU NOGU.

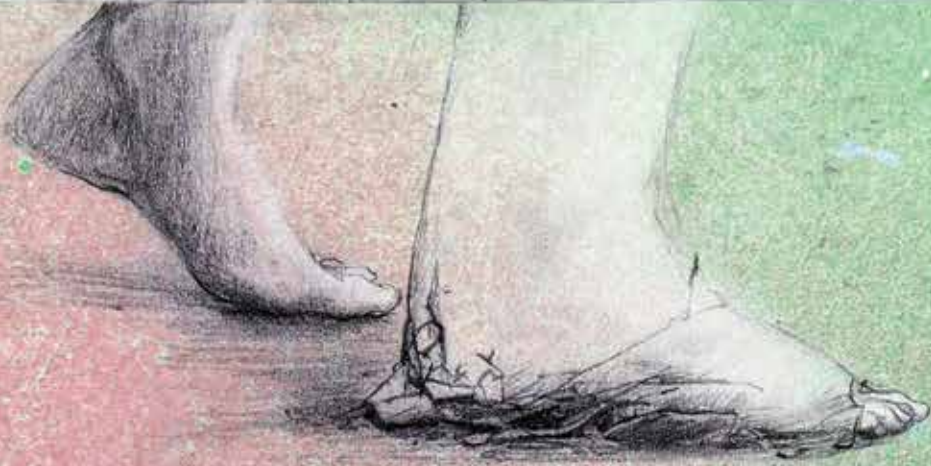

STANKA JE U MEĐUVREMENU USPELA DA RUBENOVIMA
OBEZBEDI LAŽNA DOKUMENTA¹⁷.

¹⁷DOKUMENTA SA LAŽNIM IZMENJENIM IMENIMA.

LAŽNE ISPRAVE STIGLE SU
U POSLEDNJEM TRENUTKU.
NEMCI SU POČELI DA
ODVODE JEVREJE IZ BOLNI-
CA PRAVO U LOGORE.
MUŠKARCI SU BILI PRVI.
RAKA NIJE SMEO DA SE
VRATI KUĆI, PA SE SKRIVAO
SVE DO 14. NOVEMBRA.

U NOĆI IZMEĐU 13. I 14.
NOVEMBRA, UOČI PRAZNIKA
SVETI VRAČI¹⁶, STANKA JE
FLORU I DEVOJKE KRIŠOM
DOPRATILA DO ŽELEZNIČKE
STANICE.
ZAHVALJUJUĆI LOŠEM VRE-
MENU SKORO DA NIJE BILU
NEMAČKIH PATROLA.
MEĆAVA I VETAR SKRIVALI
SU IH OD POGLEDA.

¹⁶PRAVOSLAVNI PRAZNIK VRAČI SLAVI
ISCELITELJE I ČUDOTVORCE SVETOG
KOZMU I DAMJANA.

SIGURNO SU STIGLE DO STANICE, GDE SU SE NAŠLE S RAKOM.

USPELI SU DA PRODU KONTROLU S LAŽNIM DOKUMENTIMA. PRE SVITANJA BILI SU U VOZU.

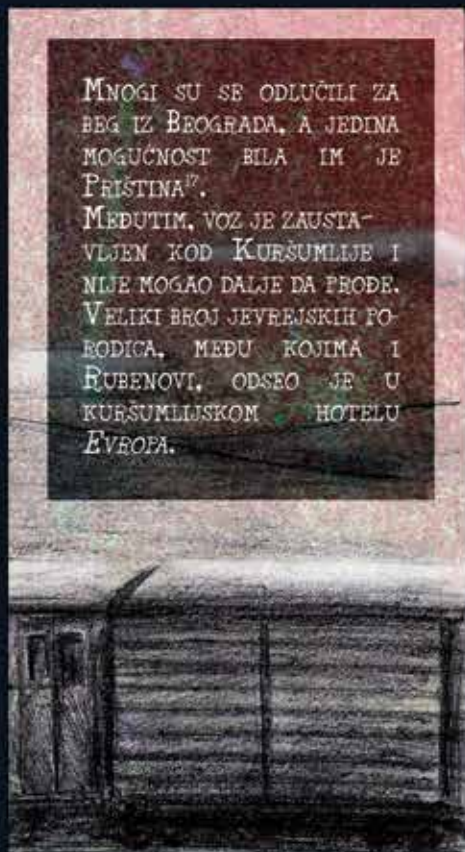

U TAMI VAGONA NEKO JE UPALIO ŠBICU. PLAMEN JE BIO PRAĆEN UZVIKOM:

PA OVAJ VOZ JE
FUN
JEVREJA!

MNOGI SU SE ODLUČILI ZA BEG IZ BROGRADA, A JEDINA MOGUĆNOST BILA IM JE PRISTINA¹⁷. MEĐUTIM, VOZ JE ZAUSTAVLJEN KOD KURŠUMLJE I NIJE MOGAO DALJE DA PRODE. VELIKI BROJ JEVREJSKIH PORODICA, MEĐU KOJIMA I RUBENOVI, ODSEO JE U KURŠUMLJSKOM HOTELU EVROPA.

HOTEL
ЕВРОПА

¹⁷PRISTINA JE PRIPADALA DELU SARAJEVA KOJI JE BIO POD ITALIJANSKOM UPRAVOM U TOM TREŠNJU, A JEVREJI SU POD ITALIJANIMA BILI NEŠTO SIGURNIJI BEGO POD NEMOĆIMA.

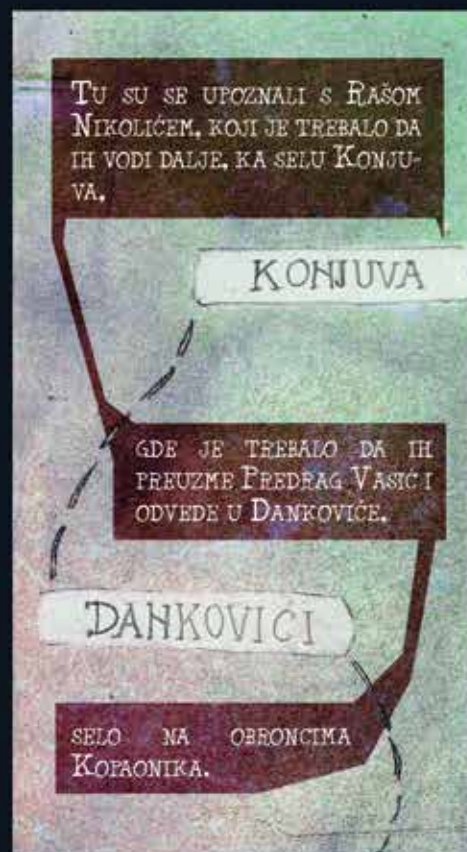
TU SU SE UPOZNALI S RAŠOM NIKOLIĆEM, KOJI JE TREBALO DA IH VODI DALJE, KA SELU KONJUVA.

KONJUVA

GDE JE TREBALO DA IH PREUZME PREDRAG VASIĆ I ODVEDE U DANKOVIĆE.

DANKOVIĆI

SELO NA OBRONCIMA
KOPAONIKA.

ALI PRE NEGO ŠTO
JE PLAN POČEO
DA SE OSTVARUJE,
NAIŠLA JE
IZNENADNA
NEMAČKA KAZNE-
NA EKSPEDICIJA¹⁸.

UHAPEÑO JE 37 JEVEJEA
ZAJEDNO S RUBEŃOVIMA.

¹⁸KAZNENA EKSPEDICIJA JE NAZIV ZA VOJNU
ILI POLICIJSKU AKCIJU ČIJE JE CILJ
ODMAZDA NAD ODREĐENOM GRUPOM ILI
ZAJEDNOCOM ČIJE SU ČLANOVI POČINILI
NEŠTO ŠTO NIJE DOZVOLJENO, U OVOJ
SLUČAJU SKRIVANJE I POMOGANJE JEVEJEA.

ISTOG DANA NARUČEN JE VAGON
KOJIM ĆE BITI PREVEZENI U NIŠKI
LOGOR CRVENI KRST¹⁹. POČELA JE
TEKA S VREMENOM.

ZA SAMO OSAM SATI VAGON ĆE
STIĆI U KURŠUMLIJU. PREDRAG
VASIĆ ORGANIZOVAO JE GRUPU
DOBROVOLJACA KOJI ĆE OSLOBODI-
TI JEVEJEJE IZ ZATVORA.

NA SREĆU, KADA SU KRENULI U AKCIJU, VEĆ JE PAO MEAK I ČUVAR JE OTIŠAO
NA VEČERU. USPELI SU DA BEZ MNOGO MUKE RAZVALJE VRATA I POHITALI
UNUTRA. NEKO SE NAŠALIO:

USTAJTE,
JEVEJEJE, DOSAO
JE MOJSIJE DA
VAS VODI U SVETU
ZEMLJU!

OD MUKE SU SE SVI NASMER-
JALI I POŽURILI NAPOLJE.
PREDRAG JE CELU GRUPU
ODVEO U SVOJU KUĆU, GDE
SU MESEC DANA ŽIVELI O
NJEVOM TROŠKU.

¹⁹KONCENTRACIONI LOGOR CRVENI KRST U
NIŠU OSNOVALI SU NEMCI U SEPTEMBRU
1941. GODINE. U LOGORU SU BILI
ZATVORNI RODOLJUBI, BEZ OBZIRA NA
POLITIČKO OPREDELJENJE, MAO I VELIKI
BROJ JEVEJEA I ROMA. ODATLE SU
ODVEŠENI NA STRELJANJE ILI U DRUGE
LOGORE PO AUSTRIJI, NEMAČKOJ, POLJSKOJ
ITD.

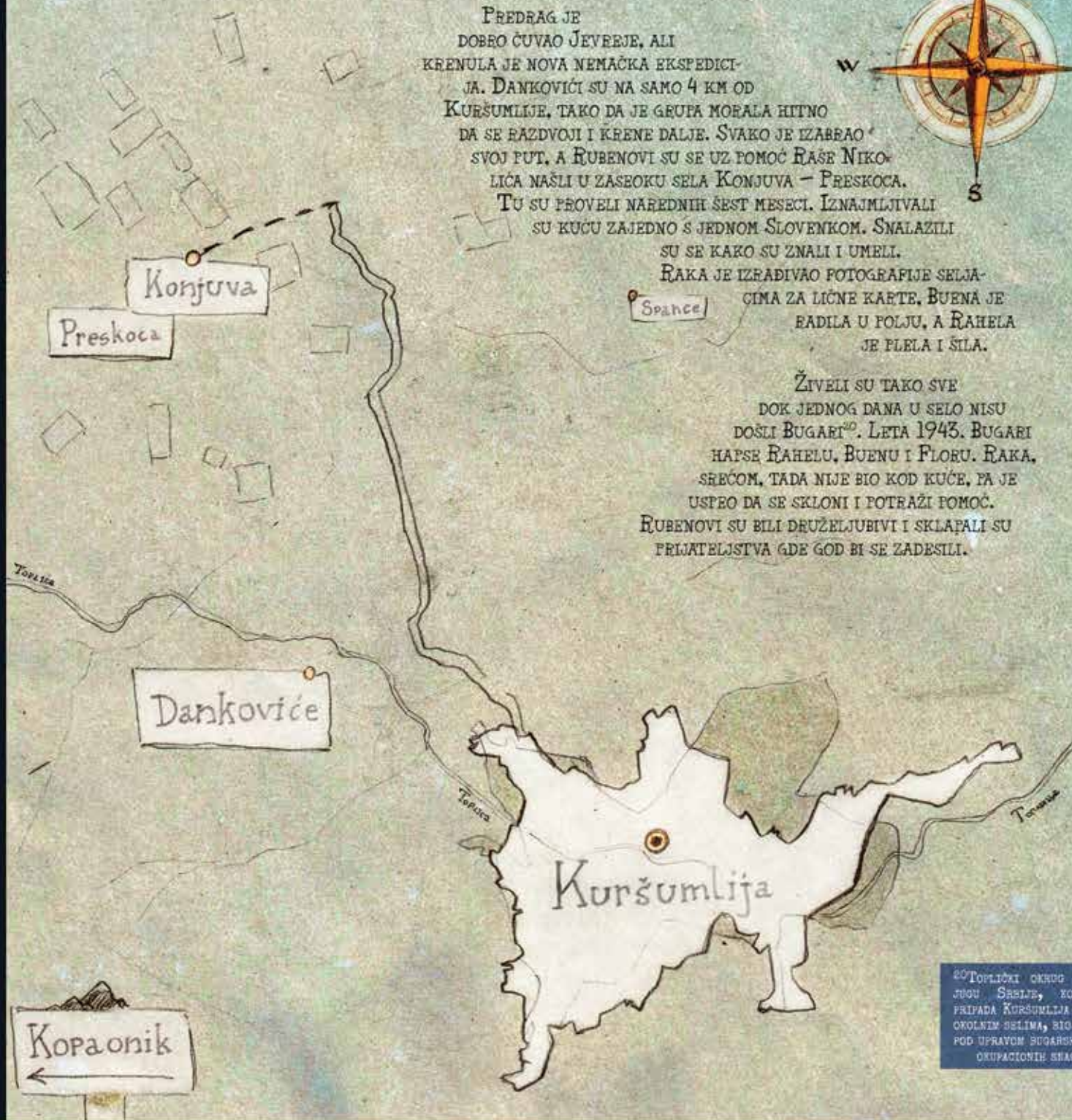

PREDRAG JE DOBRO ČUVAO JEVEJEJE, ALI KRENULA JE NOVA NEMAČKA EKSPEDICIJA. DANKOVIĆI SU NA SAMO 4 KM OD KURŠUMLIJE, TAKO DA JE GRUPA MORALA HITNO DA SE RAZDVOJI I KRENE DALJE. SVAKO JE IZABRAO SVOJ PUT, A RUBENOVI SU SE UZ POMOĆ RAŠE NIKOLIĆA NAŠLI U ZASEOKU SELA KONJUVA – PRESKOCA. TU SU PROVELI NAREDNH ŠEST MESECI. IZNAJMLJIVALI SU SE KUCU ZAJEDNO S JEDNOM SLOVENKOM. SNA LAZILI SU SE KAKO SU ZNALI I UMELI.

RAKA JE IZRADIVAO FOTOGRAFIJE SELJACINA ZA LIČNE KARTE, BUENA JE RADILA U POLJU, A RAHELA JE PLELA I ŠILA.

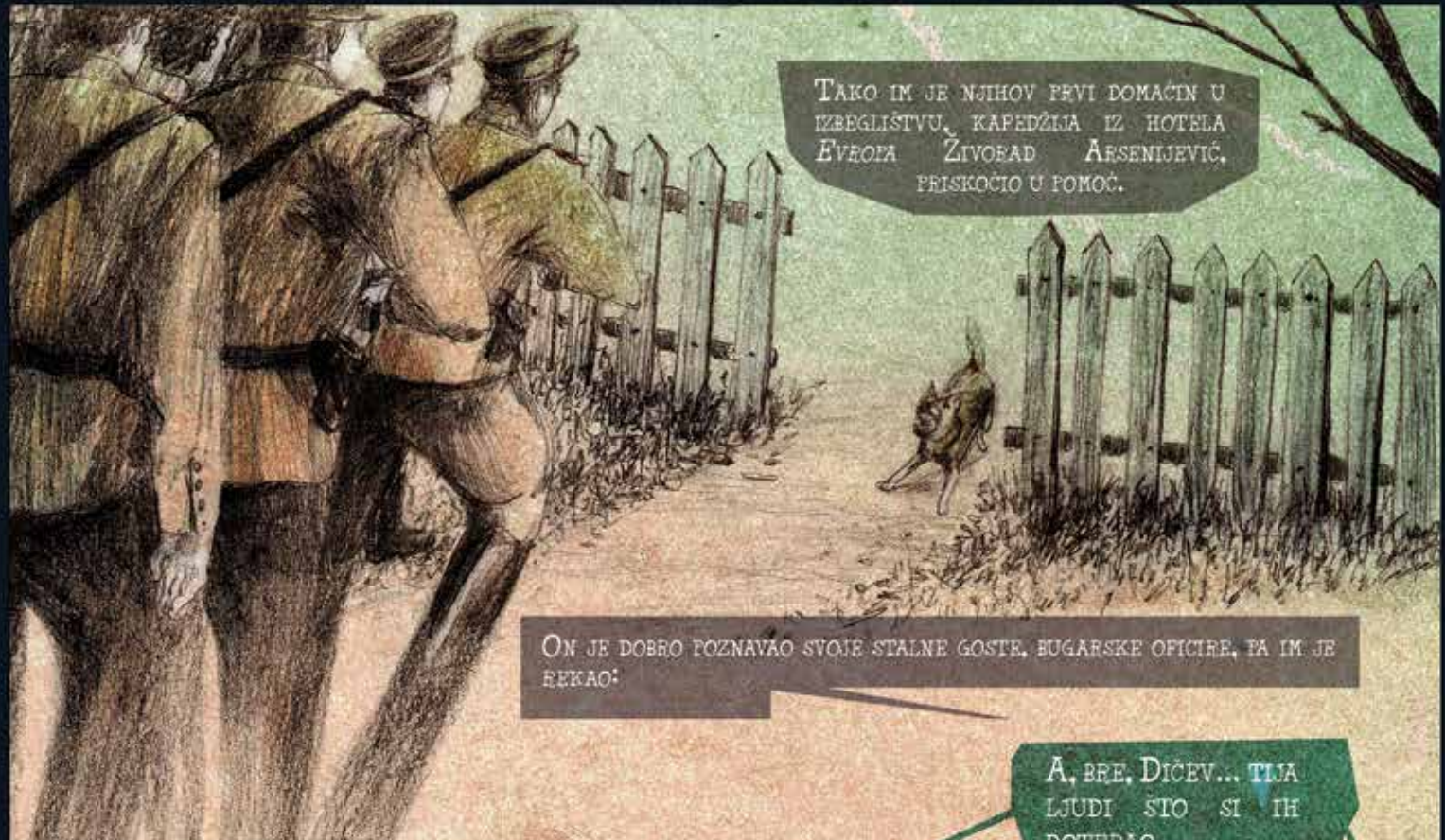
ŽIVELI SU TAKO SVE DOK JEDNOG DANA U SELO NISU DOŠLI BUGARI²⁰. LETA 1943. BUGARI HAPSE RAHELU, BUENU I FLORU. RAKA, SREĆOM, TADA NIJE BIO KOD KUĆE, PA JE USPEO DA SE SKLONI I POTRAŽI POMOĆ. RUBENOVI SU BILI DRUŽELJUBIVI I SKLAPALI SU PRILJATELJSTVA GDE GOD BI SE ZADESILI.

²⁰TOPLIČKI OKRUG NA JUGU SRBIJE, KOJE PRIPADA KURŠUMLIJA SA OKOLNIM SELIMA, BIO JE POD UPRAVOM BUGARSKIH OKUPACIONIH SNAGA.

TAKO IM JE NJIHOV PRVI DOMAĆIN U
IZBEGLIŠTVU, KAPEDŽIJA IZ HOTELA
EVROPA ŽIVORAD ARSENIJEVIĆ,
PRISKOČIO U POMOĆ.

ON JE DOBRO POZNAVAO SVOJE STALNE GOSTE, BUGARSKE OFICIRE, PA IM JE
REKAO:

A, BRE, DIČEV... TIJA
LJUDI STO SI IH
DOTERAŖO...

ZNAM, TI IH ČUVAŠ.

MI SRBI IMAMO IZREKU: DOBRO ČINI,
DOBROM TI SE VRAĆA. ČINI ZLO I ZLO ĆE TI
SE VRATITI!

UZNEMIREN TIM REĆIMA, DIČEV JE ODLUČIO DA
POMOĆNE. RUBEKOVI SU USKORO PUŠTENI IZ ZA-
TVOBA. KAKO SE RAHELA SEĆA, BILO JE TO NA
PRAZNIK LETNJI SVETI VRAĆI. NJENI RODITELJI
SLAVICE TU SRPSKU SLAVU DO KRAJA ŽIVOTA.

RUBENOV I NISU
MOGLI VIŠE DA OSTANU U PRE-
SKOČI, PA SU MORALI DA BEŽE DALJE. SLOVENKA
IM JE JAVILA DA IH TRAJI GESTAPO²¹. NEMCIMA IH JE IZDAO
DEVER FLORINE SESTRE OLGE KOEN. NI ONA NIJE POŠTEĐENA.

NAPUSTIO JU JE
MUŽ, NEJEVREJIN²², A ONA
JE STRELJANA U NIŠKOM LOGORU
DAN UOČI OSLOBODENJA GRADA. RUBENOV I
SU KRENULI KA SELU GRGURE. PEŠAČILI SU 8 KM.

TAMO IH JE
DOČEKALA I SMESTILA PORODICA
ČIKA SAVE BRADIĆA. IAKO JE U KUĆI BILU DE-
VETORO DECE SA STARCIMA, NAŠLO SE PROSTORA I ZA RUBENOVE.
PRIMILI SU IH KAO SVOJE. BILU JE MALO TESNO. ČETVOBO RUBENOV I
DELILU JE JEDAN KREVELU, ALI SU SE SVI LEPU SLAGALI I ŠTU JE NAJBITNIJE — BILU SU
SIGURNI.

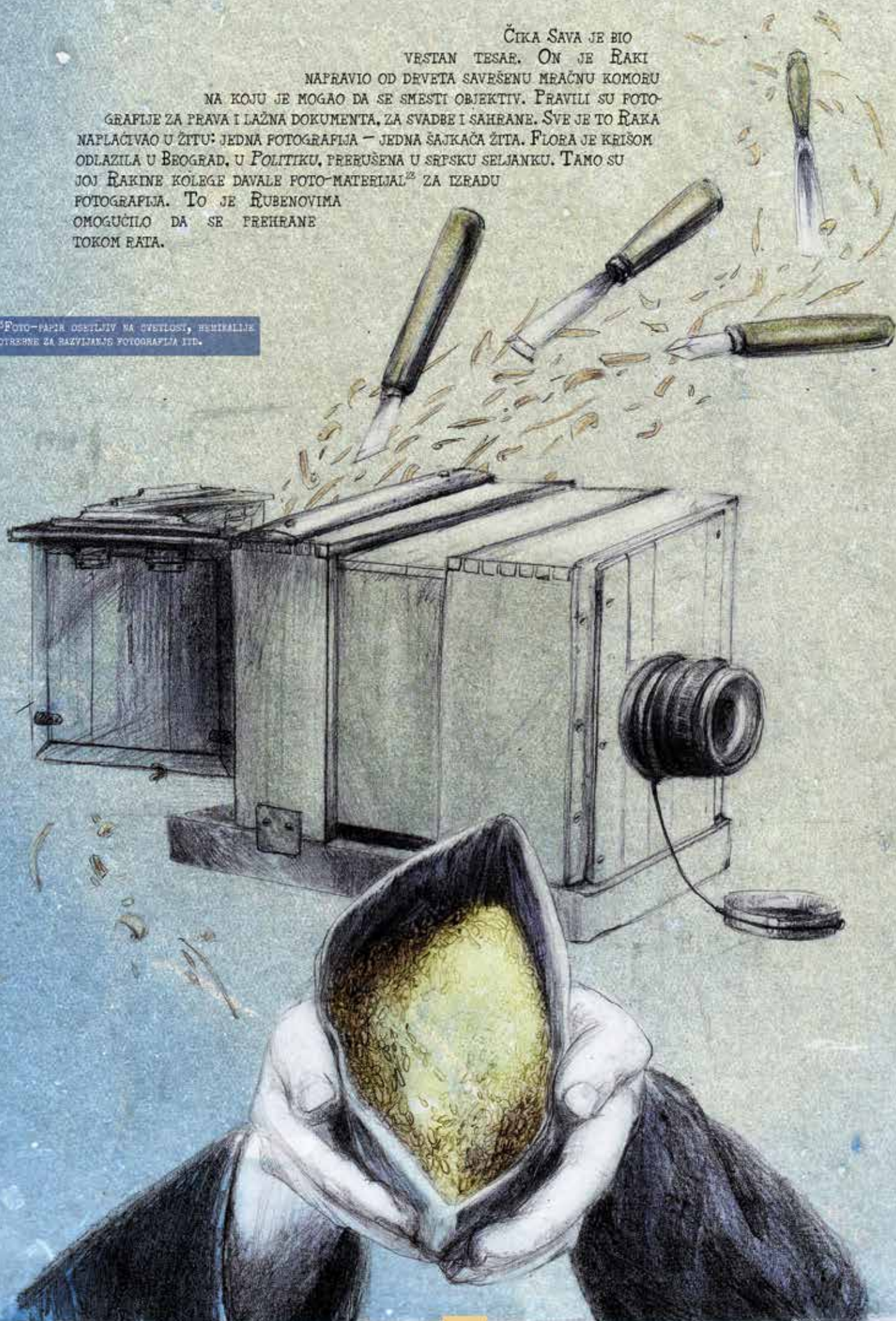
²¹NAZIV ZA TAJNU POLICIJU NACISTIČKE NEMACKE.

²²VELIKI BROJ MEŠOVITIH BRAKOVA RASPAO SE U OVOM PERIODU POD VELIKIM
PRITISKOM OKUPACIONIH SNAGA. SUPRUŽNICI JEVRUJA MALAZILI SU SE PRED DLU-
MATONCI: ILI DA IZDAJU SVOJE PARTNERE ILI DA BUDU TRAJIRAMI KAO JEVRUJI.

ČIKA SAVA JE BIO
VESTAN TESAR. ON JE RAKI
NAPRAVIO OD DEVETA SAVRŠENU MRAČNU KOMORU
NA KOJU JE MOGAO DA SE SMESTI OBJEKTIV. PRAVILI SU FOTO-
GRAFIJE ZA PRAVA I LAŽNA DOKUMENTA, ZA SVADBE I SAHRANE. SVE JE TO RAKA
NAPLAĆIVAO U ŽITU: JEDNA FOTOGRAFIJA — JEDNA ŠAJKAČA ŽITA. FLORA JE KRIŠOM
ODLAZILA U BEOGRAD, U POLITIKU, PERRUŠENA U SRPSKU SELJANKU. TAMO SU
JOJ RAKINE KOLEGE DAVALE FOTO-MATERIJAL²² ZA IZRADU
FOTOGRAFIJA. TO JE RUBENOVIMA
OMOGUČILO DA SE PREHRANE
TOKOM RATA.

²²FOTO-PAPIR OSETLJIV NA SVETLOSTI, HERMELINE
POTRIBNE ZA RAZVIJANJE FOTOGRAFIJA I.TD.

FLORA JE U BEOGRADU OSEDA LA KOD STANKINE MAJKE.

REDOVNO SE PRIJAVLJIVALA POLICIJI²⁴, A ONI SU UVEĆE DOLAZILI U RUTINSKU PROVERU STANA.

²⁴PUTOVANJE IZMEĐU GRADOVA BILU JE STROGO NADZIRANO ZA VREMENA OKUPACIJE DA BI SE OTKAZALO ILI OBEŠKOČILO DELOVANJE PRIPADNIKA POKRETA OTPORA I KONTROLISALO OKUPIRANO STANOVNIŠTVO.

SVE SU ONE TO ZAJEDNO PREGMELE I ODSREPELE.

ALI JEDNOM IH JE NEKO PRIJAVIO.

IZGLEDA DA JE TO BIL JEDAN OD VOZAČA POLITIKE KOJI JE PREPOZNAO FLORU.

STANKINA SUSETKA KOJA JE RADILA NA ŽELEZNIČKOJ STANICI JAVILA JOJ JE DA SKLONI FLORU, JER JE IZDATA POTERNICA ZA NJOM.

RANO UJUTRU, STANKA JE ODVELA FLORU NA TOČIDER.

NEMCI SU BLOKIRALI STANICU.

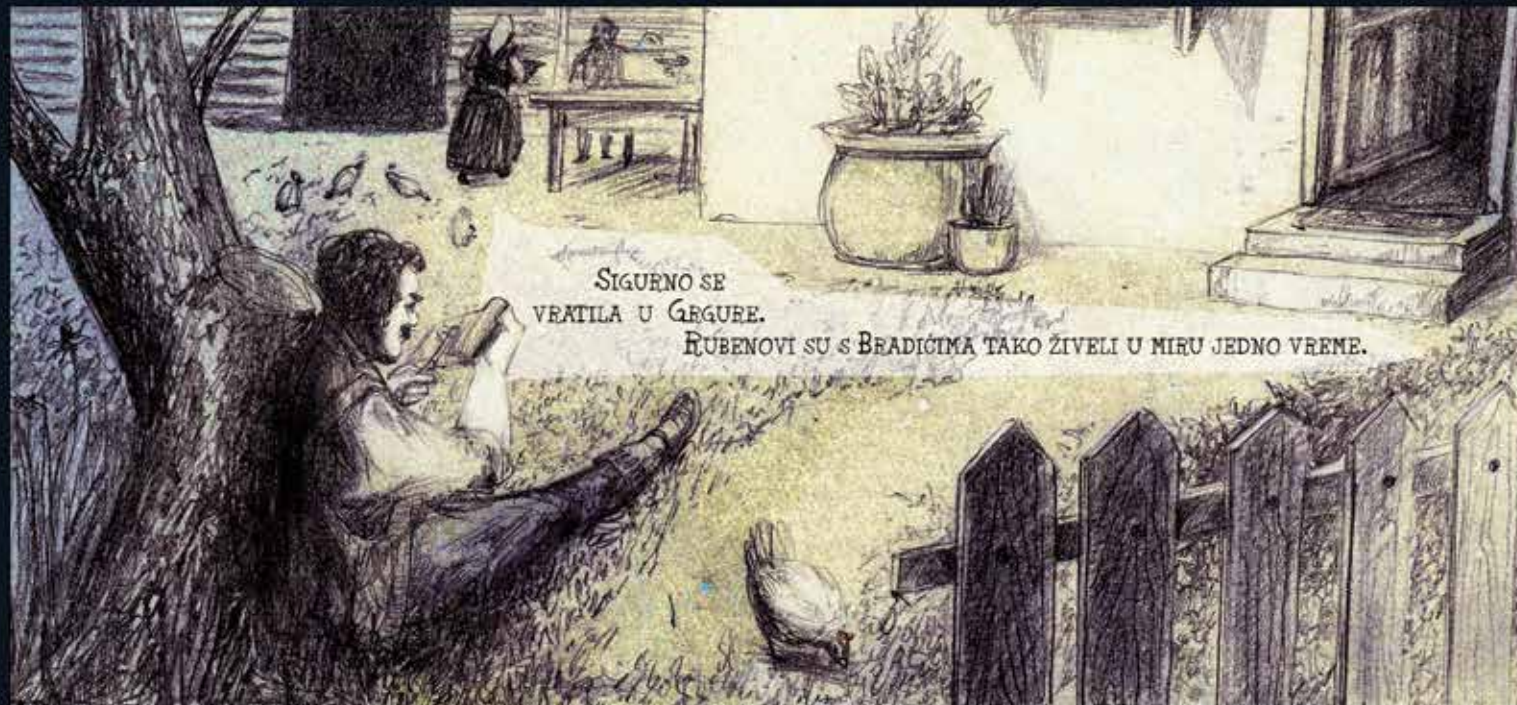

MORALE SU DA SE RAZDVOJE: FLORA U SELJAČKOM ODELU, A STANKA U GRADSKOM.

KADA JE PUTNICIMA KONAČNO DOZVOLJENO DA SE POPNU U VAGON, FLORA JE USPELA DA UBE S NJIMA.

SIGURNO SE
VRATILA U GREGURE.

RUBENOV I SU S BRADICIMA TAKO ŽIVELI U MIRU JEDNO VREME.

ALI RAT NE BI BIO RAT DA SE MOŽE ŽIVETI MIRNO. POČETKOM 1944. ČETNICI SU,
U POTRAZI ZA JEJREJIMA I KOMUNISTIMA, STIGLI U BLIZINU GREGURA.

RAKA JE ŽELEO DA BEŽE DALJE, ALI
ČIKA SAVA MU NIJE DAO. STAO JE PRED
NJEGA I REKAO:

RAKO,
VI NIKUD NE
IDETE! U OVOJ
KUĆI STE
SIGURNI.

PRVO ĆE MORATI
DA UBIJU MENE I
MOJE DEVETORO DECE,
PA ONDA VAS!

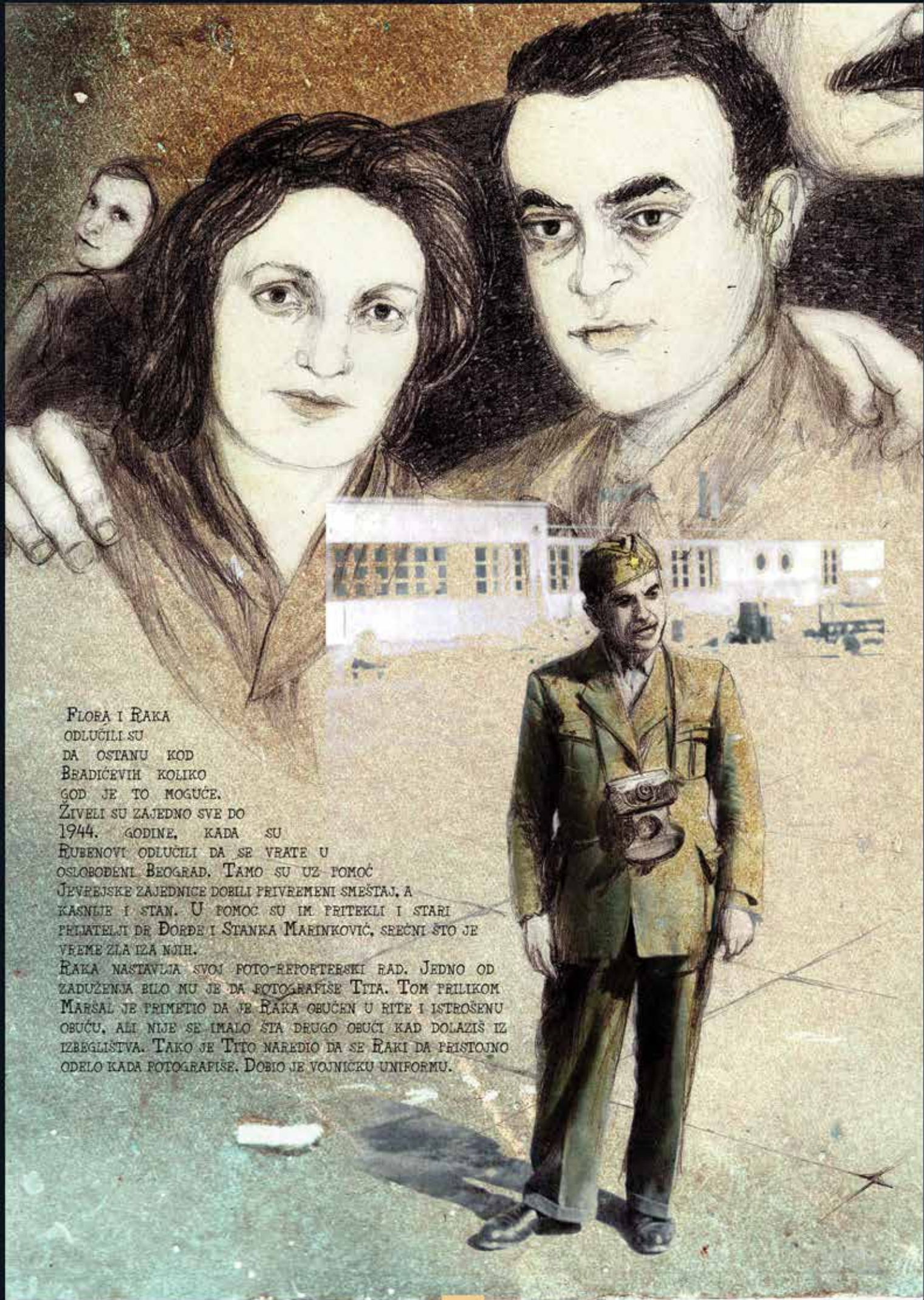
²⁰DRINKA PAVLOVIĆ BILA JE USTRELJICA,
PARTIZANKA I NARODNI HEROJ. PORUKOM JE
IZ SELA SPANČE, KOJE PRIPADA OPŠTINI
KURŠUMLIJA. STRELJANA JE ZAJEDNO SA
SESTROM DARINKOM, TAKOĐE PARTIZANKOM,
MAY 1943. GODINE.

ČETNICI SU STIGLI I DO ČIKA SAVINE KUĆE.
ZNALI SU DA SE TU SKRIVAJU NEKI LJUDI
IAKO IH IZ SELA NIKO NIJE ODAO.
TVRDILI SU DA SU TO PARTIZANSKI
SIMPATIZERI I TRAZILI SU DA IH
PREDA.

TO MOŽETE
SAMO PREKO MENE
MRTVOG!
OVO JE JEDNA POSTENA
PORODICA KOJU SMO MI
PRIMILI KAO ROD RODENI
I SPREMNI SMO DA IH
ZAŠTITIMO PO SVAKU
CENU, OD SVAKOG, PA
I OD VAS!

ON NIJE ZNAO DA SU RAHEL I BUENA TAJNO ŠILE RUBLJE OD PA-
DOBRANA ZA PARTIZANKU DRINKU PAVLOVIĆ²⁰, KOJA IH JE
PRONAŠLA PO PREPORUCI. ČETNICI SU ODUSTALI OD DALJEG
UBEDIVANJA I POVUKLI SE IZ GREGURA.

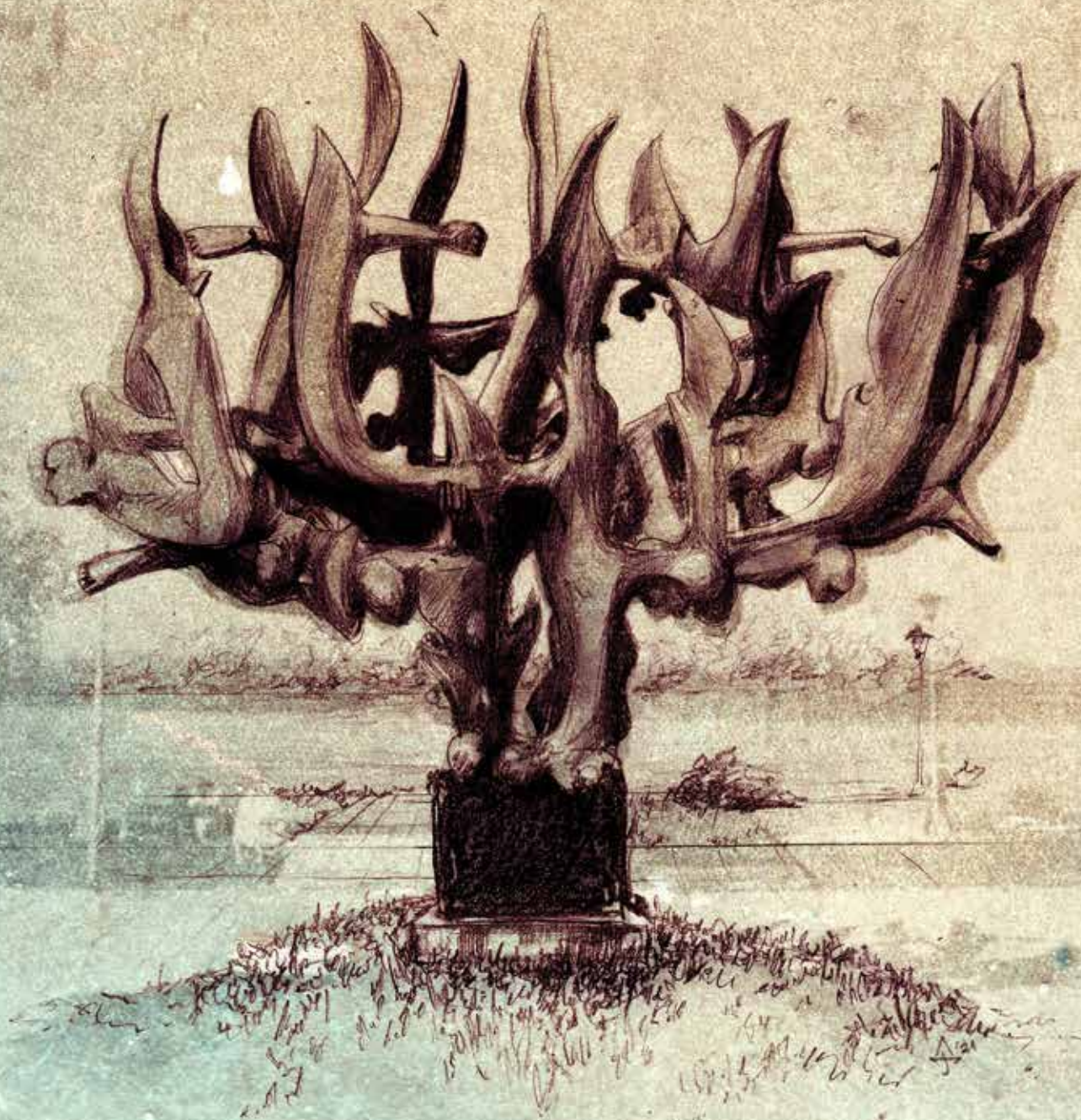
FLOBA I RAKA
ODLUČILI SU
DA OSTANU KOD
BRADIĆEVIH KOLIKO
GOD JE TO MOGUĆE.
ŽIVELI SU ZAJEDNO SVE DO
1944. GODINE, KADA SU
RUBENOV I ODLUČILI DA SE VRATE U
OSLOBODENI BEOGRAD. TAMO SU UZ POMOĆ
JEVREJSKE ZAJEDNICE DOBILI PRIVREMENI SMESTAJ, A
KASNIJE I STAN. U POMOĆ SU IM PRITEKLI I STARI
PRIJATELJI DR ĐORĐE I STANKA MARINKOVIĆ, SVEČNI ŠTO JE
VREME ZLA IZA NJIH.
RAKA NASTAVLJA SVOM FOTO-REPORTERSKI RAD. JEDNO OD
ZADUŽENJA BILO MU JE DA FOTOGRAFISE TITA. TOM PRILIKOM
MARŠAL JE PRIMETIO DA JE RAKA OBUČEN U RITE I ISTROŠENU
OBUĆU, ALI NIJE SE IMALO ŠTA DRUGO OBUĆI KAD DOLAZIŠ IZ
IZBEGLIŠTVA. TAKO JE TITO NAREĐIO DA SE RAKI DA PRISTOJNO
ODELO KADA FOTOGRAFISE. DOBIO JE VOJNICKE UNIFORMU.

PRE BOMBARDOVANJA ŠESTOG APELA 1941.
GODINE BEOGRADSKIH JEVIJEJA BILO JE OKO 16.000.

U MAJU 1942. BEOGRAD JE PROGLAŠEN JUDENFREI – SLOBODNIM OD JEVIJEJA.
POSLE RATA UTVRĐENO JE DA JE STRADALO OKO 85% SRPSKIH JEVIJEJA. ONI KOJI SU PREŽIVELI,
SVOJE SPASIOCE KOJI SU IH ČUVALI I SKRIVALI NIKADA NISU ZABORAVILI. IZRAEL JE FORMIRAO KOMISIJU
„PRAVEDNIK MEĐU NARODIMA“, KOJA JE DODELJIVALA PRIZNANJA U VIDU MEDALJE I POVELJE ISKLJUČIVO
NEJEVIJEJIMA KOJI SU TOKOM DRUGOG SVETSKOG RATA RIZIKOVALI SVOJE ŽIVOTE I ŽIVOTE SVOJIH
BLIŽNJIH KAKO BI SPASAVALI ČESTO NJIMA NEPOZNATE LJUDE JEVIJEJSKOG POREKLA.

U SRBIJI JE MNOGIM LJUDIMA DODELJENA MEDALJA PRAVEDNIKA. MEĐU NJIMA SU I SAVA I JOVANA
BRADIĆ, PREDRAG VASIĆ, DE ĐORĐE I STANKA MARINKOVIĆ.

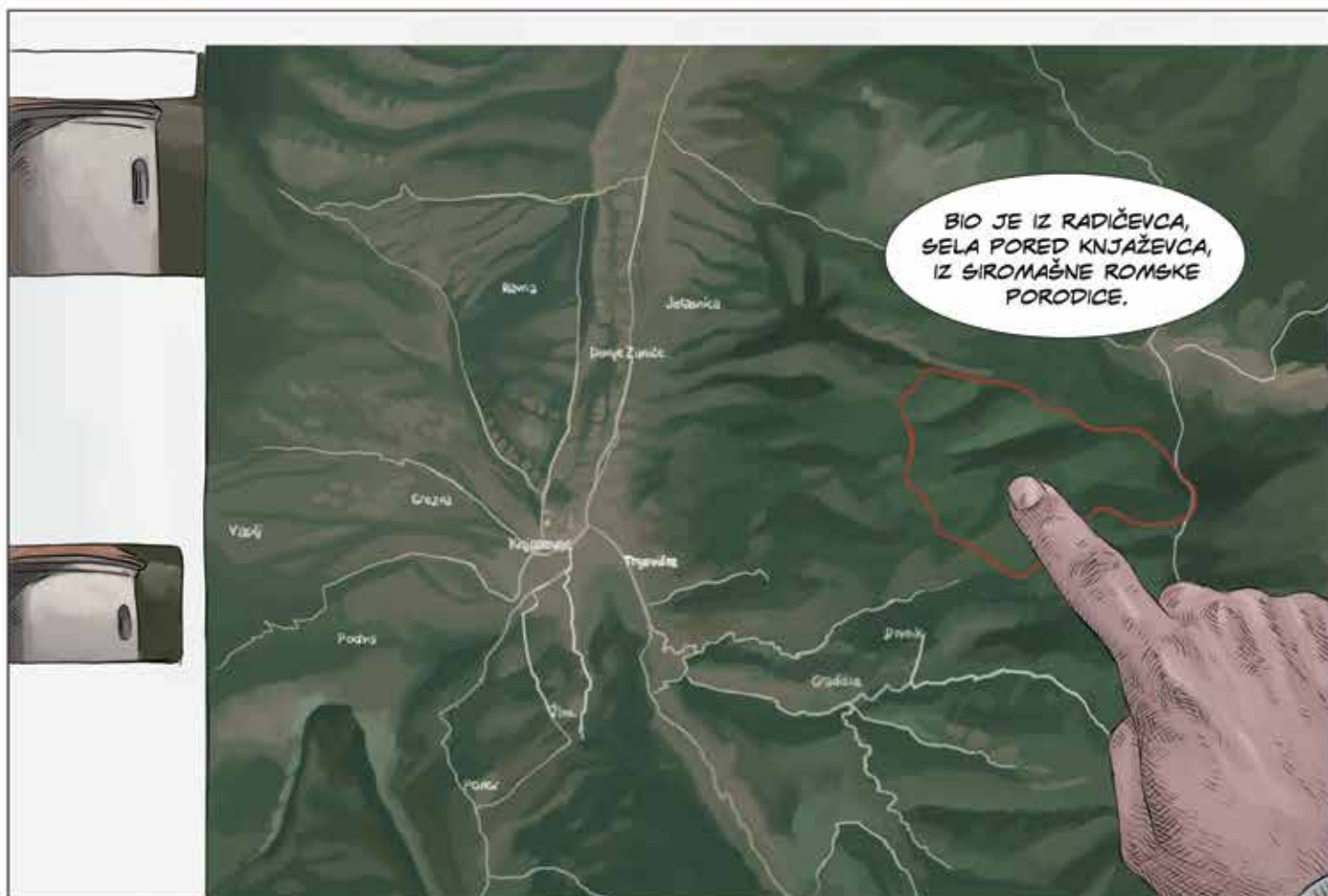

Jelena Đorđević Maksimović

Priča o Novaku

MAJKA MU UMIRE
NAKON PRVOG RAZREDA
OSNOVNE ŠKOLE, PA MU JE
IONAKO TEŽAK ŽVOT
POSTAO JOŠ TEŽI.

OTAC MU JE BIO
VOJNI INVALID IZ PRVOG
SVETSKOG RATA, BIO JE
KORITAR ALI SE OD TOG
ZANATA TEŠKO
ZARAĐIVALO.

NAKON ŠKOLE,
STEVAN JE RADIO
KOD BOGATIJIH LJUDI
U SELU KAO
NADNIČAR.

BIO JE ČESTO
PONIŽAVAN I VREDAN,
NERETKO TUČEN.

NADNICE SU BILE
DOVOLJNE TEK ZA
ODRŽAVANJE GOLOG
ŽVOTA.

USPEVA DA SE
ZAPOSLE KAO POMOĆNIK
GEOMETARA KOJI SU
PREMERAVALI ATAR
RADIČEVCA.

POSLO JE BIO
TEŽAK, ALI SE NA
NJEGA PRIVIKAO, ČAK
JE USPEVAO I NEŠTO
DA UŠTEDI.

GEOMETRI SU SA STEVANOM
RAZGOVARALI O POLITICI I
UPOZNALI GA S NAPREDNIM
POGLEDOM NA SVET.

NAKON TOGA,
ODLAZI NA ODSLUŽENJE
VOJNOG ROKA.

DA LI JE HTEO
DA IDE U VOJSKU
ILI JE TO BILA
OBAVEZA U TO
VREME?

SLUŽENJE VOJSKE
JE BILO OBAVEZNO, ALI
KAKO MU JE OTAC BIO
RATNI VETERAN, VOLEO
JE VOJSKU.

KAO ROM, I U VOJSCI JE NAILAZIO NA POTCENJIVANJE I PODSMEH.

JA BIH DA BUDEM U GRANIČNOJ ČETI.

TEŠKO GRANICI KOJU CIGANI ČUVAJU.

UPRKOS TOME, POSTAJE DOBAR VOJNIK, PUŠKOMITRALJEZAC.

KADA SE 6. APRILA 1941. DESIO NAPAD SILA OSOVINE NA KRALJEVINU JUGOSLAVIJU, VOJSKA JE BRZO KAPITULIRALA.

STEVAN NIJE ŽELEO DA SE PREDA...

...VEĆ SE SA SVOJIM ORUŽJEM VRATIO U RODNO SELO.

KOMUNISTIČKA PARTIJA
POZIVALA JE NAROD NA
BORBU PROTIV OKUPATORA
I POČELA PRIPREME
ZA USTANAK.

KADA JE OBRAZOVAN
ZAGLAVSKO-TIMOČKI
PARTIZANSKI ODRED,
STEVAN MU SE
PRIDRUŽUJE.

DOKAZUJE SE KAO
BORAC POŠTO JE
IMAO ZNANJE I
ISKUSTVO...

...ALI I
HRABROST.

U PARTIZANIMA
SE PRVI PUT OSEĆA
ZAISTA PRIHVAĆENIM.

"U ODREDU SE NE
IZDVAJA NI SRBIN NI CIGANIN,
SVI SU RAVNOPRAVNI, A ZA
TU RAVNOPRAVNOST
DAĆU ŽIVOT."

USKORO JE POSTAO
KOMANDIR ČETE. ZBOG
SVOJIH SPOSOBNOSTI I
OSOBI NA, BIO JE OMI LJEN
MEĐU DRUGOVIMA.

DOBIJA PARTIZANSKO
IME NOVAK.

NAJVIŠE SE DRUŽIO
SA MILUNOM MINIĆEM...

...LIGLEDAO SE NA
NJE GA I VEOMA
GA POŠTOVAO.

MILUN SE NA NJEGA
OSLANJAO JER JE
STEVAN UVEK BRZO
REAGOVAO U OPASNIM
SITUACIJAMA.

U KRAJU POSTAJE
POZNAT KAO BORAC PROTIV
ČETNIKA I JEDINICA NEDIĆEVSKE
KOLABORACIONISTIČKE VLASTI,
ČIJI JE OSNOVNI CILJ BILA BORBA
PROTIV PARTIZANA, U KOJOJ SU
DIREKTNO SARADJIVALE
S OKUPATOROM.

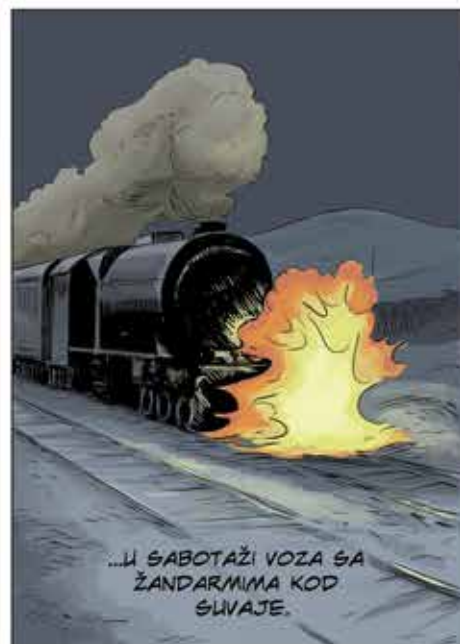

UČESTVUJE U
MNOGIM BORBAMA
I AKCIJAMA...

...U SPASAVANJU MUNICIJE
IZ ZAPALJENE KOLIBE...

...U NAPADU NA
SOKOBANJU, U KOME SU
BORCI NJEGOVE ČETE
ZAROBILI 37 ČETNIKA...

...U SABOTAŽI VOZA SA
ŽANDARMIMA KOD
SLVAJE.

OKTOBRA 1942. BIVA
RANJEN U DESNU RUKU.

RUKA MU SE NIKADA
NIJE SASVIM OPORAVILA,
MADA JE NAKON TOGA
I DALJE STALNO NOSIO
MITRALJEZ SA SOBOM

MNOGE PRISTALICE
I POMAGAČE PARTIZANA
STRELJALI SU NEMCI.

TAKO JE STRELJANA
I NJEGOVA DRUGARICA,
SOFIJA TUCIĆ, KAO I
NJEGOV BRAT.

OSTAJE PRAKTIČNO
BEZ PORODICE, OTAC
MU JE VEĆ UMRO, RODACI
STRELJANI, NEKI OD NJIH
NA BUBNJU KOD NIŠA.

ZNAM, NA TOM
MESTU JE DANAS
SPOMENIK.

TU JE UBIJENO
OKO 10 000 LJUDI,
SRBA, JEVREJA
I ROMA.

ROMI SU ZA NACISTE BILI
JEDNA OD META ZA ETNIČKO
ISTREBLJIVANJE. ODVOĐENI
SU U LOGORE I UBIJANI
TOKOM CELOG RATA.

GENOCID NAD ROMIMA
NIJE DETALJNO DOKUMENTOVAN
I ČESTO SE PREVIDA.

NIJE POZNAT TAČAN
BROJ ROMA KOJI SU
STRADALI U TOM PERIODU,
ALI SE PROCENJUJE DA
IZNOSI NEKOLIKO STOTINA
HILJADA.

STEVAN POSTAJE VOJNI
RUKOVODILAC TIMOČKE ČETE,
A MILUN POLITIČKI.

A ŠTA TO
RADI POLITIČKI
RUKOVODILAC?

ON PRATI I USMERAVA
VOJNIKE TAKO DA NJHOVO
PONAŠANJE BUDE U SKLADU
S VREDNOSTIMA ZA KOJE
SE PARTIZANI ZALAŽU.

PARTIZANI SU SE
SUKOBLJAVALI NE SAMO
SA ČETNICIMA VEĆ I SA
ŽANDARMIMA, ODREDIMA
KOJI SU DELOVALI PO
DIREKTIVAMA VLADE KOJA
JE BILA POD KONTROLOM
OKUPATORA.

U JEDNOM TAKVOM
SUKOBU, MILUN GINE.

STEVANU JE
NJEHOVA POGIBIJA
TEŠKO PALA.

STEVAN I NJEGOV
DRUG GINU.

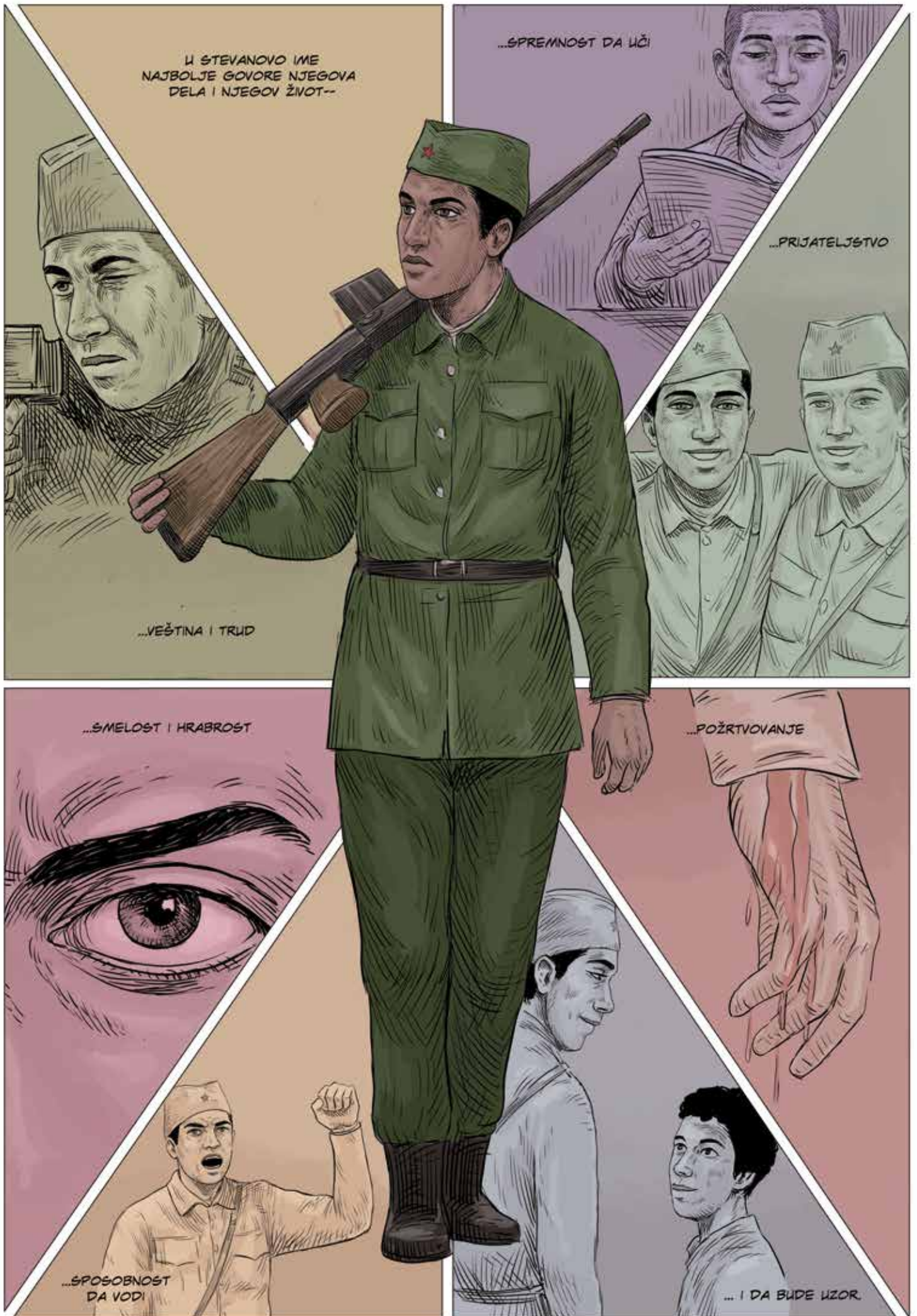
BELOREČANI NOSE
NJEGOV PUŠKOMITRALJEZ
SA SOBOM.

IZJUTRA SHVATAJU
KOME PRIPADA I ŠTA
SE DOGODILO.

U STEVANOVO IME
NAJBOLJE GOVORE NJEGOVA
DELA I NJEGOV ŽIVOT--

...SPREMNOST DA UČI

...PRIJATELJSTVO

...VEŠTINA I TRUD

...SMELOST I HRABROST

...POŽRTVOVANJE

...SPOSOBNOST
DA VODI

... I DA BUDE UZOR.

NIJE POZNAT BROJ
ROMA UČESNIKA
NOB-A.

JEDINI PROGLAŠEN ZA
NARODNOG HEROJA JESTE
STEVAN ĐORĐEVIĆ NOVAK.

U BLIZINI OVOG MESTA 10.
JULA 1943. G. POGINULI SU
PRVOBORCI NOP-A, STEVAN ĐORĐEVIĆ-
NOVAK, NARODNI HEROJ I BORBOJE
COLIĆ-JOCA, ČLAN OK SKOJ-A

PROGONJENI OD
OKUPATORA, PREZRENI
OD VLASTI, ROMI SU U
PARTIZANIMA MOGLI
DA PRONAĐU SAVEZNIKE
SABORCE.

KAO ŠTO
STEVAN KAŽE...

...ZA TU RAVNOPRAVNOST
DAČU I ŽIVOT.

Literatura i izvori:

Mi smo preživeli, Savez Jevrejskih opština Srbije

O Jevrejima na Kosovu i Sandžaku, Ženi Lebl, Savez jevrejskih opština Jugoslavije,
<http://jevrejskadigitalnabiblioteka.rs>

Sefardska baština na Balkanu, Jevrejski istorijski muzej Saveza jevrejskih opština Srbije,
<http://jevrejskadigitalnabiblioteka.rs>

Kratka istorija Jevreja na na prostoru današnje Srbije, www.haver.rs

Rabini na Kosovu i Metohiji i duhovni život Židova Kosova i Metohije, Miloš Damjanović, Filozofski fakultet Osijek, <http://jevrejskadigitalnabiblioteka.rs>

Španski Jevreji južnoslovenskih zemalja, Savez jevrejskih opština Jugoslavije,
<http://jevrejskadigitalnabiblioteka.rs>

Tragovi u snegu, Drita Tutunović, Jevrejski istorijski muzej Saveza Jevrejskih opština Srbije, <http://jevrejskadigitalnabiblioteka.rs>

Jevreji Kosova i Metohije, Pavle Dželatović Ivanov, Panpublik, <http://elmondosefarad.wikidot.com>

Portreti i sećanja jevrejske zajednice Srbije pre Holokausta, Savez jevrejskih opština Srbije, www.haver.rs

Istočna Srbija, Slobodan Bosiljčić, Nolit

Plamen se nije gasio, Dorđe Buzganović, Slobodan Bosiljčić, Sedma sila

Donja Bela Reka, Slobodan Lj. Jovanović, RO Štampa, radio i film

Među prvima, Zaječar : Timok, 1970.

Zglavak, Marinko Stojanović, Službeni glasnik

Donja Bela Reka, Sava Jevrić: razgovor sa Sretenom Vučkovićem i izjava Sretena Vučkovića, Zavičajno odeljenje Narodne biblioteke Bor

Hronika sela Donja Bela Reka, Zavičajno odeljenje Narodne biblioteke Bor

Timočka Krajina , Slobodan Bosiljčić, <http://znaci.net/00001/285.htm>

Pomenik žrtava Drugog svetskog rata područja opštine Knjaževac, Radiša Dragičević, <http://digitalnazbirka.biblio-knjazevac.org/zavicajni-autori/radisa-dragicevic/258-pomenik-zrtava>

Jezik i tradicija knjaževačkih Roma, <http://digitalnazbirka.biblio-knjazevac.org/izdanja-biblioteke/knjazevackim-krajem/116-jezik-i-tradicija-knjazevackih-roma>

Zaglavak, Bojan Ristić, <http://digitalnazbirka.biblio-knjazevac.org/izdanja-biblioteke/knjazevackim-krajem/34-zaglavak-u-uspomenama>

Geografski faktori razvoja opštine Knjaževac, Mikica Sibinović, <http://digitalnazbirka.biblio-knjazevac.org/izdanja-biblioteke/knjazevackim-krajem/37-geografski-faktori-razvoja-opstine-knjazevac>

Spomenik na mestu stradanja, <https://kultura.rs/objekat/1737-спомен-појате-партизански-бивак>

Vlaški Cigani u Srbiji, Srpski književni glasnik, Beograd 1911.

Partizanske novine Timoka i Krajine, Brković Crni, Istorijski arhiv Biblioteka Zaječar

Trstenik na Moravi (1918 – 1941), Stanko Bzenić, Narodna biblioteka „Jefimija“

Trstenik u ratnoj stiliji 1941 – 1945. Tom II (Patnje pokornosti i bunta), Stanko Bzenić

Dr Sava S. Stanojević: narodni lekar, humanista i patriota, Aleksandar D. Milićević, Narodna biblioteka „Jefimija“, Dom zdravlja „Dr Sava S. Stanojević“

Džanes ko sem?, Centar za istraživanje i edukaciju o Holokaustu, www.cpi.rs
Stradanje Roma u Srbiji za vreme Holokausta, Milovan Pisarri, Forum za primenjenju istoriju, www.cpi.rs
Nešto o Hašomer Hacairu i njegovom „gnezdu“ u Novom Sadu, Tedodor Kovač, Jevrejski istorijski muzej
Pravednici među narodima Srbija, Milan Fogel, Milan Ristović, Milan Koljanin, Jevrejska opština Zemun
O Raki Rubenu, <http://www.makabijada.com/dopis/gradovi/grobgd/pergola/ruben.htm>
Deda Raka ili moj deda nadrealista, http://www.makabijada.com/dopis/deda_raka.htm
Nova sinagoga Bet Israel, Dr. David Alkalaj, Jevrejski almanah 1925., Savez rabina Kraljevine SHS
Sinagoga Bet Jisrael, delo arhitekta Milana Kapetanovića, Svetlana Nedić, Zbornik 8, Savez jevrejskih opština Jugoslavije
Sinagoge u Beogradu, Ženi Lebl, Zbornik 7, Savez jevrejskih opština Jugoslavije

<http://www.starosajmiste.info>

www.holocaust.rs

www.topovskesupe.rs

https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Zwangsarbeiterlager_Kernstockplatz_1

<https://encyclopedia.ushmm.org>

<http://www.open.ac.uk/socialsciences/semlin/>

http://www.trstenicani.com/ts_spomenari/ts_drsava_st/index.html

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

741.5

341.322.5(497.11)"1941/1944"

341.485(=411.16)(497.11)"1941/1944"

341.485(=214.58)(497.11)"1941/1944"

UCRTAVANJE istorije. Priče o spasavanju tokom Holokausta / [glavni urednik] Vladimir Arsenić. -
Beograd : Centar za primenjenu istoriju, 2021 (Beograd : Standard 2). - 115 str. : ilustr. ; 30 cm

Str. 4-5: Predgovor / Ružica Dević i Vladimir Arsenić. - Str 112-113: Literatura i izvori. - Tiraž 500. -
Sadržaj: Priča o Driti / Dragana Radanović ; Priča o Teodoru / Boris Stanić ; Priča o doktoru Savi /
Vladimir Pajić ; Priča o Raki / Danica Jevđović ; Priča o Novaku / Jelena Đorđević-Maksimović.

ISBN 978-86-81386-02-6

а) Жртве рата -- Србија -- 1941-1944 б) Холокауст -- Јевреји -- Србија -- 1941-1944 в) Холокауст
-- Роми -- Србија -- 1941-1944

COBISS.SR-ID 43406601

